

УСУНЕННЯ СПОНУКАЛЬНИХ ПРИЧИН ТОРТУР

БАЗОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ РЕГІОНУ ОБСЄ

Усунення спонукальних причин тортур: Базове дослідження та практичні вказівки для регіону ОБСЄ

Опубліковано Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) і правозахисною організацією «Fair Trials»

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)
Miodowa 10
00–251 Warsaw
Poland
Telephone: +48 22 520 06 00
Fax: +48 22 520 0605
Email: office@odihr.pl
osce.org/odihr

Fair Trials
5 Castle Road
London NW1 8PR
United Kingdom
Telephone.: +44 20 7822 2370
<mailto:office@fairtrials.net>
Email: [//www.fairtrials.org](http://www.fairtrials.org)

© OSCE/ODIHR, Fair Trials 2020
ISBN 978-83-66690-11-0

Всі права захищені. Зміст цієї публікації можна вільно використовувати й копіювати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови, що у будь-якому такому відтворенні публікації зазначається, що БДІПЛ ОБСЄ та організація «Fair Trials» є її джерелом.

Макет розроблено компанією «Homework»

Зміст

Короткий виклад	6
Вступ	11
А. Отримання засудження	15
Отримання засудження – Системи кримінального правосуддя на основі зізнання	16
Невиключення доказів, отриманих під тортурами – правило виключення з доказів	31
Визнання винуватості – системи відмови від процедури судового розгляду	44
Виконання планових норм щодо результатів роботи	53
Безкарність	63
Б. Чинники, які сприяють тортурам	79
Неправомірне використання та умови досудового тримання під вартою	80
Неналежні медичні обстеження	91

Подяка

У розробку цієї публікації зробила внесок група міжнародних і національних експертів й фахівців, які надали детальні відповіді на запитання анкети та взяли участь в експертних консультаціях, проведених у Варшаві в грудні 2019 року. Серед них були представники:

неурядової організації «Amnesty International» [Міжнародна амністія]; неурядової організації «APADOR-CH» [Асоціація захисту прав людини в Румунії, Гельсінський комітет], Румунія; міжнародної неурядової організації «Association for the Prevention of Torture» [Асоціація запобігання тортурам]; неурядової організації «Association of Ukrainian Human Rights Monitors on Law Enforcement» [Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів], Україна; неурядової організації «Belgrade Human Rights Centre» [Белградський центр з прав людини], Сербія; громадської організації «Forpost»/Human Rights Group «Sich» [Форпост/Правозахисна група «Січ»], Україна; міжнародної мережі неурядових організацій «Civic Solidarity Platform, Working Group on the Fight against Torture» [Платформа «Громадянська солідарність, Робоча група з боротьби проти тортур»]; громадської організації «Eastern-Ukrainian Center for Civic Initiatives» [Східноукраїнський центр громадських ініціатив], Україна; громадської організації «Expert Center for Human Rights» [Експертний центр з прав людини], Україна; неприбуткової організації «Georgian Young Lawyers' Association» [Асоціація молодих юристів Грузії], Грузія; неурядової організації «Voice of Freedom» [Голос свободи], Киргизстан; неурядової організації «Helsinki Foundation for Human Rights» [Гельсінський фонд з прав людини], Польща; неурядової організації «Helsinki Association of Armenia» [Гельсінська асоціація Вірменії], Вірменія; неурядової організації «Hungarian Helsinki Committee» [Гельсінський комітет Угорщини], Угорщина; неурядової організації «Human Rights Association» (Асоціація з прав людини), Туреччина;

неурядової організації «Kharkiv Institute for Social Research» [Харківський інститут соціальних досліджень], Україна; неурядової організації «Kharkiv Human Rights Protection Group» [Харківська правозахисна група], Україна; неурядової організації «Macedonian Young Lawyers' Association» [Асоціація македонських молодих юристів], Північна Македонія; громадського фонду «Nota Bene» [«Нота Бене»], Таджикистан; неурядової організації «Anti-Torture Coalition» [Коаліція проти тортур], Таджикистан; радова ініціатива відкритого суспільства «Open Society Justice Initiative» неурядової організації «Public Verdict Foundation» [Фонд «Громадський вердикт»], Росія; неурядової організації «Promo-LEX» [Асоціація «Promo-LEX»], Молдова; Комітету ООН проти катувань; громадської організації «Ukraine without Torture» [Україна без тортур], Україна; коаліції неурядових організацій «World Organisation against Torture» [Світова організація проти тортур].

Початкові проекти цього документа були надані в БДІПЛ консультантом Бруно Міном та співробітницею з правових і політичних питань Розеною Берк з правозахисної організації «Fair Trials» [Справедливий судовий розгляд].

Короткий виклад

Загальна та абсолютна заборона катувань була встановлена в численних міжнародних та регіональних договорах, і всі 57 держав-учасниць Організації з питань співробітництва та безпеки в Європі (ОБСЄ) ратифікували Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) та Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (Конвенція ООН проти катувань). У своїх зобов'язаннях перед ОБСЄ у людському вимірі безпеки держави-учасниці чітко і однозначно зобов'язались дотримуватися абсолютної заборони тортур та інших видів жорстокого поведження та зобов'язалися прагнути до їхньої ліквідації.

По суті, застосування катувань є не лише кричущим порушенням прав людини, але й призводить до інших серйозних порушень прав людини, зокрема до порушення права на справедливий суд. Застосування тортур, як і докази, отримані в результаті катувань, заплямовують весь процес кримінального судочинства, порушуючи верховенство права та довіру громадськості до здатності системи здійснювати правосуддя.

Однак у всьому регіоні ОБСЄ використання катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання (інших видів жорстокого поведження) продовжує залишатися проблемою в системах кримінального правосуддя. Хоча катування застосовується з численних причин, які часто переплітаються між собою, деякі загальні аспекти національного законодавства, політики, практики та культури в організаціях та на робочому місці спонукають та сприяють його використанню співробітниками правоохоронних органів та іншими суб'єктами кримінального правосуддя.¹

Основною мотивацією застосування катувань учасниками системи кримінального правосуддя є мета отримання доказів, які призведуть до більшої кількості засуджених або більш серйозного засудження. Відповідно, системи кримінального правосуддя, які занадто залежать від використання зізнань як доказів, спонукають до застосування катувань, особливо з боку поліції. Іноді надмірна залежність від використання зізнань може бути пов'язана з відсутністю достатніх

1 Термін «співробітники правоохоронних органів», хоча і має широке значення, у цьому документі стосуватиметься поліції; до інших суб'єктів кримінального правосуддя належать судові органи, прокуратура та виправні установи, а також відповідні наглядові органи.

ресурсів для належного розслідування; або може бути результатом усталених практик та мислення, які розглядають визнання як «найкращі» форми та засоби доказів. У поєднанні з браком підготовки щодо методів слідчих допитів та відсутністю таких гарантій, як доступ до адвоката або аудіо-візуальні записи допиту, у поліції існують стимули для застосування тортур та інших видів жорстокого поводження, щоб добитися зізнань.

Застосування тортур також спонукається, коли докази, отримані в результаті катування можуть бути визнані обвинувальними під час судових розглядів. Причини, через які суди не виключають доказів, запламованих катуваннями, різняться між країнами та регіонами, але серед найбільш поширених причин є такі:

- a. відсутність чітких процедур для виключення доказів, запламованих тортуррами;
- b. недостатня незалежність суб'єктів кримінального судочинства;
- c. використання цільових показників, що призводять до того, що ці суб'єкти мають особисту зацікавленість в отриманні вироків із засудженням;
- d. труднощі в обґрунтуванні тверджень третьої сторони про те, що докази були отримані за допомогою катування;
- e. відсутність ясності щодо застосування правила виключення доказів до похідних доказів або доказів які є «плодами отруйного дерева» (доказів, що отримані незаконним шляхом).² За відсутності чітких міжнародних стандартів щодо виключення доказів, отриманих під тортуррами, у деяких країнах спостерігається тенденція до поєднання процедури виключення доказів у судовому розгляді з проведенням окремого розслідування кримінальної справи щодо акту катувань. Це може призвести до затримок судових процесів та застосування невідповідного стандарту доказування.

2 Правило виключення з доказів, кодифіковане у статті 15 Конвенції ООН проти катувань, передбачає «невикористання будь-якої заяви, що, як встановлено, була зроблена під час катування, як доказу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої у здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено». Доктрина «плодів отруйного дерева» передбачає, що докази, які виявлені завдяки інформації, знайдений в результаті незаконного обшуку або застосування інших незаконних засобів (наприклад, примусового зізнання), також не можуть бути представлені прокурором.

Дедалі частіше держави-учасниці ОБСЄ запроваджують системи відмови від процедури судового розгляду справи, де підозрювані визнають свою провину та добровільно відмовляються від свого права на судовий розгляд в обмін на якусь вигоду.³ Без належного регулювання системи відмови від процедури судового розгляду можуть додатково спонукати поліцію до застосування тортур, щоб добиватися зізнань або примушувати підсудних, підозрюваних та обвинувачених до угод про визнання винуватості. Відмовляючись від права на судовий розгляд, підозрювані, як правило, також відмовляються від свого права на належну перевірку доказів, у тому числі доказів щодо того, як вони уклали угоду про визнання винуватості, при цьому у більшості держав вимагаються лише незначні підтверджувальні докази для укладення угоди про визнання винуватості. Більшість держав-учасниць ОБСЄ з системами відмови від процедури судового розгляду також застосовують деякі конкретні гарантії, такі як доступ до адвоката та судовий перегляд. Однак самих цих гарантій недостатньо для того, щоб суб'єкти кримінального правосуддя не спонукались застосовувати відмову від процедури судового розгляду як швидкий спосіб закрити справу без того самого рівня засобів захисту, який забезпечується підозрюваному в процесі судового розгляду.

В деяких країнах на поліцію та прокуратуру чиниться тиск з метою досягнення певної кількості арештів та засуджених за допомогою використання норм чи цільових показників результатів роботи. Ці норми можуть впливати на оплату праці та просування по службі, і це може спонукати поліцію та інших суб'єктів кримінального правосуддя використовувати будь-які засоби, необхідні для досягнення своїх цілей, у тому числі тортури чи інші види жорстокого поводження. У деяких країнах використання кількості винесених вироків як показника для вимірювання результатів діяльності прокурорів завдає шкідливого впливу на здатність і готовність суддів та прокурорів розслідувати заяви про тортури та інші види жорстокого поводження.

Нездатність держав проводити належне розслідування, притягувати до кримінальної відповідальності та здійснювати покарання винних у катуванні та іншому жорстокому поводженні є ще одним фактором, який сприяє тому, що катування та інше жорстоке поводження залишаються реальністю в регіоні ОБСЄ. Держави іноді не забезпечують проведення незалежних та ефективних розслідувань актів катувань, а коли вони це роблять, розслідування часто проводяться

3 Правозахисна організація «Fair Trials» визначає відмову від процедури судового розгляду ([trial waiver](#)) як: «процес, що не заборонений законом, згідно з яким підсудні погоджуються визнати винуватість та/або співпрацювати зі слідчим органом в обмін на якусь вигоду від держави, найчастіше у формі зменшення звинувачень та/або призначення менших строків.»

без належних повноважень та ресурсів. Навіть тоді, коли розслідування призводять до засудження, покарання не завжди відображають тяжкість злочину, а в деяких країнах винним особам, які були засуджені, дозволяється повернутися до виконання правоохоронних функцій. Багатьох жертв катувань відмовляють заявляти про тортури чи інше жорстоке поводження через труднощі у доступі до правосуддя. У деяких випадках вони можуть навіть переслідуватися, якщо їхні заяви не призведуть до засудження. Неадекватна внутрішня система подання скарг та ненадання адвокатам сторони захисту, організаціям громадянського суспільства та незалежним спостережним органам регулярного доступу до всіх місць тримання під вартою перешкоджають доступу затриманих до інформації про їхні права та про можливість подавати скарги.⁴ Перешкоди для повідомлення про катування разом з відсутністю належного розслідування, притягнення до кримінальної відповідальності та покарання винних у катуванні маскують справжній масштаб проблеми у всьому регіоні ОБСЄ.

В системах кримінального правосуддя, окрім прямих спонукальних причин до тортур та інших видів жорстокого поводження, є ще й фактори, що сприяють їхньому застосуванню. Надмірне досудове тримання під вартою може сприяти застосуванню катувань та інших видів жорстокого поводження декількома способами. Коли підозрювані тримаються під вартою, у них набагато вищий ризик зазнати тортур або іншого жорстокого поводження з боку як співробітників правоохоронних органів, так і інших затриманих, і вони стикаються з додатковими бар'єрами, щоб добитися належного розслідування випадків катувань. Умови досудового перебування під вартою та тюремні умови в кількох державах-учасниках ОБСЄ настільки погані, що вони самі рівнозначні жорстокому поводженню.⁵ Існують докази, які вселяють думку про те, що підозрюваних іноді

4 Зверніть увагу, що заяви про тортури мають розслідуватися в силу службового становища співробітників (ex officio), навіть без офіційної скарги. Що стосується тюремних установ, у Правилі 71 переглянутих Стандартних мінімальних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) прямо зазначається, що слід розпочинати оперативне, неупереджене та ефективне розслідування, коли є обґрунтовані підстави вважати, що було вчинено катування або інші види жорстокого поводження. Див. «Документ із настановами щодо Правил Нельсона Манделі» /*Guidance Document on the Nelson Mandela Rules* (Варшава: БДІПЛ ОБСЄ і PRI, 2018 р.), розділ 3.3. Розслідування, стор. 91. Див. також Правозахисна організація «Fair Trials», «Права за ґратами – доступ до правосуддя для потерпілих від насильницьких злочинів, які зазнали страждань під час досудового або міграційного тримання під вартою»/“Rights behind bars – Access to justice for victims of violent crime suffered in pre-trial detention or immigration detention”, (2019 р.).

5 Див. Наступний розділ про неправомірне використання та умови досудового тримання під вартою; див. також ЄСПЛ, “Довідкова інформація – Умови тримання під вартою та поводження з ув'язненими”/“Factsheet – Detention conditions and treatment of prisoners”, травень 2020 р.

поміщають для досудового перебування під вартою, щоб «переконати» їх визнати себе винними або зізнатися.⁶

Іншим фактором, який сприяє продовженню існування тортур, є неспроможність держав проводити швидкі та незалежні судово-медичні обстеження осіб, які заявляють про катування. Незалежні медичні обстеження відіграють важливу роль у розслідуванні кримінальних справ щодо актів катувань, у витребуванні компенсації та у виключенні з провадження доказів, отриманих за допомогою тортур. Часто затримані зазнають труднощів у доступі до медичних обстежень відповідно до стандартів, викладених у Посібнику з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання (Стамбульський протокол)⁷ у відповідні терміни через відсутність лікарів, які мають підготовку з судово-медичного обстеження. Крім того, деякі країни вимагають, щоб співробітники правоохоронних органів були присутніми під час медичних обстежень, що суперечить міжнародним стандартам. Це загрожує безпеці затриманих та медичних фахівців, які повідомляють про тортури, та знижує їхню готовність до повідомлення про такі випадки.

Кожна з цих проблем є спонукальною причиною або чинником, що сприяє тортурам та іншому жорсткому поведженню. Кожен розділ цієї публікації містить детальні рекомендації щодо політики ефективного вирішення та усунення цих чинників та спонукальних причин.

6 Див. напр., Рада Європи, Резолюція Парламентської Асамблеї (ПАРЕ) про зловживання досудовим триманням під вартою у державах-учасницях Європейської конвенції з прав людини, /Parliamentary Assembly (PACE) Resolution on Abuse of pretrial detention in State parties to the European Convention for Human Rights, Резолюція 2077 (2015), п. 7.1.

7 Верховний комісар ООН з прав людини, Женева, Серія «Професійне навчання, № 8/ред.1, 2004 р. «Стамбульський протокол: посібник із ефективного розслідування та документування тортур та інших видів жорстокого, нелюдського або такого, що принижують гідність, поведження чи покарання»./"Istanbul Protocol, Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment".

Вступ

1. Універсальна і абсолютна заборона катувань є непорушною нормою міжнародного права. Це – принцип звичаєвого міжнародного права та імперативна норма (норма «*jus cogens*»), яка означає, що заборона не може бути скасована будь-яким іншим видом національного чи міжнародного права. Заборону підтверджено численними міжнародними та регіональними договорами.
2. Усі 57 держав-учасниць ОБСЄ ратифікували МПГПП та Конвенцію ООН проти катувань.⁸ У зобов'язаннях ОБСЄ у сфері людського виміру безпеки вони чітко і однозначно пообіцяли підтримувати абсолютну заборону тортур та інших видів жорстокого поводження та зобов'язалися прагнути до їхньої ліквідації.⁹ Повага прав людини та основних свобод є ключовими для всеосяжної концепції безпеки ОБСЄ.
3. Однак на практиці багато держав-учасниць не виконують міжнародне зобов'язання щодо заборони та запобігання тортурам й іншим видам жорстокого поводження, і декілька з них неодноразово через це критикувались договірними органами ООН, регіональними органами з прав людини, організаціями громадянського суспільства та правозахисниками.¹⁰ Хоча

8 Крім того, 47 держав-учасниць ОБСЄ є учасницями Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) та ратифікували Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.).

9 Зобов'язання ОБСЄ у людському вимірі, Відень, 1989 р., Копенгаген, 1990 р., Париж, 1990 р., Москва, 1991 р., Будапешт, 1994 р., Стамбул, 1999 р., Любляна, 2005 р., Гельсінкі, 2008 р., Афіни, 2009 р. Зокрема, держави-учасниці ОБСЄ підкреслили, що «жодні виняткові обставини, [...] не можуть бути використані на виправдання тортур» (Копенгаген, 1990 р.) і зобов'язалися «гарантувати, щоб до всіх осіб, які перебувають під вартою або в ув'язненні, ставилися гуманно та з повагою до властивої людині гідності; [...] та дотримуватись Стандартних мінімальних правил ООН щодо поводження з ув'язненими, а також Кодексу поведінки для співробітників правоохоронних органів» (Відень, 1989 р.). Держави-учасниці ОБСЄ також взяли на себе зобов'язання «надавати провідне значення розгляду і реагуванню [...] на будь-які випадки тортур та інших нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання, про які їм стає відомо з офіційних каналів або з будь-якого іншого надійного джерела інформації»; (Копенгаген, 1990 р.) та «розслідувати всі заяви про випадки тортур та притягувати правопорушників до кримінальної відповідальності» (Будапешт, 1994 р.). Див. також ОБСЄ, «Запобігання тортурам», посібник для працівників структурних підрозділів ОБСЄ», (2009 р.).

10 Див. напр. «Список питань та подань організацій громадянського суспільства до Комітету ООН проти катувань, що стосуються держав-учасниць ОБСЄ» /“[List of Issues and submissions of civil society organisations to the UN Committee against Torture regarding OSCE pS](#)” та “Заключні

є різноманітні та взаємопов'язані причини, чому тортури залишаються широко розповсюдженими у багатьох країнах, незважаючи на їхню загальну заборону, одним із ключових компонентів вирішення цієї проблеми є розуміння того, які аспекти практики та системи кримінального правосуддя спонукають до застосування тортур.

4. Ризик тортур та інших видів жорстокого поводження існує в широкому розмаїтті обставин, але він зростає, коли підозрювані, обвинувачувані та підсудні беруться під варту в рамках розслідування та провадження в кримінальній справі. Визнаючи, що це – одна із основних ситуацій, в якій відбуваються тортури, ¹¹ у даному документі головна увага буде приділятися спонукальним причинам катувань та інших видів жорстокого поводження в системах кримінального правосуддя. Аналіз таких спонукальних причин в інших ситуаціях виходить за рамки цієї публікації.
5. Гендер є ключовим аспектом у будь-якому огляді систем кримінального правосуддя. Наприклад, хоча жінки часто контактують із системами кримінального правосуддя як потерпілі від злочинів, вони також дедалі частіше бувають представлені і серед підозрюваних, підсудних або засуджених. Крім того, досвід контактування з системою кримінального правосуддя різниться не лише між чоловіками та жінками, але й між літніми людьми, особами з меншин, ЛГБТІ-особами, дітьми, що конфліктують із законом, та іншими групами. Визнаючи важливість аналізу систем кримінального правосуддя через призму ґендеру та визнаючи, як існуючі спонукальні причини катувань та інших видів жорстокого поводження впливають на жінок та чоловіків, ЛГБТІ-осіб, дітей, літніх людей, членів меншин та інших груп, гендерні питання вимагатимуть подальшого детального дослідження та аналізу. Цей документ є першим кроком у визначенні все ще існуючих спонукальних причин тортур та інших видів жорстокого поводження в системах

зауваження»; «Подання організацій громадянського суспільства до Універсального періодичного огляду (УПО)» / [“Civil Society Organisations Submission to the Universal Periodic Review \(UPR\)”](#) ; див. також «Зведені резюме Щорічної наради з людського виміру безпеки (HDIM)» / [Consolidated summaries of the Annual Human Dimension Implementation Meetings \(HDIM\)](#); «Рекомендації Віденської конференції 2017 року» / [“2017 Recommendations of the Vienna Conference”](#), стор. 34; «Рекомендації мережі «Платформа «Громадянська солідарність» для HDIM» [“Recommendations of the CSP to HDIM 2017”](#) .

- 11 Це добре задокументовано і засвідчено визначенням тортур, що міститься в Конвенції ООН проти тортур стосовно використання тортур для отримання інформації чи зізнання, а також створенням механізмів запобігання тортурам, в тому числі на підставі Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, які контролюють – з-поміж інших місць тримання під вартою – місця тримання під вартою осіб, затриманих за обвинуваченням у кримінальних злочинах чи осіб, які були засуджені.

кримінального правосуддя та є відправною точкою для подальших досліджень гендерних аспектів, що впливають з його висновків.

6. У галузі запобігання тортурам значна увага приділяється процедурним гарантіям, у тому числі їхній кодифікації в законодавстві та практичній реалізації, а також поводженню з ув'язненими та умовам тримання під вартою. Враховуючи, що більшість випадків катувань та інших видів жорстокого поводження відбувається на ранніх стадіях арешту та тримання під вартою,¹² ефективне впровадження процесуальних гарантій на цих ранніх стадіях є особливо важливим стримувальним чинником проти такої практики.¹³ Однак потрібна додаткова робота для виявлення та усунення причин, що лежать в основі поточної практики тортур та інших видів жорстокого поводження, в тому числі щодо спонукальних причин для суб'єктів кримінального правосуддя (таких як судді, прокурори, поліцейські та адвокати сторони захисту), які мають вибір або вдаватися до застосування таких прийомів, або ігнорувати їх. Вирішення цих питань є центральним для надання допомоги державам регіону ОБСЄ у виконанні їхніх зобов'язань щодо викорінення тортур та інших видів жорстокого поводження.
7. У цій публікації на практичних прикладах відображено деякі ключові сфери в системах кримінального правосуддя в регіоні ОБСЄ, де існують спонукальні причини для застосування тортур та інших видів жорстокого поводження, а також деякі чинники, що сприяють такій практиці.¹⁴ З метою отримання подальшої актуальної інформації та точок зору національних і міжнародних експертів із запобігання тортурам, БДІПЛ та правозахисна організація «Fair Trials» замовили проведення опитування серед організацій громадянського суспільства з 13 різних країн регіону ОБСЄ, а також відповідних міжнародних організацій громадянського суспільства.¹⁵ Спираючись на відповіді опитування та результати додаткового дослідження, цей документ окреслює, які існують спонукальні причини застосування тортур, звертаючи увагу на зазначені 13 країн, щоб показати приклади як тих методів, що викликають занепокоєння, так і тих методів, які є перспективними

12 Міжнародна неурядова організація «Association for the Prevention of Torture», «Запобігання тортурам в регіоні ОБСЄ шляхом виконання Конвенції ООН проти тортур», (2014 р.).

13 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), «Чи діє запобігання тортурам?» (Liverpool University Press, 2016 р.)

14 У цій публікації міститься 185 практичних прикладів або посилань на 37 держав-учасниць ОБСЄ.

15 Список організацій, що зробили внесок у підготовку документу можна побачити у передмові на сторінці «Подяка». З метою збалансованого відображення регіону та визначення вузькоспеціалізованих національних неурядових організацій були вибрані 13 держав-учасниць ОБСЄ та відповідні організації громадянського суспільства у тісній співпраці з міжнародною мережею неурядових організацій «Платформа «Громадянська солідарність»».

у боротьбі з тортурами та іншими видами жорстокого поводження. Ці країни допомогли сформуванню рекомендації щодо політики, які можуть застосовуватися для всіх держав-учасниць ОБСЄ.

8. Кожен розділ цього звіту містить приклади з держав-учасниць ОБСЄ щодо конкретних викликів та можливих спонукальних причин застосування тортур та інших видів жорстокого поводження. Ці приклади є ілюстративними, а не вичерпними, оскільки не всі держави-учасниці ОБСЄ були досліджені для цієї публікації. Приклади, наведені у цій публікації, прагнуть забезпечити регіональний баланс у рамках субрегіонів ОБСЄ. Як продовження роботи на підставі цієї публікації, БДІПЛ може проводити подальші дослідження інших держав-учасниць ОБСЄ та існуючих спонукальних причин до катувань в інших юрисдикціях. Незалежно від того, чи в документі вказується якась держава-учасниця чи ні, він не має на меті вказати ні на повний спектр викликів, ні на перспективні методи в якомусь місці.
9. Цей документ не є всебічним аналізом ситуації в регіоні ОБСЄ. Натомість він представляє широкую картину проблемних аспектів та можливі шляхи, як вирішувати питання про існування спонукальних причин застосування тортур, щоб допомогти всім 57 державам-учасницям ОБСЄ у їхніх зусиллях по викоріненню тортур та інших видів жорстокого поводження для перетворення регіону ОБСЄ на зону, вільну від тортур.

А. Отримання засудження

Отримання засудження – Системи кримінального правосуддя на основі зізнання

10. Міжнародні експерти дотримуються єдиної думки, що в той період, коли когось позбавляють волі, існує найбільший ризик катування та жорстокого поводження.¹⁶ У більшості систем кримінального правосуддя це, зазвичай, відбувається на стадії розслідування, коли особа позбавляється свободи для допиту поліцією. На цьому етапі поліція буде шукати докази про те, хто вчинив злочин, з метою надання системі правосуддя доказів для судового переслідування та засудження. Для запобігання тортурам виникають значні виклики, коли системи кримінального судочинства значною мірою покладаються на зізнання, незалежно від того, чи є така практика усталеною, чи то через брак підготовки поліції та ресурсів, щоб дотримуватися законних та ефективних форм розслідування. У системах правосуддя, які значною мірою покладаються на зізнання як на доказ, у поліції є спонукальна причина, щоб добитися зізнання або витягнути інформацію будь-якими способами, включно з застосуванням тортур або інших видів жорстокого поводження. Спонукальні причини для добування доказів за допомогою тортур продовжують існувати тоді, коли система дозволяє таким доказам бути підставою для засудження, фактично надаючи чинності тортурам та іншим видам жорстокого поводження як засобу розслідування. Крім того, використання систем відмови від процедури судового розгляду, коли підозрювані визнають свою вину і відмовляються від свого права на судовий розгляд в обмін на якусь вигоду, хоча при цьому вони відмовляються й від своїх прав на оскарження доказів в процесі судового розгляду, спонукає поліцію покладатися на зізнання підозрюваних у їхній винуватості для закриття кримінальних справ.
11. Існує прямий взаємозв'язок між залежністю від доказів у формі зізнання та поширеністю тортур.¹⁷ Можливість добитися засудження за допомогою доказів у формі зізнання – це чітка спонукальна причина для слідчих органів примушувати підозрюваних до зізнання у злочині, в тому числі шляхом застосування катувань. За словами Хуана Мендеса, колишнього Спеціального доповідача ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (Спеціальний доповідач ООН з питань тортур): «Зізнання під примусом, на жаль, допускаються до доказів у багатьох юрисдикціях, зокрема там, де

16 Комісія ООН з прав людини, Шістдесятя сесія, звіт Спеціального доповідача ООН щодо тортур, 2004 р., Е / CN.4 / 2004/56 / Доповнення 2, пункт 60.

17 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), у вище зазначеній публікації, примітка 13, стор.78.

правоохоронні органи покладаються на зізнання як на основний засіб вирішення справ, і суди не можуть покласти край цій практиці».¹⁸ Хоча більшість країн мають правові та процесуальні гарантії заборони вимушених зізнань та запобігання надмірній залежності від зізнань, вони не завжди забезпечують ефективний захист від застосування тортур.

12. Отримання зізнання залишається, якщо не головною, то однією із основних спонукальних причин застосування тортур. Саме тому зізнання спеціально включено у визначення тортур в Конвенції ООН проти катувань.¹⁹ Зв'язок між застосуванням тортур та зізнаннями був відображений в деяких відповідях на опитування: наприклад, в одній центральній-азійській державі-учасниці,⁸³ відсотки випадків катувань, про які стало відомо організаціям громадянського суспільства, стосувалися отримання зізнання.²⁰ В іншій державі з Центральної Європи необхідність отримання зізнання або показань свідків сприймається як одна з головних спонукальних причин застосування катувань та інших видів жорстокого поводження з боку поліції.²¹ У регіоні Ради Європи, який за розміром є більшим і який, як вважають, домогся значного прогресу у впровадженні запобіжних заходів проти тортур та інших видів жорстокого поводження, організація громадянського суспільства «DIGNITY» з'ясувала, що «Європейський комітет з питань запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Комітет із запобігання тортурам) у недалекому минулому в більш ніж половині держав-членів Ради Європи чув про заяви та знаходив судово-медичні та інші докази ... різних видів жорстокого поводження..., які застосовувались у приміщеннях поліції та під час допиту для отримання зізнання або інформації. У деяких випадках жорстоке поводження, щодо якого робилися заяви, було настільки серйозним, що його можна було б кваліфікувати як катування».²²

18 Сімдесят перша сесія Генеральної Асамблеї ООН, Проміжна доповідь Спеціального доповідача про тортури та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження або покарання, 2016 р., А / 71/298, пункт 99.

19 Генеральна Асамблея ООН, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання, 10 грудня 1984 р., стаття 1.

20 Відповідь на запитальник, Голос свободи, Киргизстан, 2019 р.

21 Відповіді на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, Угорщина, 2019 р., з цитуванням також Борбала Івани, Андраша Кадара, та Андраша Немеша, «Угорщина», Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), у зазначеній публікації, примітка 13, стор. 188–189 та 230.

22 Данський інститут проти тортур «DIGNITY», «Боротьба з тортурами під час перебування під вартою в поліції та досудового тримання під вартою», матеріали обговорення на конференції, організованій Данським головуванням у Комітеті міністрів Ради Європи, 2018 р., стор.4, п. 7.

13. Декілька прав на справедливий судовий розгляд, які закріплені у міжнародному та регіональному праві про права людини, також можуть захищати підозрюваних від катування або жорстокого поводження з метою отримання зізнання під час перебування під вартою на стадії слідства, де ризик тортур чи інших видів жорстокого поводження є найвищим. Зокрема, ці права включають право на презумпцію невинуватості, право не давати свідчення проти самого себе, право на правову допомогу, право на інформування третьої сторони про арешт та право бути сповіщеним про свої права.²³

Закони та заходи, що стосуються допустимості доказів у формі зізнання

14. Держави-учасниці ОБСЄ застосовують різноманітні запобіжні заходи для того, щоб зізнання не робилися в результаті катування чи іншого жорстокого поводження. Наприклад, із 13 досліджених країн лише три країни дозволяють, щоб зізнання були єдиним доказом винуватості.²⁴ У цьому контексті верховний суд однієї з цих країн постановив, що парламент повинен переглянути відповідний закон. Справа стосувалася попереднього засудження жінки з вадами розумового розвитку на підставі виключно її зізнання, яке було отримано без присутності адвоката та без підтверджувальних доказів.²⁵ Крім досліджених країн, багато з країн ОБСЄ, які дозволяють, щоб зізнання було єдиним доказом вини, знаходяться в Західній Європі, хоча вони застосовують певну форму додаткових гарантій (зазначено нижче).²⁶
15. Приклади заходів з боку країн ОБСЄ, які спрямовані на усунення використання зізнань як єдиного доказу, включають:

- а. **Підтверджувальні докази:** багато країн ОБСЄ вимагають підтверджувальних доказів на додаток до зізнання.²⁷

23 Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, 1976 р., стаття 14; див. також Дорожня карта ЄС щодо посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених у кримінальних провадженнях, яка окреслена на веб-сайті Європейської комісії – «Права підозрюваних та обвинувачених» / [“Rights of suspects and accused”](#), 2019 р.

24 Відповіді на запитальник організації громадянського суспільства Північної Македонії, Польщі та Сербії, 2019 р.

25 Верховний суд Польщі, Рішення від 23 червня 2016 року (справа № II КК 39/16).

26 Міжнародні правозахисні організації “Fair Trials” та REDRESS, «Заплямовані тортурами: аналіз використання доказів, одержаних під тортурами» / [“Tainted by Torture: Examining the Use of Torture Evidence”](#), 2018 р., стор. 46–47.

27 З-поміж інших країн, це стосується Вірменії, Грузії, Угорщини, Киргизстану, Молдови, Румунії, Росії, Туреччини, України та США; відповіді на запитальник, 2019 р.; Кеннет С. Брун та інші «МакКормік про докази», 7-е видання, оновлено в червні 2016 р., п. 145.

- b. **Види зізнання:** деякі країни розрізняють зізнання в залежності від стадії провадження, на якій вони були зроблені, або від того, яким суб'єктам системи правосуддя вони були надані. Наприклад, в одній із західноєвропейських держав, на зізнання, яке зроблене перед суддею, можна покластися як на єдиний доказ винуватості, якщо були дотримані певні умови,²⁸ але зізнання, яке надане поліцейському (якщо воно не робиться повторно під час судового розгляду), може й не бути єдиним доказом винуватості.²⁹ Зізнання, яке дається на досудовому етапі, має бути підтверджене іншими доказами.³⁰
- c. **Судовий контроль:** закони деяких країн ОБСЄ вимагають посиленого контролю з боку судів щодо доказів у формі зізнання. Наприклад, в іншій західноєвропейській державі-учасниці «зізнання, як і будь-який інший доказ, віддається на розсуд судді», і воно може бути єдиним доказом винуватості, якщо суддя переконується, що цього достатньо.³¹ Незважаючи на це, прийнятність зізнання повинна бути предметом змагального процесу перед суддею,³² і суддя повинен приймати рішення відповідно до свого «найглибшого переконання».³³
- d. **Процесуальні гарантії:** деякі країни вимагають, щоб суд переконувався в тому, що були дотримані певні процесуальні гарантії перед тим, як визнавати докази у формі зізнання. Наприклад, у Німеччині порушення процесуальних прав підозрюваних, таких як зобов'язання проінформувати підозрюваних про їхнє право нічого не говорити, може призвести до визнання зізнання неприйнятним.³⁴ В Угорщині зізнання, які отримані шляхом «істотного обмеження процесуальних прав», є неприйнятними.³⁵ В Англії та Уельсі існують детальні кодекси усталеної практики стосовно допиту та аудіозапису допитів підозрюваних поліцейськими. Аудіозапис

28 Рішення Верховного суду Іспанії, 307/2008 від 5 червня 2008 р.

29 Рішення Верховного суду Іспанії, 174/2015 від 14 травня 2015 р.

30 Рішення Верховного суду Іспанії, 655/2011 від 28 червня 2011 р.

31 Кримінально-процесуальний кодекс Франції, 2006 р., стаття 428: «Оцінка зізнання, як і будь-якого іншого виду доказів, робиться за розсудом суддів».

32 Верховний суд Франції, Палата кримінальних справ, 21 жовтня 1965 р., № 65–90 318.

33 Кримінально-процесуальний кодекс, 2006 р., стаття 427: «За винятком випадків, коли закон передбачає інше, правопорушення можуть бути доведені будь-яким видом доказів, і суддя приймає рішення відповідно до свого найглибшого переконання. Суддя може опиратися у своєму рішенні лише на докази, які були подані в ході слухання та обговорені у присутності обох сторін».

34 Кримінально-процесуальний кодекс, КПК, Розділ 136.

35 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, з посиланням на Законодавчий акт ХС від 2017 р. щодо кримінально-процесуального кодексу, стаття 167(5).

будь-якого допиту є обов'язковим, і винятки чітко прописані в цих кодексах.³⁶ На регіональному рівні також спостерігається рух у напрямку поєднання допустимості зізнання з захистом процесуальних гарантій для підозрюваних. Європейський Союз окреслив мінімальні гарантії, а саме: право на доступ до адвоката, право на безкоштовну юридичну консультацію, право на інформування про звинувачення, право на усний та письмовий переклад та право нічого не говорити.³⁷

16. Тим не менше, у декількох країнах ОБСЄ продовжується застосування тортур та інших жорстоких видів поводження з метою отримання зізнання. Частково це може бути пов'язано з тим, що зізнання розглядається як „найкраща” форма доказів, незважаючи на зв'язок між надмірною довірою до зізнання та системним застосуванням тортур або жорстокого поводження. У низці країн ОБСЄ принцип кримінального судочинства радянської епохи щодо того, що зізнання є «царем» або «царицею» доказів, і воно важливіше, ніж інші форми, все ще є загальним правилом.³⁸
17. В одній з держав-учасниць ОБСЄ з Південно-Східної Європи, хоча підозрюваний і не може бути засуджений лише на підставі власного зізнання, він може бути засуджений лише на підставі показань «таємного свідка».³⁹ Труднощі, пов'язані з тим, як заявити про те, що докази були отримані в результаті катувань третьої сторони, розглядаються далі в цьому документі. Однак використання показань таємних свідків викликає значну стурбованість щодо його сумісності з міжнародними стандартами прав людини.⁴⁰

36 Закон про Міністерство внутрішніх справ, поліцію та кримінальні докази, 1984 р., 67 (7В), Кодекс «Е» – переглянутий Кодекс правил щодо звукозапису опитування підозрюваних, 2016 р., п. 3; та КОДЕКС «С2 – переглянутий Кодекс правил щодо тримання під вартою, поводження та допитування осіб працівниками поліції, 2018 р., наприклад, п. 11.5: «жодному опитувачу не можна намагатися отримати відповідь чи добитися заяви за допомогою здійснення тиску.»

37 Директива Європейського Парламенту та Ради (2012/13/ЄС) від 22 травня 2012 року про право на інформацію у кримінальному провадженні, стаття 3.

38 Супутній захід «Примус та кримінальне правосуддя», Форуми експертів з питань кримінального правосуддя в Центральній Азії, Бішкек, Киргизстан, 27 листопада; Міжнародна комісія юристів, «Незалежність юридичної професії в Центральній Азії» / [“Independence of the Legal Profession in Central Asia”](#), 2013 р., стор. 56.

39 Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р.

40 У справах «Недім Шенер проти Туреччини» та «Шік проти Туреччини» / *Nedim Şener v. Turkey and Şik v. Turkey* (№ 38270/11 та № 53413/11), Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 5 п. 4 і взяв до уваги, що прозорість та здатність вивчати документи та свідчення мають вирішальне значення для оскарження законності тримання під вартою. Суд фактично визначив, що звинувачення проти обох підсудних ґрунтуються в основному на інформації, наданій третіми особами, а не самими підсудними. Потім Суд дійшов висновку, що ні двоє підсудних, ні їхні адвокати не мали можливості оскаржити звинувачення проти них, оскільки ключові докази не були розкриті через заяви органів влади про конфіденційність.

Правові та процесуальні гарантії, що надаються підозрюваним

18. Коли існують гарантії, але поліція вважає, що реальної слідчої альтернативи примусу та тортурам нема, то це часто спонукає поліцію до того, щоб обминати ці гарантії та отримувати зізнання від підозрюваного.⁴¹ У повідомленнях з однієї центрально-азійської держави-учасниці зазначається, що, хоча підозрювані й мають право на адвоката з моменту арешту і перед допитом,⁴² але оскільки зізнання, загалом, розглядається як єдиний спосіб отримати докази, які необхідні для засудження, поліція, як правило, обходить гарантії, у тому числі право на доступ до адвоката, для того, щоб добитися зізнання. У 2018 році організації громадянського суспільства у цій країні повідомили, що «[найбільше] заяв про катування та інші види жорстокого поводження стосується часового проміжку між арештом та надходженням підозрюваного до тимчасового ізолятора поліції. У цей період у багатьох випадках затриманих продовжують утримувати з позбавленням права на листування та спілкування».⁴³
19. В іншій державі-учасниці з регіону Південного Кавказу Європейський комітет із запобігання тортурам встановив, що, всупереч законодавству країни, доступ до адвоката систематично затримується до тих пір, поки підозрювані або обвинувачені не зізнаються, і що залишається широко розповсюдженим використанням тортур чи іншого жорстокого поводження для отримання зізнань.⁴⁴ Колишній Спеціальний доповідач ООН з питань тортур Найджел Родлі закликав до загальної заборони тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування, оскільки це пов'язано з тортурами: „Найчастіше катування практикується під час тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування. Тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування має стати незаконним».⁴⁵ Низка інших спеціальних доповідачів ООН з питань катувань, а також

41 У цьому документі не обговорюються гарантії, що надаються свідкам або потерпілим під час кримінального розслідування.

42 Кримінально-процесуальний кодекс Таджикистану, стаття 46 (4).

43 Коаліція громадянського суспільства проти тортур і безкарності в Таджикистані, Гельсінський фонд з прав людини, Всесвітня організація проти тортур (ВОПТ), Міжнародне партнерство з прав людини (МППЛ), «Спільне подання з боку неурядових організацій до Комітету проти тортур перед розглядом Третього періодичного звіту Таджикистану на 63-й сесії у квітні/травні 2018 року» / [Joint NGO submission to the Committee against Torture ahead of the consideration of Tajikistan's Third Periodic Report at the 63rd session in April/May 2018](#), стор.12.

44 Звіт Уряду Азербайджану про візит Європейського комітету з питань запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню до Азербайджану у період з 23 по 30 жовтня 2017 р., СРТ/Inf (2018) 37.

45 Звіт Спеціального доповідача Найджела С. Родлі відповідно до резолюції Комісії з прав людини 1992/32E/CN.4/1995/34, 12 січня 1995 р., стор.173, пункт «d».

Робоча група ООН з питань довільних затримань також закликали скасувати таку практику та запровадити кримінальну відповідальність за неї.⁴⁶ Робоча група постановила, що жодна юрисдикція не може дозволяти тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування, коли не надається доступ до адвоката чи родичів, та нема судового контролю за позбавленням волі; одним словом, там, де жодна встановлена законом юридична процедура не дотримувалася”.⁴⁷

Наявність адекватних технологій та засобів розслідування

20. Декілька різних чинників можуть впливати на те, чи спонукається поліція або інші слідчі органи до того, щоб домагатися й покладатися на зізнання як на основну форму доказів. До них відносяться усталені практики в деяких правових системах щодо залежності від зізнання, відсутність навчання з альтернативних форм розслідування та брак ресурсів й інструментів для проведення розслідування в інших формах. Щоб подолати залежність від зізнання потрібен доступ до інших форм збору доказів та розслідування, таких як докази у формі ДНК та даних спостереження. Якщо поліцейські органи не мають належних ресурсів та інструментів для розслідування та розкриття злочинів, вони спонукаються до того, щоб отримувати зізнання будь-якими доступними для них засобами. Наприклад, згідно з отриманими повідомленнями, в одній з держав-учасниць з Центральної Азії, де розслідування проводяться в умовах обмежених ресурсів та строків,⁴⁸ системні тортури чи інші види жорстокого поводження застосовуються в слідчому ізоляторі головним чином для отримання зізнань, щоб використовувати їх в якості доказів.⁴⁹ ісла візиту до цієї країни в 20 році колишній Спеціальний доповідач ООН з питань катувань Хуан Мендес підтвердив правильність скарг, підкресливши, що тенденція до отримання зізнання шляхом

46 Заява Нільса Мельцера, Спеціального доповідача з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Сімдесят третя сесія Генеральної Асамблеї, пункт 74 (а), 2018 р.; Заява Хуана Мендеса, Спеціального доповідача з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання; Основна доповідь «Справа проти відступу щодо заборони тортур», 2015 р. / *Statement by Mr. Juan Méndez*; Манфред Новак, «Спільне дослідження глобальної практики стосовно таємного тримання під вартою, 20 травня 2010 р.; Робоча група ООН з питань свавільного тримання під вартою, Висновок № 12/2006 (A/HRC/4/40/Add.1), стор. 63.

47 Манфред Новак, у тому самому джерелі, п. 20.

48 Всесвітня організація проти тортур (ВОПТ), «Альтернативний звіт про порушення прав людини в Таджикистані для Комітету ООН проти тортур», 37-а сесія, 2006 р., стор. 8./ [“Human Rights violations in Tajikistan alternative report to the United Nations Committee against Torture”](#)

49 Глобальна ініціатива Міжнародної комісії юристів щодо відшкодування збитків та відповідальності, «Забезпечення правосуддя за грубі порушення прав людини в Таджикистані», жовтень 2017 р., стор. 5–6./ [“Achieving Justice for Gross Human Rights Violations in Tajikistan”](#)

жорстокого поводження чи катувань, принаймні, частково базується на відсутності можливостей та досвіду у розслідуванні злочинів.⁵⁰

21. Навіть у юрисдикціях, де існують різні форми збору доказів та є достатні ресурси (наприклад, для збору доказів у формі ДНК), можна все ще виявити методи допиту, які можуть бути рівнозначними жорстокому поводженню чи тортурам, та побачити тенденцію надмірної залежності випадків засудження від зізнання. Наприклад, в одній із північноамериканських держав, 30 відсотків людей, які були звільнені на підставі доказів у формі ДНК, неправдиво зізналися у злочинах, яких вони не вчиняли.⁵¹ Це частково можна пояснити використанням методів допиту, таких як метод Ріда, який широко критикували за використання елементів примусу, та пов'язаний з цим ризик отримання неправдивих зізнань.⁵² В іншій північноамериканській державі-учасниці, де в деяких її провінціях також використовується цей метод, верховний суд країни заявив, що в одній справі, де застосовували цей метод, допит був «напруженим, цілеспрямованим і невблаганим, і в решті решт гнітючим».⁵³
22. З вищевикладеного стає очевидною потреба системи правосуддя у цілісному підході до відмови від засудження на основі зізнання, щоб зменшити ризик застосування тортур чи іншого жорстокого поводження під час розслідувань, такий підхід має включати серед іншого навчання та просвіту поліції й інших слідчих органів. Для того, щоб змінити практику та культуру в поліції та інших слідчих органах недостатньо мати лише юридичні гарантії, такі як закони та заходи, що стосуються допустимості доказів у формі зізнання. Правові та процесуальні гарантії, що надаються підозрюваним, ефективні лише в поєднанні з наявністю адекватних технологій та засобів розслідування. Країни, які успішно обмежили застосування тортур чи іншого жорстокого поводження, поєднали правові та процесуальні гарантії з вкладенням коштів у навчання та просвіту щодо використання методів

50 Двадцять друга сесія Ради ООН з прав людини, Звіт Спеціального доповідача з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Хуан Е. Мендес, 2013 р., A/HRC/22/53/Add.1, стор.7, п. 31.

51 Проект «Innocense», «Провідна поліцейська консалтингова група більше не навчатиме методам Ріда» в Сполучених Штатах, 2017 р. / [“Leading Police Consulting Group Will No Longer Teach the Reid Technique”](#)

52 Шлях до справедливості: запобігання неправомірному засудженню; Звіт підкомітету федеральних/провінційних/територіальних керівників з питань судового переслідування щодо запобігання випадкам неправомірного засудження, 2011 р., **Розділ VI – Неправдиві зізнання / Chapter VI – False Confessions.**

53 Верховний суд Канади, справа «Р. проти Петерз», 2001 р., 1 S.C.R. 997, 2001 SCC 34, у пунктах 14, 15, 66.

допиту. У цьому контексті надзвичайно важливо закріпити розуміння в усіх суб'єктів на етапі розслідування, що мета допиту полягає не в отриманні зізнання від когось, кого співробітники, які проводять опитування, вже вважають винним. Навпаки, основна мета полягає в отриманні точної та достовірної інформації з метою встановлення істини щодо справ, які розслідуються.⁵⁴ Лише коли ці різні елементи поєднуються в цілісному підході, вони зміцнюють одне одного та зменшують ризик тортур або інших видів жорстокого поводження.

Перспективні методи – альтернативи примусовим методам допиту, які рівнозначні жорстокому поводженню або навіть тортурам, та відповідні гарантії

23. Деякі країни досягли значного прогресу в напрямку зменшення ризику тортур чи інших видів жорстокого поводження завдяки застосуванню нових прийомів розслідування. У західноєвропейській державі-учасниці гучні неправосудні рішення суду, що стосувалися примусових зізнань призвели в 1984 році до прийняття закону про поліцію та кримінальні докази.⁵⁵ Закон передбачає обов'язковий аудіозапис усіх допитів підозрюваних, право на юридичне представництво підозрюваних, які перебувають під вартою у поліції, обмеження тримання під вартою до висунення обвинувачення та нові методи розслідування.
24. Перехід від методів допиту під примусом до моделей слідчого допиту без примусу став можливим завдяки прийняттю нової методики розслідування з метою збору інформації, відомої як модель PEACE, що була розроблена в 1992 році за участю психологів, юристів та науковців.⁵⁶ Модель встановлює методи допиту, які зосереджують допит на отриманні точної та достовірної інформації, що може бути використана як доказ, а не на примушуванні до зізнання для підтвердження існуючої теорії, яку може мати допитувач. Успіх моделі в Англії та Уельсі призвів до подальшого її впровадження в Австралії, Новій Зеландії, Норвегії та деяких регіонах Канади.⁵⁷ Наприклад, норвезькі слідчі під час допиту підозрюваного в теракті, що був скоєний в 2011 році,

54 ОБСЄ/БДІПЛ, Права людини в антитерористичних розслідуваннях – практичний посібник для працівників правоохоронних органів, 2013 р., стор. 94. / *Human Rights In Counter-Terrorism Investigations – A practical Manual For Law Enforcement Officers*

55 В Англії та Уельсі.

56 Мері Шоллум, «Донесення методу «PEACE» до Сполучених Штатів: основа для допиту під час слідчих дій», журнал «Начальник поліції», 2017 р., стор. 32 / [“Bringing PEACE to the United States: A Framework for Investigative Interviewing”](#)

57 У тому самому джерелі, стор. 33.

застосували непримусові методи допиту та отримали всю відповідну інформацію в результаті цих дій, що підкреслює ефективність такого підходу.⁵⁸

25. У своєму практичному посібнику для співробітників правоохоронних органів «Права людини в антитерористичних розслідуваннях» (2013 р.) та в ході проведення подальшого постійного навчання по всьому регіону ОБСЄ, БДІПЛ пропагує навчання методам допиту, таким як допит за моделлю PEACE, що покращує результативність допиту в поліції та посилює повагу до прав підозрюваних. Слідчі та їхні помічники повинні отримувати всебічну підготовку та проходити регулярне підвищення кваліфікації стосовно загальних методів розслідування, зокрема допиту свідків, збору речових доказів, пакування та поводження з криміналістичними речовими доказами. В такому навчанні акцент робиться на забезпеченні безперервності ланцюга доказів. Будь-яке покращення в роботі зі свідками та судово-медичними доказами зменшить залежність від отримання зізнань з метою забезпечення засудження.⁵⁹
26. Крім цього, колишній Спеціальний доповідач ООН з питань катувань Хуан Мендес у своєму проміжному звіті за 2016 рік до Генеральної Асамблеї ООН підкреслив необхідність застосування методів допиту під час слідчих дій і виступив за розробку низки міжнародних настанов щодо непримусових методів допиту та пов'язаних з ними гарантій:

"[Настанови] повинні вирішувати питання необхідності зміни культури толерантності та безкарності щодо зізнань під примусом у таких випадках. Національне законодавство повинно приймати зізнання лише тоді, коли вони даються у присутності компетентного та незалежного адвоката (і тих, хто надає підтримку особам, коли це необхідно) та підтверджуються незалежним суддею (див. А/HRC/13/39/ Дод. 5 та А/HRC/4/33 /Дод. 3). Суди ніколи не повинні допускати позасудових зізнань, які не підтверджуються іншими доказами або від яких відріклися (див. А/HRC/25/60)».⁶⁰

27. Настанови, які на момент написання документу ще були у розробці, окреслять основу для проведення непримусових допитів та втілення відповідних гарантій, таких як усунення зізнань як єдиного джерела доказів,

58 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори) у вище зазначеній публікації, примітка 13, стор. 79.

59 ОБСЄ/БДІПЛ, у вище зазначеній публікації, примітка 54, стор. 111.

60 Сімдесят перша сесія Генеральної Асамблеї ООН, Проміжний звіт Спеціального доповідача з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, 2016 р., А / 71/298, п. 99.

а також правових та процесуальних гарантій на етапах досудового розслідування та тримання під вартою, таких як аудіовізуальний запис допиту. Вони спиратимуться на велику наукову доказову базу, яка підтверджує результативність таких методів допиту в отриманні точної та надійної інформації та доказів під час допитування, а також на найкращі методи роботи щодо запровадження ключових правових та процесуальних гарантій.⁶¹

28. Альтернативи примусовим допитам також повинні передбачати конкретні правові положення для певних груп, які є більш вразливими під час допитування. Чинники, які вказують на підвищену вразливість, включають вік, стать, інвалідність, національність, етнічну приналежність, сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність або гендерне самовираження, а також приналежність до меншини або неблагополучної групи з огляду на її соціально-економічно становище, а також вагітність чи годування груддю. Користь від конкретних заходів захисту під час допитування повинні мати, зокрема, особи з розумовою відсталістю, діти, жінки та дівчата, а також особи, що належать до меншин або груп корінного населення, та особи, які не є громадянами держави, включно з мігрантами, незалежно від їхнього міграційного статусу, біженці, шукачі притулку або особи без громадянства. Такі заходи включають, наприклад, встановлення третьої особи, яка може допомогти в гарантуванні доброго самопочуття особи, яку допитують під час кримінального провадження. Перед допитуванням слід проводити індивідуальну оцінку, щоб визначити, чи не стане допитуваний ще більш вразливим.
29. Аудіовізуальні записи допиту в поліції широко визнані як найважливіший захист від застосування катувань та інших видів жорстокого поводження. Вже у 2002 році колишній Спеціальний доповідач ООН з питань катувань Тео Ван Бовен заявив, що «всі сеанси допитів повинні записуватися» і що «докази, які отримані під час допитів, де не було запису, повинні бути виключені з судового процесу».⁶² Як зазначалося вище, аудіо-візуальний

61 Асоціація запобігання тортурам спільно з Ініціативою боротьби з тортурами та Норвезьким центром з прав людини розпочали у 2018 році трирічний процес з розробки низки настанов щодо проведення співробітниками правоохоронних органів допитів під час розслідувань та щодо забезпечення пов'язаних з ними правових та процесуальних гарантій. Ці настанови спрямовані на зменшення обґрунтованого ризику жорстокого поводження та примусу, з якими стикаються особи під час допитування в правоохоронних органах та протягом перших годин перебування під вартою. Нині триває розробка поточних настанов, і Організаційний комітет планує затвердити остаточний проект восени 2020 року. Оновлену інформацію про процес дивіться [тут](https://www.apt.ch/en/news_on_prevention/international-standards-non-coercive-interviewing-and-associated-safeguards-one). (https://www.apt.ch/en/news_on_prevention/international-standards-non-coercive-interviewing-and-associated-safeguards-one)

62 Спеціальний доповідач з питань тортур та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, 17 грудня 2002 р, E/CN.4/2003/68, п. 26 (g).

запис усіх опитувань є обов'язковим за законом в одній державі-учасниці, і практика в цій галузі поволі розвивається в інших країнах.⁶³ На даний час, аудіовізуальний запис є обов'язковим за законом лише в декількох країнах ОБСЄ. Але і в цих випадках здійснення аудіовізуального запису обмежено або певними юрисдикціями, коли він використовується для всіх допитів підозрюваних, або для конкретних справ, або для допитуванням вразливих підсудних, підозрюваних або обвинувачених. Аудіовізуальний запис є не лише сильним стримуючим чинником проти катувань чи іншого жорстокого поводження під час допитів, він також може захистити поліцію від неправдивих заяв про катування та використовуватися в якості доказу в процесі.⁶⁴ Наприклад, в Європейському Союзі, Директива 2016 року про процесуальні гарантії щодо дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими в кримінальному провадженні, вимагає від держав-членів здійснювати аудіовізуальний запис поліцейського опитування дітей, які є підозрюваними, «якщо це має відношення до обставин справи.»⁶⁵ Оскільки визнання аудіовізуального запису є бажаною гарантією захисту прав людини, жодна причина не може пояснити, чому аудіовізуальний запис повинен обмежуватися лише дітьми. В одній із західноєвропейських держав-учасниць, де в 1970-1980-х роках було багато скарг про тортури та жорстоке поводження з заарештованими, у 1999 році було запроваджено вимогу щодо здійснення аудіовізуального запису допитування, після чого значно зменшилась кількість скарг про катування та жорстоке поводження. У 2018 році Комітет із запобігання катувань високо оцінив «коласальну зміну культури, яка відбулася в поліції Північної Ірландії з кінця 1990-х років».⁶⁶

30. На момент написання цієї публікації одна центрально-азійська держава-учасниця ОБСЄ розробляла нову систему ведення поліцейських записів.

63 Наприклад: А. Біртлз, „Європейський комітет із запобігання тортурам та електронний запис допитів підозрюваних поліцією”, *Огляд права про права людини*, 2001 р., 1, №1; Дж. Чалмерс, “Здійснення запису допитів в поліції”, у роботі Дж. Чалмерс та інші (редактори), *Звіт Академічної експертної групи про огляд гарантій на стадії додаткового підтвердження*, Видання уряду Шотландії, 2014 р., стор. 118–123.

64 Міжнародна неурядова організація «Penal Reform International» та Асоціація запобігання тортурам, “Здійснення відеозапису під час перебування під вартою поліції. Зменшення чинників ризику з метою запобігання тортурам та жорстокому поводженню”, Інструмент для моніторингу тримання під вартою, Друге видання, Довідковий бюлетень стор. 1. / [“Video recording in police custody Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment”](#)

65 Директива Європейського Парламенту та Ради (ЄС 2016/800) від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими в кримінальному провадженні, стаття 9 (1).

66 Звіт уряду Великої Британії про візит до Північної Ірландії, здійснений з 29 серпня по 6 вересня 2017 р. Європейським комітетом з питань запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, CPT/Inf (2018) 47, стор. 4.

Нова система фіксує інформацію про затриманого, арешт, осіб, які заарештовували, та подальші етапи перебування під вартою, включно з допитом та опитуванням підозрюваних або обвинувачених. Ставилось за мету надати доступ до цієї інформації різним суб'єктам кримінального правосуддя та значно підвищити прозорість. Таке всебічне та детальне ведення записів та чіткі зобов'язання всіх залучених фахівців реєструвати необхідну інформацію можуть у майбутньому знеохочувати застосування катувань чи іншого жорстокого поводження з особами, які позбавляються волі в системі кримінального правосуддя.⁶⁷

Рекомендації в сфері політики

Держави повинні гарантувати, щоб національне законодавство забороняло дії, які порушують заборону на тортури та порушують права на справедливий судовий розгляд, та передбачити гарантії, які відстоюють і захищають ці права. Рекомендується, щоб держави передбачили:

1. Заборону зізнань як єдиного доказу вини;
2. Закони та заходи, спрямовані на відстоювання та захист презумпції невинуватості, права нічого не говорити та інформування про права;
3. Доступ до незалежного адвоката, безпосередньо після моменту позбавлення волі, а також до та під час будь-якого допитування органами влади;⁶⁸ та забезпечення безкоштовної юридичної допомоги тим, хто не може самостійно покрити витрати на адвоката;⁶⁹
4. Заборону тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування та заборону таємного тримання під вартою;

⁶⁷ Див. коротке відео російською мовою про систему в Киргизстані: <https://youtu.be/ZnXUlzB4Mnw>.

⁶⁸ Вимушені обставини, за яких відмовляють у доступі до адвоката, повинні бути чітко визначені у національному законодавстві та відповідати ситуаціям, коли існує гостра необхідність уникнути серйозних несприятливих наслідків для життя, свободи чи фізичної цілісності людей, або де негайні дії слідчих необхідні для запобігання знищенню або зміні важливих доказів або запобігання впливу на свідків. Навіть тоді, допитування підозрюваних без адвоката повинні супроводжуватися відповідними гарантіями і обмежуватися тим, що вкрай необхідно для досягнення його єдиної мети (тобто отримання інформації для вирішення нагальних обставин), і не може безпідставно зашкоджувати праву на захист (Європейська Директива 2013/48/ЄС). Див. напр. Спеціальний доповідач ООН з питань тортур, А/71/298, 2016 р., стор. 71; Див. також Управління ООН з наркотиків та злочинності, «Принципи та настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системах кримінального правосуддя», червень 2013 р. / *United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems* .

⁶⁹ Управління ООН з наркотиків та злочинності, у тому самому джерелі.

5. Законодавчу вимогу щодо здійснення, принаймні, аудіозапису, і, бажано, відеозапису всіх опитувань у поліції;
6. Незалежний механізм нагляду за правоохоронними органами.

Практичні рекомендації

Державам рекомендується:

7. Гарантувати, щоб будь-яка заарештована або утримувана під вартою особа на момент позбавлення волі та перед будь-яким допитом була поінформована про її права та способи, як вона може скористатися цими правами;
8. Застосовувати конкретні правові положення щодо окремих більш вразливих груп під час допитування, у тому числі дітей, жінок та дівчат, людей з інвалідністю, осіб, що належать до меншин або груп корінного населення та осіб, які не є громадянами країни, включно з мігрантами (незалежно від міграційного статусу), біженців, шукачів притулку та осіб без громадянства;
9. Гарантувати, щоб свідки, потерпілі, підозрювані та позбавлені волі особи, які не досить добре розмовляють або не розуміють мови, на якій робиться допит, мали право на безкоштовну допомогу незалежного, кваліфікованого та надійного перекладача під час допитувань та, у разі необхідності, під час консультацій з адвокатом;⁷⁰
10. Гарантувати, щоб право на доступ до адвоката передбачало право зустрічатися наодинці, а також консультиватися і спілкуватися в повній конфіденційності перед будь-яким допитом;
11. Гарантувати, щоб адвокати, які надаються в рамках правової допомоги, мали необхідну кваліфікацію та досвід у сфері кримінального права для забезпечення якості юридичних консультацій;
12. Підтримувати надання правової допомоги юридичними або адвокатськими асоціаціями, якщо в країні бракує юристів, і, як тимчасовий захід, на той час, коли розробляється система правової допомоги з належним фінансуванням; підтримувати університетські юридичні клініки і спонсорувати організації громадянського суспільства, у тому числі параюридичні організації,

70 Див. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, стаття 14 (3) (f).

для надання послуг з правової допомоги по всій країні, особливо в сільських та економічно і соціально відсталих районах;⁷¹

13. Забезпечувати поліцейські сили достатніми ресурсами, навчанням та обладнанням для розслідування злочинів без необхідності покладатися виключно на докази у формі зізнання. Зокрема, рекомендується державам інвестувати у навчання таким методам допитування, як модель PEACE, та методиці на основі розроблених міжнародних *Настанов щодо слідчого допитування та пов'язаних із ним гарантій*;⁷²
14. Гарантувати, щоб таке навчання було включено як обов'язковий компонент до навчальної програми поліцейських академій та інших навчальних закладів для правоохоронних органів та стало частиною постійного професійного розвитку;
15. Інвестувати у навчання та обладнання, щоб поліція могла збирати судово-медичні докази та докази у формі даних спостереження;
16. Інвестувати в обладнання для аудіо- та аудіовізуального запису допитів та опитувань з самого початку перебування під вартою в поліції, у тому числі допитування в поліції; та інвестувати в інші механізми та обладнання для контролю.

71 Управління ООН з наркотиків та злочинності, у вище зазначеній публікації, примітка 67, п. 61.

72 За докладнішою інформацією звертатися сюди: [тут](#).

Невиключення доказів, отриманих під тортурами – правило виключення з доказів

31. Повна заборона на використання доказів, отриманих внаслідок катувань, впливає з самої заборони катувань.⁷³ Для того, щоб цілком заборонити та протистояти застосуванню катувань, також мають бути повністю заборонені докази, котрі отримані в результаті застосування катувань. Це відображено у статті 15 Конвенції ООН проти катувань, яка забороняє використовувати «будь-яку заяву» в «ході будь-якого судового розгляду», коли встановлено, що заява була зроблена в результаті застосування катувань. Однак на практиці ця заборона не завжди виконується. За повідомленнями, стаття 15 найчастіше з-поміж інших положень Конвенції ООН про заборону катувань порушується державами, де продовжується практика застосування тортур.⁷⁴ Безрезультатність зусиль з метою припинення практики катувань чи інших видів жорстокого поводження часто є результатом того, що під час судових розглядів допускаються докази, заплямовані тортурами чи іншими видами жорстокого поводженням. Допустимість доказів, у тому числі речових доказів, отриманих із порушенням цілковитої заборони катувань та інших видів жорстокого поводження в будь-якому судовому розгляді, є стимулом для правоохоронців, щоб застосовувати слідчі методи, які порушують цю повну заборону.⁷⁵ Це побічно легітимізує таку поведінку та об'єктивно розвиває абсолютний характер заборони.⁷⁶ Правило виключення з доказів перешкоджає використовувати заплямовані докази під час судового розгляду, тим самим усуваючи ключовий стимул для застосування катувань та жорстокого поводження. Однією з основних спонукальних причин застосування тортур

73 «Маючи різноманітне обґрунтування, правило виключення з доказів стосується мети суспільної політики щодо усунення спонукальних причин катувань будь-де у світі через позбавлення прагнення правоохоронних органів до застосування тортур, і таким чином запобігає тортурам та іншому жорсткому поводженню. До того ж, зізнання та інша інформація, які одержані шляхом катувань або іншого жорстокого поводження, не вважаються достатньо достовірними як джерело доказів у будь-якому судовому процесі. Насамкінець, визнання їхньої допустимості порушує права на дотримання процесуальних гарантій та справедливий судовий розгляд.» Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Хуан Е. Мендес, А/НRC/25/60, 2014 р., п. 21.

74 У тому самому джерелі, п. 17: «Деякі держави тлумачать»будь-яке провадження» у вузькому значенні у контексті судової справи кримінального характеру проти особи, яка зробила заяву. До того ж, деякі наполягають на тому, що правило виключення з доказів застосовується лише тоді, коли буде встановлено, що заява була зроблена під тортурами».

75 У тому самому джерелі, у п. 30 зазначається, що: «визнання допустимості доказів, у тому числі речових доказів, отриманих внаслідок порушення абсолютної заборони катувань та інших видів жорстокого поводження в будь-якому провадженні, – це спонукальна причина для працівників правоохоронних органів застосовувати слідчі методи, які порушують цю повну заборону».

76 Малкольм Д. Еванс, «Усі парфуми Аравії»: Палата лордів та «Іноземні докази про тортури», Лейденський журнал права, 2006 р., 19, стор. 1137.

є отримання доказів для подальшого засудження. Теоретично, якщо поліція знатиме, що докази, які одержані внаслідок катувань, будуть визнані недопустимими під час судового розгляду, у них не залишиться іншого вибору, крім як застосувати інші, законні засоби розслідування.⁷⁷

32. Однією з основних причин, чому застосовуються тортури, є те, що докази, які одержані шляхом їх застосування, можуть використовуватися або на підставі закону, або на практиці для забезпечення засудження; процесуальні гарантії, що застосовуються з моменту арешту, та вдосконалення слідчих методів мають важливе значення для запобігання тортурам. Однак ефективність процесуальних гарантії та вдосконалених методів розслідування буде обмеженою у разі порушень правила виключення з доказів, що призводить до використання запламованих тортурами доказів для засудження.
33. Правові рамки для виключення доказів, які одержані внаслідок катувань, суттєво різняться між державами ОБСЄ, але більшість із них мають певну форму національної правової заборони щодо доказів, отриманих таким чином. Зроблено певний прогрес, і зізнання, які колись вважалися «царицею доказів» у деяких правових культурах та юрисдикціях, тепер у більшості країн повинні супроводжуватися підтвердженням. У всіх 13 країнах, де БДІПЛ проводило анкетне опитування організацій громадянського суспільства при підготовці цього звіту, існує заборона доказів, отриманих під тортурами. Кілька держав Центральної Азії за останні роки здійснили позитивні законодавчі реформи, виключивши докази, які запламовані тортурами.⁷⁸

77 Крім того, як заявив Спеціальний доповідач ООН з питань катувань: «особливе занепокоєння викликають спроби підірвати заборону тортур чи іншого жорстокого поводження шляхом використання замутнених тверджень поза «провадженням» у вузькому значенні для інших цілей, таких як збір розвідданих або негласні операції. Співпраця щодо обміну розвідданими між державами значно розширилася у боротьбі з тероризмом, і деякі органи поліції, безпеки та розвідки (у сукупності – органи виконавчої влади) виявили готовність отримувати та покладатися на інформацію, яка може бути отриманою в результаті тортур та іншого жорстокого поводження, а також обмінюватися цією інформацією між собою. Світова тенденція надання органам виконавчої влади посилених повноважень щодо арешту, тримання під вартою та допиту скасувала традиційні гарантії проти катувань та іншого жорстокого поводження та призвела до ще більш жорстокого ставлення до людей. Методи діяльності органів виконавчої влади щодо використання інформації, одержаної за допомогою катувань чи іншого жорстокого поводження поза судовим провадженням повинні бути досліджені для гарантування дотримання заборони катувань, оскільки через секретність та відсутність прозорості щодо методів діяльності, вони стають ще більш небезпечними. На жаль, деякі держави ослабили базові принципи, які необхідні для запобігання та стримування катувань та інших видів жорстокого поводження», у тому самому джерелі, п. 18.

78 Наприклад, у листопаді 2017 року президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв видав указ, що забороняє використовувати в судах докази, отримані під тортурами. Див. Міжнародна правозахисна організація «Human Rights Watch», «США: Зосередження уваги на правах під час візиту узбецького лідера», 2018 р. / [US: Focus on Rights as Uzbek Leader Visits](#)

Однак, незважаючи на реформи та, в деяких випадках, попри чіткі законодавчі рамки, що забороняють використовувати докази, одержані під тортурами, в регіоні ОБСЄ трапляються випадки, коли зізнання під примусом все ще вважаються допустимими, і коли судді та прокурори не можуть швидко та неупереджено розслідувати заяви про тортури чи інше жорстоке поводження.⁷⁹

34. Існує безліч причин, чому суди не реалізують правило виключення з доказів. Лише законів, які забороняють усі форми доказів, отриманих під тортурами, може бути недостатньо, якщо не буде справедливих та дієвих процедур оскарження та встановлення того, чи були докази отримані під тортурами, а також процедур для виключення таких доказів. Підозрювані, обвинувачені та підсудні повинні мати можливість ініціювати ці процедури без будь-яких перешкод. Наприклад, Спеціальний доповідач ООН з питань катувань зазначив, що в юрисдикціях, де незалежні медичні обстеження повинні бути санкціоновані слідчими, прокурорами або органами виконання покарань, ці органи можуть відкласти надання дозволу, щоб будь-які травми, які спричинені катуваннями, зажили до моменту проведення обстеження.⁸⁰ Доповідач також встановив, що ці медичні та криміналістичні звіти часто мають таку низьку якість, що мало чим допомагають суддям або прокурорам при прийнятті рішення про виключення доказів.⁸¹
35. Рішення регіональних судів та органів із спостереження за виконанням договорів визначають два чіткі етапи процедур оскарження таких доказів: (а) початковий етап ініціювання процедури виключення з доказів; та (б) етап встановлення, чи були докази отримані під тортурами. Для того, щоб ініціювати процедуру (етап (а)), підсудні мають пред'явити претензію, яка є достатньою, щоб хоча б на перший погляд («prima facie») допустити застосування тортур, або яка є «обґрунтованою» про те, що мали місце тортури.⁸² Після позитивного проходження первинного тесту на достатність

79 Див. наприклад «Підсумковий звіт Сьомого експертного форуму з питань кримінального правосуддя для Центральної Азії», 2018 р., організатори форуму – БДІПЛ, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Управління ООН з наркотиків та злочинності, та структури ОБСЄ на місцях. / *Outcome report, Seventh Expert Forum on Criminal Justice for Central Asia (2018)*”

80 Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 72, п. 25.

81 *У тому самому джерелі*

82 Справа «Деолалл проти Гайани», Центр громадянських та політичних прав (ССРР/С/82/Д/912/2000), 5 листопада 2004 р. ; Справа «Сингараса проти Шрі-Ланки», Центр громадянських та політичних прав (ССРР/С/81/Д/1033/2001), 23 серпня 2004 р. ; Справа «Г.К. проти Швейцарії», 12 травня 2003 р., Комюніке №219/2002, п. 6.10.

(*prima facie*) (етап (а)), тягар доказування повинен перекладатися на державу, щоб довести, що докази не були одержані під тортурами, для того, щоб вони були визнані допустимими (етап (b)).⁸³

36. Міжнародне право з прав людини віддає на розсуд держав можливість визначення процедур виключення доказів, які одержані під тортурами. У багатьох країнах процедура відбувається у формі розслідування або слухання в рамках судового розгляду, щоб встановити, чи були докази отримані під тортурами. На практиці процедура виключення доказів, одержаних під тортурами може створити непереборні виклики для підозрюваних, обвинувачених або підсудних. Зокрема, це може бути у випадку, коли держава не несе тягаря доказування щодо встановлення шляхом неупередженого розслідування того, що докази були отримані не під тортурами, і коли, натомість, особа, яка заявляє про те, що вона потерпіла, має доводити факт тортур й робити це у відповідності з нереально високими стандартами доказування.
37. Проєкт ОБСЄ з моніторингу судових розглядів в одній із держав Центральної Азії у 2005 та 2006 рр. зафіксував 133 випадки, коли підсудні стверджували, що докази були отримані внаслідок тортур та інших видів жорстокого поводження. Судді вжили заходів щодо заяв лише у 53 із цих випадків. У цих 53 справах судді викликали та допитали слідчих, які були звинувачені, як свідків. Усі заперечували, що застосовували тортури проти підсудних. У звіті ОБСЄ про моніторинг судових розглядів зазначалось, що у всіх цих справах дії суддів були лише формальністю, оскільки не проводились більш суворі заходи щодо перевірки заяв підсудних.⁸⁴ Хоча міжнародне право й не передбачає чітких вимог, що обмежують види доказів, які можуть бути представлені для розслідування заяв про тортури, все ж закликати осіб, про яких заявляється як про винуватців, щоб вони представили докази по їхній суті є надзвичайно проблематичним.
38. У деяких країнах не вдається відокремлювати процедуру виключення з доказів у рамках відповідного кримінального судочинства від окремого кримінального розслідування щодо заяв про тортури. Це – два різні процеси, але існує тенденція, щоб не враховувати відмінності в їхніх цілях та процедурах. Всі заяви про тортури, які зроблені в рамках кримінального

83 У тому самому джерелі. Див. також Звіт Спеціального доповідача ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 72, п. 17.

84 ОБСЄ/БДІПЛ, «Результати моніторингу судових розглядів в Киргизькій Республіці», 2005–2006 р.р., стор. 77. “Results of Trial Monitoring in the Kyrgyz Republic”

провадження, повинні розслідуватися, щоб передати винного в руки правосуддя. Однак процедура виключення з доказів має бути абсолютно окремим процесом, оскільки рішення про виключення доказів, одержаних під тортурами, не повинно залежати від результатів будь-якого кримінального розслідування за заявою про катування і не повинно вимагати того самого стандарту доказування.

39. На практиці тягар доказування в судах щодо допустимості матеріалів, отриманих шляхом катувань або іншого жорстокого поводження, часто лягає на особу, яка заявляє про це, а не на державу. Спеціальний доповідач ООН з питань катувань відзначив, що від заявника слід вимагати лише продемонструвати, що його або її твердження є обґрунтованими, іншими словами, що існують правдоподібні підстави вважати, що існує реальний ризик катувань або жорстокого поводження, і що тягар доказування повинен перекладатися на прокуратуру та суди.⁸⁵
40. Комітет ООН проти катувань також постановив, що держава повинна розслідувати з належною ретельністю, чи існує реальний ризик того, що зізнання чи інші докази були отримані незаконними способами, у тому числі внаслідок катувань чи інших видів жорстокого поводження, що сталися в третій країні.⁸⁶ Цей підхід також було застосовано Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) до доказів, одержаних внаслідок катувань третьої сторони, де для того, щоб застосувати правило виключення з доказів, суд визнав необхідним і достатнім, щоб скаржник продемонстрував, що існує «реальний ризик», що оскаржувана заява була отримана під тортурами чи в результаті іншого жорстокого поводження.⁸⁷ Незважаючи на це, у більшості опитаних країн вважається за необхідне або вимагається, щоб були результати медичного обстеження або показання свідків для виключення доказів. Як правило, це виходить за рамки того, щоб продемонструвати наявність реального ризику.⁸⁸ Деякі країни йдуть навіть далі, ніж це, вимагаючи результатів окремого кримінального вироку, щоб виключити докази. Наприклад, було встановлено, що, принаймні, у двох державах-учасницях

85 Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 72, п. 32.

86 Комітет ООН проти катувань, справа «Кітті проти Марокко», CAT/C/46/D/419/2010, п. 8.8. / *Kitti v. Morocco*,

87 Справа «Ель Хаскі проти Бельгії», заява № 649/08, ЄСПЛ, 25 вересня 2012 р., п. 88.

88 Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина; Гельсінська асоціація Вірменії, Голос свободи, Киргизстан; Фонд «Громадський вердикт», Росія; Харківський інститут соціальних досліджень, Україна, 2019 р.

ОБСЄ, опитаних в рамках цього звіту, суд виключить докази лише в тому випадку, якщо окреме кримінальне розслідування встановить факт застосування тортур.⁸⁹

41. У деяких випадках докази, отримані під тортурами, допускаються не через помилки та недоліки юридичної процедури або погані медичні та криміналістичні висновки, а тому, що судді просто не хочуть виключати докази. Кримінально-процесуальний кодекс однієї з центрально азійських держав-учасниць ОБСЄ містить ясне, чітко висловлене правило про виключення з доказів, що забороняє всі докази, отримані під тортурами.⁹⁰ Однак, повідомляється про те, що правило про виключення з доказів не завжди застосовується на практиці як через відсутність чіткої процедури, так і через те, що ініціювання розслідування щодо заявлених звинувачень робиться на розсуд суду.⁹¹
42. Існує багато причин, чому судді можуть не бажати виключати докази; наприклад, це – небажання відмовлятися від усталеної практики, зовнішнє втручання в судовий процес, або, навіть, можливість застосування щодо суддів дисциплінарних заходів за виправдувальні вироки, що є явним порушенням принципу незалежності суду. У державі-учасниці ОБСЄ з регіону Південного Кавказу судова влада перебувала під постійним тиском протягом майже трьох десятиліть, і питання про її незалежність було підняте під час протестів, що відбулися там у 2018 році. Незважаючи на визнання необхідності реформ у секторі юстиції з 2018 року, в тому числі міністром юстиції,⁹² а також попри зроблені конкретні кроки, такі як створення незалежного органу – Вищої судової ради, який прагне гарантувати незалежність судової влади та суддів, докази втручання політичних суб'єктів залишилися.⁹³ У країнах, які стикаються з серйозними викликами щодо незалежності суддів, судді можуть спонукатися до ігнорування заяв про те, що докази були отримані під тортурами. Ці питання можуть гостріше проявлятися в юрисдикціях цивільного законодавства, де стандарт

89 Відповідь на запитальник, Голос свободи, Киргизстан; Фонд «Громадський вердикт», Росія; 2019 р.

90 Кримінально-процесуальний кодекс Таджикистану, стаття 88–1.

91 Глобальна ініціатива Міжнародної комісії юристів щодо відшкодування збитків та відповідальності, у вище зазначеній публікації, примітка 49, стор. 14.

92 «Вірменський міністр юстиції обговорює судові та правові реформи з високопосадовцями ЄС», веб-сайт <https://news.am/> / "Armenian justice minister discusses judicial-legal reforms with high-ranking EU officials", 6 грудня 2019 р.

93 «Вірменія: Члени моніторингової місії ПАРЄ висловлюють занепокоєння закликem прем'єр-міністра до блокування судів», веб-сайт Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), 21 травня 2019 р. / "Armenia: PACE monitors express concern at Prime Minister's call to block courts"

доказування, як правило, виражається як «найглибше переконання судді», що дозволяє їм мати більшу можливість на свій розсуд вирішувати, чи виключати докази.

43. Прокурори можуть грати вирішальну роль в усуненні цієї спонукальної причини застосування тортур, наприклад, запитуючи за власною ініціативою про те, яким чином було отримано докази, або ініціюючи розслідування, якщо вони підозрюють, що докази могли бути одержані під тортурями, і виключати докази з матеріалів справи ще до того, як вони потраплять у суд. Як і у випадку з суддями, існує безліч причин, чому прокурори не підтримують заборону на використання доказів, запламованих тортурями. Причини можуть полягати в тому, як прокурори бачать свою роль у системі кримінального правосуддя (наприклад, чи полягає їхня роль у забезпеченні засудження чи у пошуку істини), або причиною може бути зовнішній тиск для забезпечення засудження, що може включати дисциплінарні заходи за винесення виправдувальних вироків (розглянуто нижче, у розділі про показники результатів роботи).
44. Крім суддів та прокурорів, які мають повноваження виключати запламовані тортурями докази та ініціювати розслідування, адвокати сторони захисту також можуть відігравати вирішальну роль у виключенні таких доказів та у забезпеченні безпеки та доброго стану осіб, які потерпіли від таких методів. Нерідко саме адвокат буде тим представником зовнішнього світу, з ким утримуваний під вартою контактуватиме вперше після свого затримання, і він буде першим, до кого будуть звертатися зі скаргою про тортури. Після того, як підозрюваний або обвинувачений заявить про тортури, адвокат сторони захисту може здійснити цілу низку дій, у тому числі: подати прохання про тимчасове звільнення затриманого; подати прохання про медичне обстеження; подати прохання про доступ до доказів щодо тортур (наприклад, матеріалів відеоспостереження) та вжити заходи для гарантування збереження будь-яких подібних відповідних доказів; подати клопотання про визнання недопустимими доказів, що отримані під тортурями; подати окрему скаргу про тортури для порушення кримінального провадження проти винної особи. Існує багато різних причин, чому адвокати не завжди можуть на практиці надати такі форми допомоги, навіть коли вони добросовісно виконують свої обов'язки. Іноді адвокати сторони захисту не є повністю незалежними або достатньо кваліфікованими, що може мати руйнівний вплив на здатність підозрюваного або підсудного зробити заяву про катування та виключати докази під час судового процесу. Кілька держав-учасниць ОБСЄ, які досліджувалися при підготовці цього звіту, стикаються з проблемами використання «кишенькових адвокатів», які беруть участь у змові зі слідчими

для засудження.⁹⁴ Ці адвокати не підіймають питання про порушення прав людини перед судом, а натомість змовляються, щоб приховати факти тортур та іншого жорстокого поводження.⁹⁵ У звіті за 2016 рік Міжнародна комісія юристів висвітлила явище кишенькових адвокатів як одну з найсерйозніших проблем у юридичних спільнотах, зокрема в Центральній Азії.⁹⁶ Є декілька причин, чому адвокати можуть таким чином співпрацювати з поліцією та прокурорами, зокрема, через корупцію та хабарництво.⁹⁷ Якими б не були причини, але для підозрюваних, обвинувачених або підсудних, яким призначають «кишенькових адвокатів» в якості їхніх законних представників, існує мало шансів, що будуть виключені докази, одержані під тортурами, або що вони отримають справедливий судовий розгляд.

45. Загалом, у більшості європейських країн досить всебічно розроблений механізм і процедури застосування правила про виключення з доказів у кримінальному провадженні. Проте труднощі все ж залишаються при застосуванні правила виключення щодо тих доказів, які опосередковано одержані під тортурами (тобто щодо застосування доктрини «плоди отруйного дерева»),⁹⁸ а також у випадках, коли докази були отримані шляхом

94 Див., наприклад, коментарі Міжнародної комісії юристів до проекту федерального закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Російської Федерації щодо забезпечення права на адвоката», квітень 2016 р. / [“on amending certain legislative acts of the Russian Federation in regard to ensuring the right of a lawyer”](#); Доповідь місії Міжнародної комісії юристів «Народження нової адвокатури в Киргизькій Республіці», 2016 р. / [“The Birth of a New Advokatura in the Kyrgyz Republic”](#); Подання Міжнародної комісії юристів до Комітету ООН проти катувань стосовно Таджикистану, 28 березня 2018 р., сторінка 30. / [Submission of the International Commission of Jurists to the UN Committee against Torture in relation to Tajikistan](#).

95 Відповідь на запитальник, “Нота Бене”, Таджикистан, 2019 р.

96 Міжнародна комісія юристів, у вище зазначеній публікації, примітка 93.

97 Детальніше про зв’язок між корупцією та катуванням чи іншими видами жорстокого поводження див. в тематичному звіті Спеціального доповідача ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, А/ HRC/40/59, 16 січня 2019 р.: «Встановлено, що корупція в судовій системі серйозно підриває відповідальність за порушення прав людини, у тому числі тортури або жорстоке поводження (наприклад, А/ HRC/13/39, с. 71; та ССРР/С/ТКМ/СО/2, п. 31)» та «Корупція причинно пов’язана в більш широкому сенсі з безпосереднім скоєнням катувань та іншого жорстокого поводження, з відмовою у захисті від такого жорстокого поводження та з нездійсненням запобігання, розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за катування чи інше жорстоке поводження. В цілому, корупція може негативно позначатися на державній політиці, виконанні закону та здійсненні правосуддя у спосіб, що підриває всі аспекти боротьби з катуванням та іншими видами жорстокого поводження»; Див. також Комітет ООН проти тортур, CAT/С/52/2, п. 91: “Корупція, тортури та інше жорстоке поводження нерозривно пов’язані”.

98 Плоди отруйного дерева або «похідні докази» стосуються доказів, отриманих опосередковано внаслідок незаконного діяння. У контексті катувань та жорстокого поводження зазвичай йдеться про отримання речових доказів на підставі інформації, одержаної під тортурами. Для отримання додаткової інформації див. Правозахисні організації “Fair Trials” та REDRESS, у вище зазначеній публікації, примітка 26, стор.23; Див. також “Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження

катувань третьої сторони.⁹⁹ Зрозуміло, що правило виключення з доказів повинно застосовуватися не лише тоді, коли фактичний підсудний є потерпілим від поведження, яке суперечить забороні застосування катувань чи інших видів жорстокого поведження, але й тоді, коли справа стосується третіх осіб.¹⁰⁰ У справах про застосування катувань до третіх осіб потерпілому завжди надзвичайно важко обґрунтувати те, що докази були отримані під тортурами, навіть попри те, що це – справа *prima facie* («така, що здається достовірною за відсутності доказів на користь іншого»). Зазвичай підсудний не знає, за яких обставин було проведено допитування іншої особи, котра була свідком цього процесу; він також не знає, чи був факт тортур, і навіть не знає про ідентичність третьої особи. Незважаючи на ці труднощі, у європейських судах було кілька справ, де допустимість доказів оскаржувалася на тій підставі, що вони були отримані шляхом застосування тортур до третьої особи.¹⁰¹ У справі «Ель Хаскі проти Бельгії» ЄСПЛ встановив, що там, де докази надаються третьою особою, і держави не можуть гарантувати адекватне розслідування заяв про катування, для виключення доказів потрібно лише продемонструвати існування «дійсної небезпеки», що відбулися катування.¹⁰² Комітет проти катувань також не рекомендував використовувати заплямовані тортурами докази, одержані від третіх осіб, незалежно від того, чи використовуються ці докази в національних провадженнях чи в провадженнях у третій державі.¹⁰³

Перспективні методи

46. Як було зазначено вище, існує багато причин, чому правило виключення з доказів не вдається належним чином впровадити на практиці. Хоча функції суб'єктів кримінального правосуддя, як і функції суддів та прокурорів, є надзвичайно важливими для належного функціонування правила виключення з доказів, відповідні процедури також повинні представляти собою

чи покарання», у вище зазначеній публікації, примітка 72, п. 29.

- 99 «Докази тортур третьої сторони» стосуються доказів, отриманих шляхом катувань когось іншого, крім підсудного, у судовому процесі якого застосовуються докази, наприклад, катування свідка або співпідсудного для заяви, яка викриває підсудного.
- 100 Такий висновок явно передбачений формулюванням статті 15 Конвенції ООН проти катувань, яка передбачає, що «будь-яка заява [...] в ході будь-якого судового розгляду» підпадає під дію виключення, і не лише заява, яка зроблена обвинуваченим у національному суді.
- 101 Ці справи появились в Європі в результаті обміну розвідданими в ході так званої «війни з терором». Див., наприклад, справа «А та інші проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ» (№ 2) [2005] UKHL 71; справа «Ель Хаскі проти Бельгії», заява №649/08, ЄСПЛ, 25 вересня 2012 р.; Ганзейський вищий регіональний суд, справа Ель Мотассадека, Рішення, 2 VJs 85/01 – 2 StE 4/02 – 5 – IV – 1/04 -, 14 червня 2005 р.
- 102 Справа «Ель Хаскі проти Бельгії», заява № 649/08, ЄСПЛ, 25 вересня 2012 р., п. 85.
- 103 Справа «Ктіті проти Марокко», у вище зазначеній публікації, примітка 85.

справедливий процес для виключення доказів. У юрисдикціях загального права процедура може бути більш простою через чіткіші стандарти перенесення тягаря доказування на підсудного та вимоги до стандарту доказування.

47. Наприклад, у західноєвропейській державі-учасниці ОБСЄ законодавство передбачає, що коли підсудний у кримінальній справі надає докази того, що його зізнання було отримано шляхом «утиску або за будь-яких інших обставин, які можуть зробити зізнання недостовірним, суд не повинен визнавати допустимість зізнання в якості доказу проти нього, за винятком випадків, коли обвинувачення доводить суду поза всяким сумнівом, що зізнання (незважаючи на те, що це може бути правдою) не було отримано так, як це зазначено вище.»¹⁰⁴ Закон передбачає, що «утиск» включає «тортури, нелюдське або принижуюче гідність поводження, а також використання або загрозу насильства (незалежно від того, чи це рівнозначно тортурам)».¹⁰⁵ Суд може за власним бажанням (без заяви підсудного про тортури або жорстоке поводження) також вимагати від сторони обвинувачення дотримуватися процедури доказування суду поза всяким сумнівом, що зізнання було отримано не шляхом «утиску» для того, щоб визнати допустимість зізнання.¹⁰⁶ Підсудний не зобов'язаний давати показання або викликати свідків у таких справах.
48. У Центральній Європі існує чіткий розподіл між процедурами виключення доказів та кримінальним розслідуванням заяв про тортури.¹⁰⁷ Судді можуть виключити докази під час судового розгляду, навіть якщо в окремому кримінальному провадженні немає остаточного фактичного висновку, що підсудний або свідок зазнали тортур. Якщо триває окреме розслідування кримінальної справи за скаргою про тортури або якщо підсудний вперше під час судового розгляду заявляє, що його показання були отримані незаконно, суддя все одно може виключити докази, не чекаючи на результати окремого кримінального процесу. Крім того, навіть якщо підсудний не заявляє претензію про жорстоке поводження з ним, суддя *ex officio* (в силу свого службового становища) може виключити докази, коли на підставі матеріалів справи суддя дійшов висновку, що показання були отримані незаконним шляхом.¹⁰⁸ Крім того, про жорстоке поводження може повідомити

104 Закон про поліцію та кримінальні докази 1984 р., Розділ 76 (2), Велика Британія.

105 *У тому самому джерелі*, Розділ 76(8).

106 *У тому самому джерелі*, Розділ 76(3).

107 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, 2019 р.

108 ***У тому самому джерелі*, з посиланням на провідне рішення суду ВН2019. 295.**

будь-хто (тобто не лише особа, яка заявляє про жорстоке поводження),¹⁰⁹ і суб'єкти кримінального правосуддя мають чіткий обов'язок повідомляти та порушувати кримінальне розслідування, якщо їм стає відомо про кримінальне правопорушення. Додаткові дослідження та статистичні дані будуть необхідні для того, щоб встановити, наскільки ці правові положення застосовуються на практиці.

49. Правило виключення з доказів не може функціонувати належним чином без чіткого визначення судових повноважень щодо виключення доказів під час судового розгляду. Спроможність суддів виключати докази, не покладаючись на результати окремого кримінального провадження, також означає, що підозрювані, обвинувачені або підсудні не змушені чекати місяцями, а то й роками на результати окремих розслідувань, коли вони все ще можуть залишатися під вартою, і коли, ймовірно, вони будуть стримуватися від подання заяв про тортури та інші види жорстокого поводження. У державі-учасниці ОБСЄ з Південно-Східної Європи процес виключення доказів, отриманих під тортурами, базується на стандартних процедурах виключення незаконно отриманих доказів, що передбачає проведення слухання для представлення доказів із чітко визначеними часовими рамками.¹¹⁰ Судді також мають право виключити докази в силу свого службового становища (*ex officio*), якщо на їхню думку вони були отримані незаконно.¹¹¹

109 У тому самому джерелі, з посиланням на Законодавчий акт ХС від 2017 р. щодо кримінально-процесуального кодексу, стаття 376(1).

110 Відповідь на запитальник, Асоціація македонських молодих юристів, Північна Македонія, 2019 р.

111 У тому самому джерелі.

Рекомендації в сфері політики

Національне законодавство повинно містити необхідні положення для гарантування того, щоб суб'єкти кримінального правосуддя, зокрема судді і прокурори, мали необхідні повноваження щодо виключення доказів. Рекомендується, щоб держави мали закони, норми та правила, які:

1. Ще раз підтверджують абсолютний і непорушний характер правила виключення з доказів;
2. Забезпечують ефективні засоби правового захисту від порушень процесуальних гарантій, у тому числі, де це доречно, забезпечують виключення доказів;
3. Забезпечують перегляд методів розслідування кримінальних справ з метою просування професійних стандартів та усунення зізнань як основних чи єдиних доказів, необхідних для судового переслідування;
4. Забезпечують чітку процедуру виключення доказів, одержаних під тортурами, коли тягар доказування покладається на державу;
5. Забезпечують судові повноваження щодо виключення запламованих тортурами доказів, незалежно від будь-якого окремого кримінального розслідування за заявою про факт катування;
6. Гарантують заборону здійснення дій на власний розсуд національними органами влади щодо виключення доказів за обставин, коли заявляється про катування чи інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження і покарання;
7. Гарантують заборону використання та виключення з будь-якого провадження доказів, отриманих як непрямий результат актів катувань чи інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, поведжень чи покарань.

Практичні рекомендації

Держави повинні вжити заходи для гарантування того, щоб правова база, що забороняє використовувати отримані під тортурами докази, функціонувала належним чином на практиці. Зокрема, державам рекомендується:

8. Розробити вказівки щодо застосування на практиці правила виключення з доказів та роз'яснити процесуальні норми щодо допустимості, у тому числі щодо тягаря доказування, які застосовуються судами. Це повинно гарантувати перекладення тягаря доказування на державу, коли заявник наводить правдоподібну причину того, чому докази могли бути отримані в результаті тортур чи інших видів жорстокого поводження. Це також гарантуватиме, що суд буде проводити дізнання, чи існує дійсна небезпека того, що докази були отримані шляхом тортур чи інших видів жорстокого поводження і, у разі існування такої небезпеки, він не буде визнавати докази допустимими;
9. Покращити якість медичних та криміналістичних звітів та розширити допустимість незалежних та неупереджених медичних доказів у будь-якому судовому провадженні з метою дієвого розслідування заяв про застосування тортур чи інших видів жорстокого поводження;
10. Гарантувати, щоб суди ніколи не допускали позасудових зізнань, які не підтверджуються іншими доказами або від яких відріклися;
11. Забезпечити дотримання існуючих міжнародних та регіональних стандартів щодо незалежності суддів, прокурорів та адвокатів;
12. Збирати дані щодо того, як часто робляться заяви про те, що докази були отримані в результаті катувань чи інших видів жорстокого поводження, і як часто докази вилучаються під час судового розгляду на підставі того, що вони були отримані внаслідок таких методів;
13. Працювати з організаціями громадянського суспільства та іншими відповідними суб'єктами для проведення навчання для суддів, прокурорів та адвокатів сторони захисту щодо використання правила виключення з доказів.

Визнання винуватості – системи відмови від процедури судового розгляду

50. Збільшення випадків у світі використання систем відмови від процедури судового розгляду веде до формування надмірної залежності від зізнань та створює перешкоди для ідентифікації та виключення доказів, отриманих під тортурами.¹¹² Системи відмови від процедури судового розгляду спонукають підозрюваних визнавати свою винуватість та відмовлятися від деяких прав на справедливий судовий розгляд, таких як право нічого не говорити, в обмін на коротший вирок або зменшення обсягу обвинувачення.¹¹³ В регіоні ОБСЄ зростає кількість країн із системами відмови від процедури судового розгляду, оскільки понад 40 із 57 держав-учасниць мають певну форму такої системи. Поширеність використання цих систем дуже різниться в різних державах. У 2019 році в одній державі шляхом відмови від процедури судового розгляду були вирішені 66 відсотків справ,¹¹⁴ а в іншій державі в 2018 році лише трохи більше 2 відсотків справ були вирішені через відмову від процедури судового розгляду.¹¹⁵
51. Надмірна залежність від визнання винуватості може спонукати поліцію застосовувати тортури так само, як до цього спонукає надмірна залежність від зізнань. Цей ризик стає вищим при відмові від подальшого судового розгляду та пов'язаних із ним гарантій для виключення доказів, отриманих під тортурами. Судові розгляди і процедури оскарження допустимості доказів у кримінальних справах є важливими форумами, які можуть викрити катування та інше жорстоке поводження, а також можуть інформувати широку громадськість про випадки катувань чи інші форми жорстокого поводження. Кримінальне судочинство, в якому розглядаються звинувачення у катуванні, також може лягти в основу паралельних позовних вимог для відшкодування або для судового переслідування, або встановлення цивільної відповідальності винних. Іноді угоди про визнання винуватості можуть бути використані для уникнення таких позовів шляхом «очищення»

112 У цьому документі використано термін „відмова від процедури судового розгляду”. Тут цей термін широко використовується для представлення різних умов у різних системах, але, технічно кажучи, це: «Не заборонений законом процес, згідно з яким підсудні у кримінальній справі погоджуються визнати винуватість та/або співпрацювати зі слідчим органом в обмін на певну вигоду від держави, найчастіше у вигляді зменшених звинувачень та/або менших строків»; Див. також правозахисна організація “Fair Trials”, “Зникаючий судовий розгляд: пошук підходу до систем відмови від процедури судового розгляду з опорою на права”, 2017 р. / [“The Disappearing Trial: Towards a rights-based approach to trial waiver systems”](#)

113 Правозахисна організація “Fair Trials”, у вище зазначеній публікації, примітка 111.

114 Відповідь на запитальник, Асоціація молодих юристів Грузії, 2019 р.

115 Відповідь на запитальник, Асоціація «Promo-LEX», Молдова, 2019 р.

чи «відмивання» справ, які заплямовані катуванням, жорстоким поведженням чи іншими порушеннями прав людини, щоб уникати судових розглядів. Отже, системи відмови від процедури судового розгляду можуть спонукати до застосування тортур чи іншого жорстокого поведження, оскільки відповідальність за такі дії стає менш імовірною.

52. Потенційна можливість зловживань відмовами від процедури судового розгляду посилюється через брак чітких міжнародних стандартів. ЄСПЛ зазначив, що для гарантування справедливості судового розгляду справи, угоди про відмову від процедури судового розгляду повинні укладатися добровільно, з повним усвідомленням обвинуваченим фактів та наслідків, і повинні підлягати судовому перегляду.¹¹⁶ Комітет ООН з прав людини, розглядаючи угоду про визнання винуватості щодо переведення засудженого, також наголосив на необхідності добровільності та реального «вибору» при укладенні угоди про визнання винуватості.¹¹⁷ Комітет зауважив, що умови тримання під вартою та жорстоке поведження, яким була піддана дана особа, майже не залишали їй іншого вибору, крім як прийняти умови запропонованої угоди про визнання винуватості. Окрім цих обмежених рішень, які забезпечують неадекватний ступінь захисту, функціонування систем відмови від процедури судового розгляду залишається на розсуді держави.
53. Висловлено також занепокоєння щодо того, що відмови від процедури судового розгляду негативно впливають на загальну якість розслідувань.¹¹⁸ Слідчі менше спонукаються до гарантування дотримання норм щодо доказів та процедури, якщо існує невеликий ризик того, що вони будуть детально розглянуті під час судового розгляду. Визнаючи свою винуватість, підозрюваний, як правило, відмовляється від свого права оскаржувати допустимість доказів. У багатьох правових системах докази стають неактуальними після визнання винуватості, оскільки держава більше не зобов'язана встановлювати вину. Майже всі країни, які були опитані для

116 *Справа «Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії»*. № 9043/05, ЄСПЛ, 29 квітня 2014 р., п. 92: «Таким чином, Суд зазначає, що, уклавши угоду з органом прокуратури щодо вироку та заявивши про небажання спростовувати обвинувачення, перший заявник відмовився від свого права на розгляд суті кримінальної справи проти нього у суді. Однак, за аналогією з вищезазначеними принципами щодо обґрунтованості такої відмови, Суд вважає, що рішення першого заявника про прийняття угоди про визнання винуватості повинне було супроводжуватися такими умовами: (а) угода мала укладатися першим заявником з власної щирої волі за повної обізнаності з фактами справи й правовими наслідками; (б) зміст угоди та справедливість способу її досягнення між сторонами повинні були стати предметом достатнього судового перегляду».

117 Комітет ООН з прав людини, справа «Хікс проти Австралії», № 2005/2010, 2015 р., CCPR/C/115/D/2005/2010, пункти 4.9 та 4.10.

118 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 111, стор. 15, п. 32.

цього дослідження, не дозволяли, щоб у суді на зізнання покладалися як на єдиний доказ вини. Що ж до систем відмови від процедури судового розгляду, то ситуація була не такою. З відповідей на анкетне опитування можна почерпнути, що у більшості з цих країн для засудження достатньо, щоб було визнання свої винуватості та щоб були докази про скоєння злочину, а не докази, які спеціально викривають підозрюваного чи обвинуваченого. Один виняток можна знайти у східноєвропейській державі-учасниці ОБСЄ, де кримінально-процесуальний кодекс спеціально вимагає «достатніх доказів винуватості обвинуваченого» на додаток до «достатніх доказів існування діяння, стосовно якого було порушено кримінальне переслідування».¹¹⁹ В одній із північноамериканських держав-учасниць ОБСЄ, де є відповідні статистичні дані, стає очевидною небезпека, яка пов'язана з відсутністю викривальних доказів. На підставі пізніше отриманих доказів у формі ДНК було звільнено від відповідальності багато осіб, хоча вони спочатку визнали свою винуватість.¹²⁰ Насправді, як повідомляється, 18 відсотків звільнених від відповідальності спочатку визнали себе винними у злочинах, які, зрештою, як було встановлено, вони не скоїли.¹²¹ Ці звільнення від відповідальності викликають питання щодо якості розслідувань та стандарту доказів, що вимагаються в угодах про визнання винуватості та інших програмах відмови від процедури судових розглядів для всього регіону ОБСЄ.

54. Юридична допомога є найпоширенішою гарантією щодо відмови від процедури судового розгляду. Лише за одним винятком, у всіх опитаних країнах юридична допомога є обов'язковою для укладання угод про визнання винуватості.¹²² Однак рівень та обсяг обов'язкової правової допомоги різняться залежно від країни. Наприклад, у більшості опитаних країн закон стверджує, що участь адвоката сторони захисту є обов'язковою під час підписання або укладення угоди про визнання винуватості.¹²³ Однак це необов'язково означає, що адвокат має бути присутнім під час первинного опитування або допитування поліцією, оскільки укладення угоди про визнання винуватості може відбутися після того, як підозрюваний або обвинувачений вже

119 Відповідь на запитальник, «APADOR-CH» (Асоціація захисту прав людини в Румунії, Гельсінський комітет), Румунія, 2019 р., з посиланням на статті 478 – 488 Кримінально-процесуального кодексу.

120 Національний реєстр звільнення від відповідальності, «Невинні, які визнають свою винуватість», 2015 р. / [“Innocents Who Plead Guilty”](#)

121 Проект “Innocence”, «Чому невинні люди визнають себе винними у злочинах, які вони не вчиняли?», 2018 р.).

122 Відповіді на запитальник, 2019 р; єдиним винятком серед опитаних держав-учасниць ОБСЄ є Польща.

123 Відповіді на запитальник, організації громадянського суспільства, у тому числі з Вірменії, Грузії, Угорщини, Молдови та Румунії, 2019 р.

визнав свою винуватість. Серед опитаних країн одна держава-учасниця ОБСЄ з Південно-Східної Європи має юридичну вимогу про присутність адвоката під час допитувань та під час надання показань, щоб визнати свою винуватість.¹²⁴

55. У північноамериканській державі-учасниці ОБСЄ залежність від укладання угод про визнання винуватості стала особливо поширеною, коли у період з 2012 до 2019 року 97 відсотків федеральних справ щорічно вирішувались шляхом відмови від процедури судового розгляду, і ця система є однією з найменш регульованих у світі.¹²⁵ Повноваження прокурорів погрожувати підозрюваним додатковими звинуваченнями або суворішими вироками під час судового розгляду – відоме як «покарання за судовий розгляд» – може призвести до надмірного тиску на дану особу.¹²⁶ В інших державах-учасницях ОБСЄ існують обмеження щодо видів справ, які можуть бути предметом угод про визнання винуватості, наприклад, це лише справи, в яких можуть покарати вироком на 15 років або менше.¹²⁷
56. За повідомленнями, у південно-кавказькій державі-учасниці ОБСЄ переважані роботою адвокати, яких призначає суд, часто переконують підсудних визнати свою винуватість та скористатись процедурою прискореного судового розгляду, в результаті чого підсудного засуджують не більш ніж до третини звичного строку засудження.¹²⁸ В результаті цього, невинні люди інколи визнають свою вину у злочинах, яких вони не вчиняли.¹²⁹
57. Дієздатність та ресурси – це не єдині чинники, які підривають якість юридичних консультацій та представництва, ключових гарантій проти катувань та жорстокого поводження. Особливо це стосується країн, де є серйозні занепокоєння щодо незалежності адвокатів у кримінальних справах. Наприклад, в одній центрально-азійській державі-учасниці ОБСЄ, де в 2017 році була запроваджена система відмови від процедури судового розгляду,

124 Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р.

125 Довідники Федеральної статистики покарань за 2016–2020 роки Комісії з питань покарань США. / [United States Sentencing Commission's 2016–2020 Sourcebooks of Federal Sentencing Statistics](#).

126 Для отримання додаткової інформації щодо покарання за судовий розгляд див. Національна асоціація адвокатів сторони захисту у кримінальних справах, "Покарання за судовий розгляд: «Право на судовий розгляд за Шостою поправкою на межі зникнення та як його зберегти», 2018 р. / ["The Trial Penalty: The Sixth Amendment Right to Trial on the Verge of Extinction and How to Save It."](#)

127 Відповідь на запитальник, «APADOR-CH» (Асоціація захисту прав людини в Румунії, Гельсінський комітет), Румунія, 2019 р.

128 Відповідь на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, 2019 р.

129 У тому самому джерелі.

існує вимога щодо юридичної консультації для укладення угоди про визнання винуватості. Однак, як уже зазначалось у попередньому розділі, щодо цієї конкретної держави висловлювалось занепокоєння використанням «кишенькових адвокатів», які вступають у змову зі слідчими для забезпечення винесення вироків про винуватість.¹³⁰ В іншій державі-учасниці ОБСЄ з того ж регіону адвокати призначаються *ex officio* (в силу свого службового становища), що не гарантує незалежності та якості, необхідних для дієвого захисту, в тому числі під час процедур укладання угоди про визнання винуватості. На практиці адвокати часто не надають юридичну допомогу своїм клієнтам, а просто підписують процесуальні документи органів дізнання або слідства і не оскаржують порушення прав людини, які можуть статися під час тримання під вартою або розслідування.¹³¹ У країнах, де під час судового процесу вже складно заявити про катування та виключити одержані під тортурами докази, неважко побачити, як навіть ще менший обсяг гарантій, що представлений в системах відмови від процедури судового розгляду, може ще більше ускладнити встановлення того, чи дійсно були добровільно укладені угоди про визнання винуватості.

58. По суті, відмова від процедури судового розгляду означає, що можуть бути проігноровані питання про те, чи були докази отримані під тортурами, і чи були дотримані такі гарантії, як доступ до адвоката. Судовий перегляд угоди про визнання винуватості є основною гарантією, що застосовується державами для зменшення цих ризиків та підтримки таких гарантій у системі відмови від процедури судового розгляду. Всі опитані країни вимагали певної форми судового перегляду відмови від процедури судового розгляду. В них передбачається різний ступінь контролю та судових повноважень щодо угоди, але всі вони вимагають від судді гарантії про те, що підсудний уклав угоду добровільно.¹³² У державах-учасницях із Південно-Східної Європи суддя відіграє важливу роль у перегляді та визначенні дійсності угод про визнання винуватості¹³³ Усі вони підтримують певні гарантії захисту прав обвинуваченого, у тому числі можливість судді переглянути, прийняти або відхилити угоду про визнання винуватості.¹³⁴ У цих країнах, за винятком

130 Руслан Хакімов, «Юридична професія в Киргизстані», довідкова доповідь була написана для Семінару з реформування адвокатської професії на прохання БДІПЛ. / [“The Legal Profession in Kyrgyzstan”](#)

131 Відповідь на запитальник, “Нота Бене», Таджикистан, 2019 р.

132 Відповіді на запитальник, 2019 р.

133 Вільям Ван Кенегем, “Переваги та недоліки змагальності у кримінальному процесі”, стор. 77–78. / [“Advantages and disadvantages of the adversarial system in criminal proceedings”](#)

134 Див. законодавство, напр. КПК Хорватії, статті 360–364; КПК Північної Македонії, статті 483–490; КПК Сербії, статті 313–319; КПК Чорногорії, статті 300–303; кримінально-процесуальні кодекси Федерації Боснії та Герцеговини та Республіки Сербської Боснії та Герцеговини, статті. 244–246.

лише однієї з них, судді мають конкретно оцінити, чи укладалася угода добровільно, і чи не було жодного примусу до укладання угоди,¹³⁵ і чи підозрюваний або обвинувачений знає про характер та наслідки укладання угоди.¹³⁶ В одній з держав-учасниць ОБСЄ на Південному Кавказі закон вимагає від судді спеціально дізнаватись, чи піддавалася особа катуванням або іншим видам жорстокого поводження.¹³⁷

59. Незважаючи на наявність законодавчої бази для судового контролю, підняті в попередньому розділі занепокоєння щодо впливу судової незалежності на виключення доказів, отриманих під тортурами, можуть знайти своє відображення в їхньому впливі на відмову від процедури судового розгляду. Якщо судді відчувають, що вони вимушені вирішити справу через засудження, вони не будуть спонукатися до проведення якого-небудь вагомого розслідування щодо дотримання досудових гарантій або обставин, за яких підозрювані, обвинувачені або підсудні визнали свою винуватість. До того ж, навіть у системах із високим ступенем незалежності суддів висловлювались занепокоєння тим, що судді чисто «формально штампують» угоди про визнання винуватості. У двох державах-учасницях ОБСЄ, де значна частина справ вирішується шляхом відмови від процедури судового розгляду, перегляд угод про визнання винуватості носить, в основному, формальний характер, і гарантування добровільності може бути у формі постановки підсудному простого запитання «так» чи «ні».¹³⁸ Крім того, незважаючи на позитивну практику у вигляді гарантування під час судового перегляду того, що підсудні не піддавалися примусу або тортурам, очікування від підсудного у відкритому залі суду заяви про те, що угода про визнання винуватості була отримана під тортурами, що потенційно вказує на співучасть присутнього в залі прокурора, створює велетенське і потенційно нереалістичне навантаження для підсудного на цій стадії процесу.
60. Потрібні кращі запобіжні заходи для гарантування того, що угоди про визнання винуватості не будуть одержуватися через застосування катувань та інших видів жорстокого поводження в юрисдикціях, де застосовуються

135 Див. КПК Північної Македонії, стаття 488 (2); КПК Косово, стаття 233 (18.2); КПК Сербії, стаття 317 (1); КПК Чорногорії, стаття 302 (8) (1), КПК Республіки Сербської Боснії та Герцеговини, стаття 246(6)(d), КПК Федерації Боснії та Герцеговини, стаття 246(6)(a).

136 Див. КПК Північної Македонії, стаття 488(2); КПК Косово, стаття 233 (18.1); КПК Сербії, стаття 317(2); КПК Чорногорії, стаття 302(8) (3); кримінально-процесуальні кодекси Республіки Сербської Боснії та Герцеговини та Федерації Боснії та Герцеговини, стаття 246(6)(a).

137 Відповідь на запитальник, Асоціація молодих юристів Грузії, 2019 р.

138 У тому самому джерелі; та Еміліо К. Віано, «Досягнення домовленості про визнання винуватості у Сполучених Штатах: збочення правосуддя», Міжнародний журнал кримінального права 2012 / 1-2 (Випуск 83), стор. 109-145, п. 45. / [Emilio C. Viano](#)

системи відмови від процедури судового розгляду. У державах, де тортури є постійним явищем у системі кримінального правосуддя, системи відмови від процедури судового розгляду, у кращому випадку, нічим не змінюють культури примусу та надмірного використання зізнань. У гіршому випадку вони можуть сприяти застосуванню катувань та жорстокого поводження, надаючи широку можливість для обминання погано застосовуваних гарантій проти тортур.

61. Відмова від процедури судового розгляду – це сфера кримінального правосуддя, яка вимагає подальших досліджень та збору даних для того, щоб встановити, які гарантії найбільш ефективно запобігають застосуванню катувань чи інших видів жорстокого поводження в системах відмови від процедури судового розгляду. У дослідницькому звіті «Зникаючий судовий розгляд», який підготовлений правозахисною організацією «Fair Trials», підкреслено декілька ключових міркувань щодо справедливості відмов від процедури судового розгляду. Вони містять наступні гарантії:¹³⁹
- Обов'язковий доступ до адвоката протягом усього процесу відмови від процедури судового розгляду та, зокрема, доступ до правової допомоги перед тим як робиться відмова від права на судовий розгляд;
 - Своєчасне, всебічне інформування про права;
 - Інформування про конкретні наслідки відмови від прав;
 - Надійне розкриття як обвинувальних, так і виправдувальних доказів;¹⁴⁰
 - Повнозначна процедура судового перегляду.

¹³⁹ Повний перелік міркувань щодо прав людини, див. Правозахисна організація «Fair Trials», у вище вказаній публікації, примітка 111, п. 147.

¹⁴⁰ Обвинувальні докази – це докази, які припускають або приписують вину, або інкримінують; виправдувальні докази – це докази, які знімають вину чи винуватість або які звільняють від відповідальності.

Перспективні методи

62. Держави-члени ЄС, до яких входять 27 держав-учасниць ОБСЄ, зобов'язані за законодавством ЄС гарантувати підозрюваним доступ до низки досудових прав згідно з «Дорожньою картою щодо посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених осіб у кримінальному провадженні»,¹⁴¹ в тому числі право доступу до адвоката під час допитів поліцією¹⁴² Це має означати, що підозрювані, які мають намір визнати себе винуватими, також мають доступ до правової допомоги під час допитування поліцією, а також під час укладення угоди про визнання винуватості. Хоча втілення директив різняться в різних країнах ЄС, інтеграція права на адвоката під час допиту у національне законодавство для всіх підозрюваних матиме значний вплив на захист підозрюваних від тортур та іншого жорстокого поводження. Процесуальні права, такі як доступ до незалежних юридичних консультацій, протидіють спонуканню до застосування тортур, яке виникає через використання зізнань та відмови від процедури судового розгляду.

Рекомендації у сфері політики

Держави повинні гарантувати, щоб національне законодавство передбачало такі гарантії в процесі відмови від процедури судового розгляду:

1. Обов'язковий доступ до адвоката протягом усього процесу відмови від процедури судового розгляду та, зокрема, доступ до правової допомоги під час будь-якого допиту поліцією та перед тим, як робиться відмова від права на судовий розгляд;
2. Своєчасне, доступне та всебічне інформування про права;
3. Інформування про конкретні наслідки відмови від прав (включаючи право на судовий розгляд);
4. Надійне розкриття як викривальних, так виправдувальних доказів;
5. Повнозначна процедура судового перегляду;
6. Юридична гарантія того, що якщо процес відмови від процедури судового розгляду не завершений, то будь-які переговори не можуть бути використані як докази проти підсудного.

141 Постанова Ради ЄС від 30 листопада 2009 р. «Про дорожню карту щодо посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених осіб у кримінальному провадженні», Офіційний вісник Європейського Союзу, С 295, 4.12.2009 р., стор. 1–3. / [“On a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings”](#).

142 Директива Європейського Парламенту та Ради (2012/3/ЄС) від 22 травня 2012 року про право на інформацію у кримінальному провадженні, Офіційний вісник Європейського Союзу, L 142, 1.6.2012 р, стор. 1–10.

Практичні рекомендації

Держави повинні вжити заходи для оцінки того, як відмови від процедури судового розгляду, що є доволі недостатньо дослідженою сферою кримінального правосуддя, можуть вплинути на право бути вільними від тортур та інших видів жорстокого поводження. Державам рекомендується:

7. Збирати дані про поширеність систем відмови від процедури судового розгляду, про кількість заяв про тортури та інші види жорстокого поводження, зроблених підозрюваними, обвинуваченими або підсудними, які уклали угоду про відмову від процедури судового розгляду, та вивчити вплив систем відмови від процедури судового розгляду на показник арештів, судового переслідування, засудження та ув'язнення;
8. Поділитися з державами-учасницями ОБСЄ прикладами перспективних методів, ризиків та гарантій стосовно систем відмови від процедури судового розгляду;
9. Взаємодіяти з громадянським суспільством та місцевими адвокатськими асоціаціями для оцінки впливу відмови від процедури судового розгляду на заборону катувань та інших видів жорстокого поводження та прав на справедливий судовий розгляд.

Виконання планових норм щодо результатів роботи

63. Є підстави вважати, що показники результатів роботи, що вимагають від поліції та прокурорів дотримання планових норм або контрольних показників для арештів, судових переслідувань та засуджень, спонукають до застосування тортур. Невиконання планових норм може спричинити цілий ряд наслідків: від примусу до роботи на менш бажаних посадах, до скорочення заробітної плати та навіть втрати роботи, що може спонукати співробітників до виконання контрольних показників будь-якими способами, включно з тортурями. Наприклад, повідомляється, що в одній з центрально-азійських держав-учасниць ОБСЄ підозрюваних можуть більше піддавати тортурам наприкінці місяця, коли поліція намагається забезпечити виконання щомісячних планових норм.¹⁴³ Хоча планові норми для співробітників кримінального правосуддя залишаються в основному незафіксованим аспектом функціонування систем кримінального правосуддя в регіоні ОБСЄ, є ознаки того, що деякі країни ОБСЄ використовують планові норми як на офіційній, так і на неофіційній основі.

Поліція

64. Планові норми для поліції були виразною та формальною особливістю системи правосуддя в Радянському Союзі і, як такі, вони глибоко досліджувалися у пострадянських державах. Система називається «паличною» або «паличковою» системою, згідно з якою співробітники або підрозділи караються за недосягнення конкретних цифр кількості арештів для різних категорій злочинів. У статті від 2012 року описано, як ця система продовжує функціонувати:

Зараз підрозділи поліції отримують від МВС [Міністерство внутрішніх справ] щомісячний план роботи, складений за кількісними параметрами, який включає планові норми для порушення судових справ проти хуліганів, нелегальних мігрантів та інших злочинців. Наприклад, у 2009 році один районний поліцейський відділ отримав план із плановими нормами на 72 різні види можливих злочинів. Невиконання райвідділом планових норм означає, що жоден співробітник райвідділу поліції не отримує квартальної премії. По суті, поліція в Росії оцінюється на основі

143 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), у вище зазначеній публікації, примітка 13, стор. 572 (приклад Киргизстану).

*того, чи змогла вона виконати квартальні плани без обліку поліцейських здобутків у запобіганні злочинам».*¹⁴⁴

65. У статті зазначалося, що, оскільки система орієнтована лише на кількісні контрольні показники, співробітники спонукаються до фальсифікації пояснень свідків та погрожують насильством для закриття справ та виконання контрольних показників.¹⁴⁵
66. Інші пострадянські держави також зберегли систему планових норм. Повідомляється, що в одній із південно-кавказьких держав-учасниць ОБСЄ високий рівень засудження гарантує премії та кар'єрний ріст для поліцейських.¹⁴⁶ Повідомляється, що в одній країні Центральної Азії поліцію можуть оцінювати за визначеною кількістю арештів, які повинен здійснити поліцейський щомісячно або щорічно, і можуть призначатися премії співробітникам, які здійснили найбільшу кількість арештів, що призвели до засудження.¹⁴⁷ Згідно з повідомленнями, контрольні показники для поліції все ще базуються на кількості випадків засудження до тюремного ув'язнення в результаті здійснених арештів.¹⁴⁸ Згідно зі звітом неурядової організації «Amnesty International», ці системи, де б вони ще не існували, спонукають до використання неофіційних затримань та тортур.¹⁴⁹
67. Однак в регіоні ОБСЄ можна помітити позитивні зрушення. Наприклад, у 2015 році одна східноєвропейська держава-учасниця ОБСЄ скасувала використання планових норм для поліції.¹⁵⁰ В іншій державі того ж регіону робилися спроби оцінити роботу поліції відповідно до рівня довіри до неї з боку громадськості.¹⁵¹ Незважаючи на це, система показників для поліції та прокурорів була вказана у відповідях на опитування як одна з основних спонукальних причин застосування тортур у цій країні.¹⁵² У 2016 році Підкомітет із

144 Борис Гладарев, "Російська поліція перед реформою 2010–2011 р.р.: точка зору співробітника поліції", Журнал інститутів влади у пострадянських суспільствах, випуск 13, 2012 р.: Жорстокість поліції та реформа поліції в Росії і СНД, п. 26. / "Russian Police before the 2010–2011 Reform: A Police Officer's Perspective".

145 У тому самому джерелі, пункти 28–29.

146 Відповідь на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, 2019 р.

147 Відповідь на запитальник, "Нота Бене", Таджикистан, 2019 р.

148 У тому самому джерелі.

149 Неурядова організація «Amnesty International», "Заява щодо Робочої сесії 4: Верховенство права I", зустріч із реалізації людського виміру, 2012 р. / "Statement for Working Session 4: Rule of Law I".

150 Відповідь на запитальник, Асоціація «Promo-LEX», Молдова 2019 р.

151 Відповідь на запитальник, Харківський інститут соціальних досліджень, Україна, 2019 р., з посиланням на статтю 11 Закону України «Про Національну поліцію».

152 Відповідь на запитальник, "Україна без тортур", 2019 р.

запобігання тортурам повідомив, що він був «занепокоєний» тиском, який чинився на поліцію у тій самій державі-учасниці ОБСЄ, щоб забезпечити розкриття великої кількості злочинів, що заохочувало практику витягування зізнань.¹⁵³ В одній із опитаних центрально-азійських держав Міністерство внутрішніх справ неодноразово демонструвало готовність скасувати систему планових норм шляхом реформ. Однак альтернативна система оцінки ще має бути втілена на практиці.¹⁵⁴

68. У північноамериканській державі-учасниці ОБСЄ, де контрольні показники щодо повісток та арештів заборонені законом, було виявлено, що вони все ще використовувались неофіційно окремими поліцейськими підрозділами. Співробітники, яким відмовляли у винагородах за цією схемою, в кінцевому підсумку подали в суд проти міського департаменту поліції.¹⁵⁵
69. У більшості з 13 країн, опитаних за допомогою анкетування, використання планових норм для поліції не було офіційною політикою або, принаймні, не такою, про яку відкрито заявляли чи говорили офіційні особи кримінального правосуддя.¹⁵⁶ Однак є також приклади в державі-учасниці ОБСЄ з Південно-Східної Європи, де планові норми включені до офіційних відомчих актів, правил, положень або щорічних планових норм щодо «вимог до необхідних мінімальних результатів у професійній діяльності» для підрозділів поліції, які також включають кількісні показники результатів роботи, такі як «коефіцієнт успіху» поліцейських заходів та розслідувань.¹⁵⁷

153 Факультативний протокол до Конвенції ООН проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння чи покарання, «Звіт про візит в Україну Підкомітету з запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видів поведіння чи покарання», 2016 р., CAT/OP/UKR/1, п. 22. / ["Report on the visit of the Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to Ukraine"](#).

154 Відповідь на запитальник, Голос свободи, Киргизстан, 2019 р.

155 «Незадоволені поліцейські кажуть, що в дільничному відділенні грали в «настілну гру» з планових норм для арештів» / ["Disgruntled cops say precinct ran arrest quota 'board game'"](#), газета «New York Post», 2015 р.; «Управління поліції Нью-Йорку звинувачують у тому, що в ньому ставили бали поліцейським з округу Статен-Айленд за арешти для виконання планових норм» / ["NYPD accused of giving points to Staten Island cops for making arrests to hit quote"](#), газета «New York Daily News», 2015 р.; Див. також «Сержант Нью-Йоркської поліції викриває планові норми» / ["An NYPD sergeant blows the whistle on quotas"](#), газета «The New Yorker», 2018 р.

156 Відповіді на запитальник, 2019 р.

157 Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р., з посиланням на «Підзаконний акт про оцінку особистих показників в роботі співробітників поліції» від 2012 року, згідно з яким керівник проводить оцінку співробітників щодо виконання ними функціональних обов'язків з урахуванням заздалегідь визначених показників; Див. також Наказ 26/2013 (VI. 26) Міністра внутрішніх справ Угорщини, Додаток 8 «Рекомендовані елементи оцінки ефективності службової діяльності військовослужбовців під командуванням Міністра внутрішніх справ; про процедурні правила застосування рекомендованих елементів; про порядок оцінки; про оцінку

70. Хоча у більшості країн планові норми „офіційно” не використовуються, все ж у багатьох країнах вони використовуються на практиці. Там, де системи планових норм офіційно не закріплені ні керівними документами, ні на практиці, або навіть там, де це заборонено законом, планові норми використовуються більш неофіційно, і практика може відрізнятись в залежності від дільниць або відділень, які входять до складу того ж самого підрозділу поліції. Однак у юрисдикціях, де використання планових норм є незаконним, як співробітники поліції, на яких поширюється система планових норм, так і широка громадськість, яка зазнає неправомірних дій з боку поліції, можуть вимагати від держави компенсацію.¹⁵⁸
71. У звіті БДІПЛ щодо запобігання тортурам в регіоні ОБСЄ зазначено, що більшість структур ОБСЄ на місцях повідомили, що їм не відомо, чи на практиці планові норми на кількість арештів та засуджень відіграють роль у підвищенні по службі чи оцінці результатів діяльності.¹⁵⁹ Очевидно, що необхідно провести подальші дослідження та здійснювати безпосередню роботу з офіційними представниками уряду та кримінального правосуддя для того, щоб оцінити, як ці системи функціонують на практиці в регіоні ОБСЄ та як їх можна успішно реформувати. Кількісне вимірювання результатів діяльності суб'єктів кримінального правосуддя слід відвести від діяльності суб'єктів кримінального правосуддя (наприклад, арешти та переслідування), що точно не відображає показники щодо кількості скоєних злочинів, стану громадської безпеки та рівня задоволення населення діями поліції.
72. У західноєвропейській державі-учасниці останні контрольні показники щодо результатів діяльності поліції було офіційно скасовано в 2010 році.¹⁶⁰ Незважаючи на це, огляд, який проводився у 2015 році, показав, що деякі поліцейські підрозділи продовжували використовувати контрольні показники. Під час огляду було підкреслено, що використання контрольних показників спонукало поліцію занижувати або неправильно повідомляти про злочини, а також чинити тиск на підозрюваних для зізнання в інших злочинах, яких

організаційної діяльності“ (далі: Наказ 26/2013. (VI. 26.) міністра внутрішніх справ), стаття 2, розділ 19; стаття 14 (2) – (3) та стаття 16(5).

158 Див. справу, яку описано у п. 68 з посиланням на Сполучені Штати.

159 БДІПЛ, “Боротьба з тортурами: досвід ОБСЄ”, 2009 р., стор.22 / [“The Fight against Torture: The OSCE Experience”](#)

160 Уряд Її Величності, “Реформа поліції: виступ Терези Мей перед Національною поліцейською конференцією” з посиланням на Англію та Уельс, червень 2010 р. / [“Police reform: Theresa May’s speech to the National Policing Conference”](#).

вони не скоювали.¹⁶¹ У Великій Британії, в цілому, незалежна оцінка результатів діяльності поліції проводиться Інспекцією Її Величності з питань поліції та пожежно-рятувальних служб (HMICFRS). Королівська інспекція щороку доручає проведення опитування щодо громадського сприйняття забезпечення правопорядку. У 2018 році опитування було проведено серед більш ніж 17000 представників громадськості, і це є прикладом перспективного методу оцінки ефективності діяльності поліції без планових норм та систем контрольних показників для результатів діяльності.¹⁶²

Прокурори

73. Не лише на поліцію може чинитися тиск, щоб виконувати планові норми для результатів роботи. Тиск для забезпечення засудження неминуче впливає на неупередженість прокурорів, які можуть зіткнутися з персональними наслідками, якщо не будуть дотримані планові норми, такими як втрата роботи або скорочення заробітної плати. Один із прикладів зі Східної Європи показує, що показники випадків засудження використовуються як головний показник для оцінки роботи не тільки поліції, але й прокурорів.¹⁶³ На відміну від поліції, яка має досягти кількісних контрольних показників, від прокурорів очікується добиватися засудження в суді, і на них накладається покарання у разі виправдання підсудних.¹⁶⁴ Схоже, що ця практика продовжує існувати, незважаючи на скасування колишнього дисциплінарного статуту прокуратури від 1992 р., який встановлював, що виправдувальний вирок є однією з підстав для оцінки результатів діяльності прокурора та ініціювання розслідування його діяльності, яке могло призвести до дисциплінарного провадження.¹⁶⁵ Виправдувальні вирокі все ще можуть бути неофіційною підставою для отримання прокурорами догани, що означає, що вони в наступні півроку не отримають премії, яка може становити 40 відсотків їхнього заробітку.¹⁶⁶ За висновком Європейської комісії за демократію через закон (Венеціанська комісія): «Здається, через страх перед

161 Головна інспекторка Ірен Кертіс, «Використання контрольних показників у поліцейській діяльності», серпень 2015 р., стор. 12–13 / [“The use of targets in policing”](#)

162 Інспекція Її Величності з питань поліції та пожежно-рятувальних служб, “Уявлення громадськості про діяльність поліції в Англії та Уельсі 2018”, січень 2019 р. / [“Public perceptions of policing in England and Wales 2018”](#).

163 Відповідь на запитальник, “Україна без тортур”, 2019 р.

164 *У тому самому джерелі*

165 Юрій Белоусов, “Чому в Україні не виносять виправдувальні вирокі?”, 2016 р. / [“Чому в Україні не виносять виправдувальні вирокі?”](#); Галя Койнаш, Харківська правозахисна група, «Чому Україна виправдує у 10 разів менше, ніж у Радянському Союзі за часів Сталіна», 2016 р., [“Why Ukraine acquits 10 times less often than in Stalin’s Soviet Union”](#).

166 Відповідь на запитальник, Україна без тортур, 2019 р.

показниками щодо результатів роботи та дисциплінарним провадженням прокурори чинять тиск на суддів, щоб уникнути виправдувальних вироків».¹⁶⁷

74. Держави не повинні використовувати контрольні показники, що вимірюють кількість випадків засудження, або позитивно ставитися до високої кількості випадків засудження, оскільки це суперечить меті утверджувати заборону тортур та використання запламованих тортурами доказів, а також меті зміцнювати права на справедливий судовий розгляд. Такі контрольні показники знеохочують прокурорів від гарантування того, щоб зізнання чи угоди про визнання винуватості не одержувалися за допомогою тортур, оскільки будь-який висновок, що вони були отримані таким чином, неминуче вплине на допустимість доказів, справедливість судового розгляду, і на те, чи буде засуджено підсудного. Як було зазначено в попередніх розділах, прокурори повинні відігравати важливу роль у гарантуванні законного отримання доказів та ініціюванні розслідування будь-яких заяв про катування.
75. В опитуваннях, розповсюджених для підготовки цього документу, респондентам пропонувалось оцінити незалежність суддів, прокурорів та адвокатів сторони захисту. У більшості відповідей прокурори були визнані менш незалежними, ніж судді або адвокати сторони захисту. У двох випадках незалежність прокуратури була оцінена найнижчим можливим балом.¹⁶⁸
76. Недавній звіт національної прокуратури однієї східноєвропейської держави-учасниці ОБСЄ свідчить про те, що кількість виправдувальних вироків є важливим показником при оцінці результатів діяльності на роботі.¹⁶⁹ За повідомленнями з інших країн, які були опитані за допомогою анкетування організацій громадянського суспільства, принаймні у двох інших державах-учасницях ОБСЄ використовуються показники ефективності діяльності прокурорів.¹⁷⁰ Слід зазначити, що, загалом, існує різниця між оцінкою результатів діяльності прокуратури на підставі кількості випадків засудження та фактичним вимаганням якоїсь кількості випадків засудження або покаранням прокурорів за випадки звільнення від відповідальності.

167 Венеціанська комісія, "Спільний висновок щодо законопроекту «Про прокуратуру України», CDL-AD(2013)025, п.128 / ["Joint Opinion on the Draft Law on the Public Prosecutor's Office of Ukraine"](#).

168 Відповіді на запитальник, Асоціація «Promo-LEX», Молдова, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р.

169 Відповідь на запитальник, Гельсінський фонд з прав людини, Польща, 2019 р.

170 Відповіді на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, Фонд «Громадський вердикт», Росія, 2019 р.

77. Використання кількісних показників для прокурорів також обговорювалося на Експертному форумі з питань кримінального правосуддя у Центральній Азії у 2018 році, який спільно організували БДІПЛ, УВКПЛ ООН, УНП ООН та представництва ОБСЄ на місцях. Експерти виступили за перехід від кількісних до більш якісних показників результатів роботи:

«Кількість може бути корисним показником, що спонукає до подальшого вивчення роботи прокурора, наприклад, якщо між різними прокурорами у подібних справах спостерігаються значні розбіжності в кількості випадків засудження. Однак було зазначено, що навіть у цих випадках може бути розумне пояснення [...] Посилаючись на міжнародний передовий досвід, було рекомендовано включати якісні показники результативності з орієнтацією на професійні (наприклад, вміння представити докази, спроможність складати клопотання, якість присутності в суді), особисті (наприклад, вміння справлятися з навантаженням) та соціальні чинники (наприклад, шанобливе ставлення до сторін, свідків та потерпілих).»¹⁷¹

78. Прикладом перспективного методу може бути одна з західноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ, де прокурори оцінюються за переліком критеріїв, жоден із яких не пов'язаний з чисельною статистикою щодо виправдувальних вироків. Критерії оцінки включають такі чинники, як юридичні знання, вміння спілкування та ефективність. Чисельні дані використовуються лише для оцінки навантаження в роботі прокурора.¹⁷²

Судді

79. Відомо також, що в деяких юрисдикціях судді проходять оцінювання результатів роботи на підставі показників кількості випадків виправдання або засудження. В окремих країнах показники кількості випадків засудження або результатів вирішення судових справ неофіційно використовуються як показники результатів роботи. У цих країнах такі показники можуть впливати на можливості просування по службі, оплату праці та дисциплінарні заходи. Як зазначено у попередніх розділах, судді можуть і повинні відігравати ключову роль у виявленні випадків катувань та усуненні спонукальних причин до їхнього застосування. Це може відбуватися у формі дізнання щодо

171 БДІПЛ, «Звіт Сьомого експертного форуму з питань кримінального правосуддя для Центральної Азії», 2018 р., стор. 16 / "Seventh Expert Forum on Criminal Justice for Central Asia Conference Report".

172 БЕЛЬГІЙСЬКИЙ МОНІТОР, Королівський указ про внесення змін до Королівського указу від 20 липня 2000 року, що визначає умови оцінки суддів, критерії та показники оцінки, 13 вересня 2004 р.) [С – 2004/0966], Бельгія.

можливого жорстокого поводження з підозрюваними, гарантування дотримання процесуальних прав, виключення доказів, одержаних під тортурами, та ініціювання розслідувань щодо заяв про катування, та притягнення до відповідальності інших суб'єктів кримінального правосуддя.¹⁷³ Коли ж замість цього на суддів чиниться тиск для того, щоб, якщо не всі, то хоча б більша частину справ було завершено через засудження, безперечно, це негативно позначається на їхній спроможності чесно та неупереджено виконувати свої функції.

80. Тиск може чинитися з боку різних суб'єктів, у тому числі з боку інших суб'єктів кримінального правосуддя, таких як прокуратура та поліція. Повідомляється, що в одній із східноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ прокурори чинять тиск на суддів з метою винесення вироків про засудження, і показник кількості випадків звільнення від відповідальності становить від одного до двох відсотків.¹⁷⁴ Тиск також може чинитися з боку представників уряду або судових органів. Повідомлялося, що в іншій державі-учасниці ОБСЄ в тому ж регіоні існує практика «телефонного правосуддя», коли голова суду «у робочому порядку» дає безпосередні вказівки суддям, як вирішувати конкретну справу.¹⁷⁵ У цій країні рівень кількості виправдувальних вироків є тривожно низьким – лише 0.23 відсотка.¹⁷⁶ Згідно з опитуванням, організації громадянського суспільства (ОГС), які спеціалізуються на роботі з потерпілими від тортур у цій країні понад 15 років, не знають про жодний випадок, коли б суддя виключав докази на підставі того, що їх було отримано під тортурами.¹⁷⁷ Повідомляється, що повноваження сторони обвинувачення (пережиток радянської системи) є такими, що суддям може загрожувати звільнення, якщо вони вважаються недостатньо «уважними» до вимог сторони обвинувачення.¹⁷⁸

81. Правова база для запобігання тортурам не може бути дієвою на практиці, якщо суб'єкти, які повинні впроваджувати цю правову базу, обмежені або

173 Див., наприклад, Міжнародна комісія юристів, "Роль суддів, адвокатів та прокурорів у запобіганні тортурам", жовтень 2017 р. / ["The role of judges, lawyers, and prosecutors in preventing torture"](#).

174 Харківська правозахисна група, «Чому Україна виправдовує у 10 разів менше, ніж у Радянському Союзі за часів Сталіна», 2016 р. / ["Why Ukraine acquits 10 times less often than in Stalin's Soviet Union"](#).

175 Міжнародна комісія юристів, "Російська Федерація: незалежність та неупередженість; судова доброчесність та підзвітність", 2014 р. / ["Russian Federation: Independence and impartiality; Judicial integrity and accountability"](#).

176 Відповідь на запитальник, Фонд «Громадський вердикт», Росія, 2019 р.

177 У тому самому джерелі.

178 Міжнародна комісія юристів, у вище зазначеній публікації, примітка 175.

суттєво знеохочуються втілювати її на практиці. Потрібна додаткова робота для реформування систем кримінального правосуддя, які залежать від кількісних показників результатів діяльності суб'єктів кримінального правосуддя, у тому числі необхідні додаткові зусилля, щоб реформувати способи, яким чином ці системи можуть також впливати на незалежність та неупередженість суб'єктів кримінального правосуддя. Очевидно, що прокурори та судді не зможуть захистити підозрюваних або обвинувачених від катувань або інших видів жорстокого поводження та запобігти використанню запламованих тортурами доказів у ситуаціях, де необхідність виконання поліцією показників результатів роботи призводить до тортур та інших видів жорстокого поводження, а також там, де прокурори повинні забезпечити засудження.

Рекомендації у сфері політики

Держави повинні гарантувати, щоб національна політика, положення та директиви щодо оцінки результатів діяльності суб'єктів кримінального правосуддя не спонукали до застосування катувань та інших видів жорстокого поводження. Зокрема, державам рекомендується подбати про те, щоб:

1. Скасувати для поліцейських підрозділів кількісні контрольні показники щодо арештів та вироків про засудження. Основну увагу в оцінці результатів діяльності слід звертати на попередження злочинів, задоволення населення та довіру до поліції;
2. Скасувати для прокурорів кількісні контрольні показники щодо засудження і замінити їх на якісні показники, такі як вміння представити докази, здатність складати клопотання, якість присутності в суді, вміння справлятися з навантаженням в роботі, шанобливе ставлення до підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків та потерпілих;
3. Дотримуватися у національному законодавстві міжнародних стандартів щодо незалежності судової влади.

Практичні рекомендації

Державам, які хочуть відійти від кількісної оцінки результатів діяльності та встановлення пріоритетів, слід звернути увагу на необхідність наступних кроків, щоб:

4. Взаємодіяти з організаціями громадянського суспільства та широкою громадськістю для кращої оцінки діяльності поліції та формування пріоритетів;
5. Проводити незалежну та прозору оцінку результатів діяльності поліції з залученням широкої громадськості (наприклад, шляхом відкритих опитувань) та оприлюднювати її результати для громадськості;
6. Вжити заходи щодо посилення підзвітності поліції перед місцевими громадами;
7. Застосовувати приклади передового досвіду стосовно якісних показників/оцінок результатів діяльності з інших держав – учасниць ОБСЄ;
8. Створити національний координаційний центр з питань громадської думки та поліції.

Безкарність

82. Дуже важливо, щоб винні в катуваннях особи несли відповідальність за свої дії. Відсутність покарання для винних осіб діє в якості спонукальної причини для державних службовців мовчки погоджуватись або скоювати інші акти катувань чи жорстокого поводження. Безкарність маскує справжній масштаб проблеми, знеохочуючи органи влади до прийняття дієвих заходів для запобігання та викорінення катувань та інших видів жорстокого поводження в їхніх відповідних юрисдикціях. Безкарність і пов'язаний з цим низький рівень розслідування кримінальних справ та засудження за катування залишається ключовою проблемою в усьому регіоні ОБСЄ. Серед опитаних країн організації громадянського суспільства з восьми держав-учасниць ОБСЄ вказали на безкарність як на ключову причину продовження використання катувань.¹⁷⁹ Існує безліч взаємопов'язаних причин, чому держави не можуть притягнути до відповідальності винних у катуванні, проте суттєвим аспектом цієї проблеми є брак ефективних механізмів, у тому числі механізмів подання скарг, та відсутність необхідної законодавчої бази для розслідування, судового переслідування та покарання за тортури.

Повідомлення про тортури

83. Для проведення розслідування щодо катувань чи інших видів жорстокого поводження слід зробити заяву про катування або ж висунути підозру щодо застосування тортур. Заяви про катування чи інше жорстоке поводження повинні негайно розглядатись, і вони мають призвести до швидкого та неупередженого розслідування з боку незалежного органу влади.¹⁸⁰ У більшості випадків тягар (onus) подання заяви про тортури або подання офіційної скарги покладається на потерпілого. У деяких країнах потерпілі від катувань можуть постати перед судовим переслідуванням за «неправдивий донос» про тортури, якщо їхня скарга не призведе до засудження винної особи, стосовно якої заявлено звинувачення у тортурах.¹⁸¹ Багато потерпілих втрачають бажання навіть подавати скарги у першу чергу через низький показник кількості випадків засудження за катування.¹⁸² У доповіді про одну центрально-азійську державу-учасницю ОБСЄ зазначається, що серед потерпілих від тортур «ті, хто все ж таки подають скарги в прокуратуру, часто

179 Відповіді на запитальник, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Північна Македонія, Росія, Сербія, Таджикистан та Україна, 2019 р.

180 Див., наприклад, Правила Нельсона Мандела 57(3) стосовно пенітенціарних установ.

181 Зустріч ОБСЄ щодо реалізації людського виміру; Тортури та жорстоке поводження в Центральній Азії (Робоча сесія 5, Верховенство права II), 12 вересня 2018 р., Сторінка 2.

182 *У тому самому джерелі*

повідомляють про репресії та переслідування з боку правоохоронців, щоб «переконати» їх забрати свої заяви».¹⁸³

84. Необхідно, щоб були гарантії того, що затримані можуть подавати скарги безпечно і, якщо вони про це попросять, конфіденційно з огляду на те, що ризик катувань або інших видів жорстокого поводження є найвищим під час арешту та на ранніх стадіях утримування під вартою в поліції, і що він також продовжує існувати протягом усього періоду перебування під вартою, в тому числі в тюремних умовах.¹⁸⁴ У багатьох державах ОБСЄ майже не існує захисту для затриманих, які заявляють про тортури, тому подання скарги про тортури може бути надзвичайно небезпечним, якщо потерпілі продовжують утримуватися під вартою в межах досяжності посадової особи, яку звинувачують у вчиненні катувань або іншого жорстокого поводження. Слід вжити негайних заходів після подання заяви про тортури для уникнення будь-яких контактів можливих причетних осіб зі свідками, потерпілою особою або родиною потерпілої особи, а також запобігти будь-якій участі в розслідуванні особи або осіб, стосовно яких подані заяви про тортури. Спеціальний доповідач ООН з катувань наголосив, що «заходи щодо цього включають переведення скаржника або причетних співробітників в іншу установу утримування під вартою або відсторонення від виконання службових обов'язків».¹⁸⁵ Комітет ООН проти катувань рекомендував застосовувати «захисні заходи, у тому числі переїзд, охорону на місці, гарячі лінії та судові приписи про захист для запобігання насильству та переслідуванню скаржників або близьких помічників таких сторін».¹⁸⁶ У нещодавньому звіті було надано великого значення тому, що скрізь у Європі відсутнє ставлення до затриманих осіб, які потерпіли від насильства під час перебування під вартою, як до потерпілих, та звернено увагу на необхідність надання їм доступу до прав потерпілих осіб.¹⁸⁷ Ці перешкоди в інформуванні про катування чи інші види жорстокого поводження ускладнюються через недостатню обізнаність затриманих щодо своїх прав та через відсутність доступу до місць тримання під вартою для організацій громадянського суспільства, адвокатів сторони захисту та незалежних спостережних органів. Наприклад, в одній з країн Південно-Східної Європи, незважаючи на

183 Глобальна ініціатива Міжнародної комісії юристів щодо відшкодування збитків та відповідальності, у вище зазначеній публікації, примітка 49, стор. 6, з посиланням на Таджикистан.

184 БДІПЛ/ПРІ, у вище зазначеній публікації, примітка 4, Розділ 1.5; Див. також Правила Нельсона Мандели 57 (2).

185 Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, А/68/295, 9 серпня 2013 р., п.77.

186 Комітет ООН проти катувань, Зауваження Комітету проти катувань щодо перегляду Стандартних мінімальних правил поводження з ув'язненими, САТ/С/51/4, 28 березня 2014 р., п. 55.

187 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 4.

наявність доступу організацій громадянського суспільства до в'язниць, їм все ж потрібен дозвіл судді, щоб отримати доступ до слідчих ізоляторів.¹⁸⁸ Організації громадянського суспільства можуть відігравати важливу роль у навчанні затриманих щодо їхніх прав та у сприянні процесу подання заяв про катування. Отже, обмеження доступу для організацій громадянського суспільства та адвокатів сторони захисту може обмежити здатність затриманого шукати справедливості.

85. У поєднанні з додатковими проблемами судового переслідування винних осіб зазначені нижче чинники означають, що багато випадків катувань чи інших видів жорстокого поводження залишаються незафіксованими в регіоні ОБСЄ. Така відсутність звітування допомагає маскувати фактичний масштаб проблеми.

Встановлення кримінальної відповідальності за катування у національному законодавстві

86. Цілковита заборона катувань та інших видів жорстокого поводження накладає на держави низку зобов'язань, у тому числі первинність визначення катувань та інших видів жорстокого поводження у національному законодавстві відповідно до міжнародного права та відображення тяжкості злочину в запропонованому покаранні за діяння у формі тортур.¹⁸⁹ Держави повинні вжити ефективні законодавчі заходи, щоб включити тортури як окремий і конкретний злочин у національне законодавство та прийняти визначення тортур, яке охоплює всі елементи, що містяться у статті 1 Конвенції ООН проти катувань.¹⁹⁰ Мета такого підходу – наголосити на відразі суспільства до злочину та підкреслити те, що заборона катувань є одним з небагатьох абсолютних та невідступних стандартів прав людини. Без окремого правопорушення у формі тортур важко гарантувати дотримання обов'язку розслідувати та переслідувати у судовому порядку випадки катувань. Комітет ООН проти катувань чітко визнав, що розбіжності між визначенням тортур у відповідності з Конвенцією ООН проти катувань та визначенням,

188 БДІПЛ та Правозахисна організація "Fair Trials", засідання круглого столу щодо спонукальних причин тортур в Сербії, грудень 2019 р.

189 Стаття 4, Генеральна Асамблея ООН, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання, 10 грудня 1984 р.

190 Для отримання додаткової інформації про законодавство проти тортур див., наприклад, Асоціація запобігання тортурам, «Посібник із законодавства про боротьбу з тортурами», 2016 р. / "Guide on anti-torture legislation".

що є частиною національного законодавства, можуть створювати «фактичні або потенційні лазівки для безкарності».¹⁹¹

87. В регіоні ОБСЄ є приклади кримінальних кодексів, в яких відсутнє визначення тортур і в які вони не включені, хоча така вимога міститься у Конвенції ООН проти катувань. Така ситуація існує, принаймні, в одній із західноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ, щодо якої Комітет ООН проти катувань зазначив, що положення кримінального кодексу, які застосовуються у випадках катувань, не відображають тяжкості злочину катування і, отже, не передбачають співвідносно покарання для винних.¹⁹² Певний прогрес досягнуто в південно-кавказькому регіоні. До 2015 року визначення катувань в одній з держав-учасниць ОБСЄ стосувалося лише діянь приватних сторін, тобто застосування катувань представниками держави не передбачало кримінальної відповідальності, і жоден державний службовець ніколи не переслідувався у судовому порядку за катування.¹⁹³ Після того, як до цього визначення було внесено відповідні поправки, розпочалися судові переслідування за катування. Все ж, Комітет ООН проти катувань висловив занепокоєння низькою кількістю розслідувань та судових переслідувань порівняно з кількістю скарг.¹⁹⁴ Повідомляється, що поки що не було випадків засудження представників влади за катування.¹⁹⁵
88. В інших державах-учасницях ОБСЄ, наприклад у Східній Європі, недоліки у визначенні катувань у кримінальному кодексі означають, що випадки катувань, щодо яких робляться заяви, як правило, переслідуються у судовому порядку за значно меншим правопорушенням у формі «зловживання службовим становищем».¹⁹⁶ В інших державах є законодавство про заборону тортур у відповідності з Конвенцією ООН проти катувань, але посадовим особам рідко пред'являють звинувачення у скоєнні правопорушень у формі катувань, а звинувачують, натомість, за менші правопорушення

191 Див. Пункт 9 Загального коментаря № 2 щодо виконання статті 2. / [General Comment No.2.](#)

192 Комітет ООН проти катувань, Перелік питань перед поданням Восьмого періодичного звіту Швейцарії, 8 січня 2018 р.; БДІПЛ, "Висновок щодо визначення катувань та їхньої цілковитої заборони у польському законодавстві", 2018 р. / ["Opinion on the Definition of Torture and its absolute prohibition in Polish legislation"](#).

193 Комітет проти катувань; Сорок восьма сесія; Розгляд звітів, поданих державами-учасницями відповідно до статті 19 Конвенції; Заключні зауваження Комітету проти катувань – Вірменія, 2012 р., CAT/C/ARM/CO/3, п.10.

194 Комітет проти катувань; Заключні зауваження щодо Четвертого періодичного звіту Вірменії, 2017 р., CAT/C/ARM/CO/4, п.17.

195 Відповідь на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, 2019 р.

196 Відповідь на запитальник, Україна без тортур, 2019 р.

у формі «зловживання службовим становищем»,¹⁹⁷ «перевищення своїх повноважень», «халатність», «примушування до надання показань»,¹⁹⁸ або «переслідування під час виконання службових обов'язків».¹⁹⁹ Отже, уряди можуть покладатися на статистичні дані, які невірно відображають ситуацію, вказуючи на низький показник кількості випадків катувань. У 2017 році генеральна прокуратура однієї з центрально-азійських держав-учасниць ОБСЄ повідомила про реєстрацію 418 випадків катувань та пред'явила звинувачення за «тортури» проти 15 правоохоронців.²⁰⁰ Інші держави негативно відреагували на рекомендації міжнародних правозахисних органів щодо створення незалежного національного механізму розслідування катувань.²⁰¹

89. Без належного визначення катувань та застосування цього визначення до відповідних випадків важко вирішити інші важливі аспекти, такі як незастосовність амністії до винних у катуванні або правила про «відсутність строку давності» за злочин у формі тортур. З огляду на це, деякі держави все ще застосовують амністію для винних у катуваннях, що неодноразово критикувалося Комітетом ООН проти катувань²⁰².

Розслідування

90. Незалежне, оперативне, неупереджене та ефективне розслідування повинно проводитись в силу свого службового становища (*ex officio*), коли є обґрунтовані підстави вважати, що, можливо, стався акт катування чи іншого жорстокого поводження, незалежно від того, чи надійшла скарга чи ні.²⁰³ При наявності підозри або ознаки того, що, можливо, був факт тортур, компетентні органи зобов'язані провести розслідування з метою встановлення того, чи мало місце правопорушення, і за наявності достатніх доказів висунути звинувачення у судовому порядку та покарати винну особу (винні особи).²⁰⁴ Це зобов'язання виникає внаслідок повної міжнародно-правової заборони катувань, і воно включено до національних конституцій багатьох держав.

197 Відповідь на запитальник, «Голос свободи», Киргизстан, 2019 р.

198 Див. також Підкомітет ООН з питань запобігання тортурам; Звіт про візит до Киргизстану, CAT/OP/KGZ/1, 28 лютого 2014 р., п. 30.

199 Відповідь на запитальник, Асоціація македонських молодих юристів, Північна Македонія, 2019 р.

200 Міжнародна правозахисна організація «Human Rights Watch», «Світовий звіт 2019» / «World Report 2019».

201 Відповідь на запитальник, «Нота Бене», Таджикистан, 2019 р.

202 Зустріч ОБСЄ щодо реалізації людського виміру; Катування та жорстоке поводження в Центральній Азії (Робоча сесія 5, Верховенство права II), 12 вересня 2018 р.

203 Стаття 12 Конвенції ООН проти катувань, у вище зазначеній публікації, примітка 19.

204 У тому самому джерелі, статті 12, 6 та 7.

91. З боку декількох опитаних держав-учасниць ОБСЄ висловлено серйозні занепокоєння стосовно невиконання незалежних, оперативних та неупереджених розслідувань заяв про катування та непритягнення винних осіб до відповідальності, що було названо серед основних причин, чому продовжуються катування. Низький показник кількості розслідувань та судових переслідувань за катування – це постійне питання в усьому регіоні ОБСЄ.²⁰⁵ Окрім питань, що стосуються самих розслідувань, про що йдеться далі, в низці країн ОБСЄ не ініціюється розслідування щодо більшості заяв про катування, а ще менше таких справ потрапляє до суду. Статистика однієї з опитаних східно-європейських держав-учасниць ОБСЄ може бути прикладом низької кількості висунення звинувачень за катування порівняно з кількістю поданих скарг, що є поширеним явищем в усьому регіоні ОБСЄ: з 687 скарг, поданих у 2018 році, прокурори розпочали розслідування у 242 випадках, де обвинувачення висунуто лише у 93 справах.²⁰⁶
92. У коаліції «Платформа «Громадянська солідарність», що складається з понад 90 організацій громадянського суспільства з регіону ОБСЄ, зазначили, що „Навіть там, де є добросовісні спроби здійснення судового переслідування, вони часто руйнуються через брак належних гарантій та корумповані, обструктивні та непрозорі механізми розслідування.»²⁰⁷ У більшості опитаних країн розслідування заяв про катування проводиться прокуратурою, і лише в деяких винятках розслідування проводяться окремими органами.
93. З боку кількох держав-учасниць ОБСЄ висловлювалися занепокоєння щодо можливої або фактичної змови між прокурорами та поліцейськими, стосовно яких проводяться розслідування. В одній із східноєвропейських держав, незважаючи на те, розслідування звинувачень у тортурах доручено прокуратурі, вона не має достатніх повноважень вимагати від працівників поліції діяти в інтересах слідства. Через це у більшості випадків

205 Міжнародна мережа неурядових організацій «Платформа «Громадянська солідарність», «Київська декларація: ОБСЄ повинна зробити боротьбу з тортурами пріоритетом», прийнята учасниками Паралельної конференції громадянського суспільства ОБСЄ, Київ, 2–4 грудня 2013 р. /“[Kyiv Declaration the OSCE Should Make Combating Torture a Priority](#)”.

206 Відповідь на запитальник, Асоціація «Promo-LEX», Молдова, 2019 р.

207 Звіт за підсумками діяльності мережі «Платформа «Громадянська солідарність»» – Паралельна конференція громадянського суспільства ОБСЄ, Белград, 2015 р., стор. 29 / [CSP Outcome report](#).

розслідування звинувачень зводиться до того, що поліцейські органи самі займаються розслідуваннями щодо своїх співробітників, що у свою чергу серйозно підриває незалежність та неупередженість розслідувань.²⁰⁸ В іншій центрально-азійській державі-учасниці ОБСЄ спонукання до залежності від запламованих тортурами доказів компрометує рішення прокурорів щодо того, чи слід взагалі розпочинати розслідування. Це часто призводить до рішення не розпочинати розслідування, тому що воно буде сприйматися як таке, що конфліктує із розслідуванням кримінальної справи проти потерпілої особи, яка в ній звинувачується.²⁰⁹ Якщо розпочато розслідування, національне законодавство дозволяє прокурорам делегувати розслідування органам поліції, тобто поліція фактично збирає докази проти колег або, можливо, навіть проти самих себе для цілей розслідування. Крім того, прокурори та поліцейські з тих самих населених пунктів часто мають тісні професійні та, іноді, особисті зв'язки, що ще більше загрожує неупередженості.²¹⁰

94. Занепокоєння щодо політичного впливу та відсутності незалежності прокуратури також були підняті в двох інших державах-учасницях ОБСЄ, опитаних для цього звіту. В одній з них існує спеціальний закон, що регулює розслідування та судові розгляди справ, які стосуються державних службовців. За цим законом, прокурорам необхідно отримати дозвіл від влади, щоб розпочати розслідування щодо державних службовців.²¹¹ Хоча розслідування заяв про катування чи інші види жорстокого поводження було виключено пунктом, доданим до статті 2 відповідного закону в 2003 році,²¹² на практиці прокурори все ще просять дозволу розпочати такі розслідування, і ці клопотання, як правило, відхиляються.²¹³
95. В іншій південно-кавказькій державі-учасниці ОБСЄ розслідування проводиться спеціальною службою розслідувань, яка вважається незалежною структурою. Проте, враховуючи, що лише чотири справи про катування дійшли до судів і не призвели до засудження, ефективність цієї служби

208 Відповідь на запитальник, Белградський центр з прав людини, Сербія, 2019 р.

209 Відповідь на запитальник "Нота Бене", Таджикистан, 2019 р.

210 У тому самому джерелі.

211 Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р., з посиланням на Закон №4483 від 5 грудня 1999 року «Щодо притягнення до кримінальної відповідальності державних службовців та інших працівників державного сектору».

212 У тому самому джерелі; у пункті, доданому до статті 2 Закону № 4483 у 2003 р. передбачено, для розслідування та провадження у справах про злочини у формі тортур не потрібен дозвіл для розслідування, і що розслідування повинно здійснюватися відразу.

213 У тому самому джерелі.

може бути поставлена під сумнів.²¹⁴ В іншій центральньо-азійській країні розслідування проводяться органами національної безпеки, і через відсутність прозорості справи просто не розслідуються.²¹⁵

96. Неналежне розслідування, зокрема, неналежний збір доказів, суттєво впливає на здатність будь-якого суду засудити винного у катуванні. Кількість випадків засудження за катування в двох опитаних державах-учасницях ОБСЄ може бути прикладом для дуже подібних показників інших держав-учасниць ОБСЄ, не включених до цього звіту. Повідомляється, що в одній з держав-учасниць з Центральної Азії за 16 років, з часу, коли була встановлена кримінальна відповідальність за катування, було лише три випадки засудження за це правопорушення (що, як раніше зазначалося, частково пов'язано з тим, що винні натомість отримують вироки за „зловживання службовим становищем“).²¹⁶ У державі-учасниці ОБСЄ з Південно-Східної Європи з 98 справ про катування та інше жорстоке поводження, які були розкриті в період з 2010 по 2016 рік, 33 справи були вирішені через засудження.²¹⁷ Загалом, рівень засудження за злочини, що стосуються катувань, в цілому по ОБСЄ значно нижчий, ніж середній рівень засудження за інші злочини. У ряді країн не публікуються вичерпні дані про звинувачення, розслідування та судові переслідування за катування та інші види жорстокого поводження.²¹⁸

Покарання за катування та інші види жорстокого поводження

97. Стаття 4 (2) Конвенції проти катувань чітко вказує на те, що тортури є одним із найтяжчих порушень прав людини і вимагає досить суворого покарання, щоб мати стримуючий ефект.²¹⁹ Не наводиться якась конкретна інформація про відповідні покарання, за винятком того, що покарання повинні

214 Відповідь на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, 2019 р.

215 Відповідь на запитальник, "Голос свободи", Киргизстан, 2019 р.

216 У тому самому джерелі.

217 Відповідь на запитальник, "Белградський центр з прав людини", Сербія, 2019 р.

218 У тому числі Польща, Румунія та Таджикистан.

219 Стосовно тлумачення суті катувань згідно зі статтею 4 (2) або Конвенцією ООН проти катувань див. Конвенція ООН проти катувань та Факультативний протокол до неї – Коментар, Друге видання, під редакцією Манфреда Новака, Моріца Бірка, Джуліані Моніни, Видавництво «Oxford University Press», 2019 р., стор. 187 /*The United Nations Convention Against Torture and its Optional Protocol – a Commentary*: «Положення статті 4 (2) чітко вказує, що тортури – це одне з найтяжчих порушень прав людини, яке вимагає достатньо суворого покарання з метою стримування. Отже, катування це – не незначне правопорушення, а злочин, подібний до «найтяжчих правопорушень за національною правовою системою». Такий підхід підтверджується практикою Комітету проти катувань, який притримувався позиції, що слід також застосовувати найтяжче покарання за катування».

враховувати «серйозний характер» правопорушення. У багатьох країнах це не так. Навіть там, де потерпілим від тортур вдалося домогтися засудження винних осіб, покарання рідко відповідає тяжкості злочину.

98. В одній центральноєвропейській державі посадові особи притягуються до кримінальної відповідальності за двома окремими правопорушеннями з кримінального кодексу, залежно від обставин, за яких мали місце випадки катування чи іншого жорстокого поводження: правопорушення у формі жорстокого поводження під час офіційного провадження²²⁰ або правопорушення у формі «примушування [іншої] особи давати інформацію чи робити заяву, або приховувати інформацію» силою чи загрозою сили.²²¹ У національному кримінальному кодексі немає визначення катувань чи іншого жорстокого поводження.²²² В різні роки у період з 2010 по 2018 рік винним особам, стосовно яких робилися заяви, висувалися звинувачування на рівні чотирьох відсотків або менше.²²³ З невеликої кількості винних осіб, стосовно яких робилися заяви і які були притягнуті до кримінальної відповідальності, кількість осіб, які були засуджені коливалась від 55 до 65 відсотків на рік.²²⁴ Крім того, особи, які були засуджені у період з 2010 по 2013 рік отримали вироби

220 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, з посиланням на Закон «С» 2012 р. про кримінальний кодекс, стаття 301: (1) Будь-який державний службовець, який фізично знущується над іншою особою під час виконання службових обов'язків, є винним у тяжкому злочині, який карається позбавленням волі від одного до п'яти років. (2) Покаранням є позбавлення волі від двох до восьми років, якщо кримінальне правопорушення, визначене в підпункті (1), вчинено групою осіб. (3) Будь-яка особа, яка займається підготовкою до жорстокого поводження під час виконання службових обов'язків, є винною у вчиненні правопорушення, яке карається позбавленням волі на строк до одного року. (4) Покарання може бути зменшено без обмежень, якщо винний розкриє обставини кримінального правопорушення, які визначені у підпункті (1) до подання обвинувального акту.

221 У тому самому джерелі, з посиланням на Закон «С» від 2012 р. про кримінальний кодекс, стаття 303: (1) Будь-який державний службовець, який намагається силою, чи загрозою сили, чи іншими подібними способами примусити іншу особу надати інформацію, чи зробити заяву, чи затримати інформацію, є винним у тяжкому злочині, що карається позбавленням волі від одного до п'яти років. (2) Покаранням є позбавлення волі від двох до восьми років, якщо кримінальне правопорушення, визначене в підпункті (1), вчинено групою осіб. (3) Будь-яка особа, яка займається підготовкою до допиту особи з застосування примусу для одержання інформації, є винною у вчиненні правопорушення, що карається позбавленням волі на строк до двох років. (4) Покарання може бути зменшено без обмежень, якщо винний розкриє обставини кримінального правопорушення, визначені у підпункті (2), до подання обвинувального акту.

222 У тому самому джерелі; проте тортури або інші види жорстокого поводження згадуються у зв'язку з торгівлею товарами, які можуть бути використані для смертної кари, тортур або інших видів жорстокого поводження (стаття 17 Регламенту Ради (ЄС) № 1236/2005 від 27 червня 2005 р.). Відповідно до статті 327 Кримінального кодексу, покарання передбачає позбавлення волі на строк від двох до восьми років, якщо буде вчинено порушення міжнародних економічних обмежень.

223 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини.

224 З 2010 по 2013 рр. щодо яких були доступні статистичні дані.

про умовне позбавлення волі або штрафи. Із засуджених за “примушування [іншої] особи давати інформацію чи робити заяву, або приховувати інформацію” ніхто не отримав покарання у вигляді позбавлення волі. З січня 2012 року Міністр внутрішніх справ має право «відновлювати» кваліфікаційну придатність правоохоронців (працівників поліції, пенітенціарних установ, тощо), які були засуджені до умовного позбавлення волі, та має потенційну можливість дозволити особам, які були засуджені за тортури та інші види жорстокого поводження продовжувати працювати, незважаючи на серйозність їхніх правопорушень.²²⁵

99. У нещодавньому періодичному огляді центрально-азійської держави-учасниці ОБСЄ Комітет ООН проти катувань рекомендував, щоб «покарання за тортури в її законах відображали тяжкий характер злочину; що на злочин у формі тортур не поширюються жодні строки давності; і що особи, які винні у тортажах не підлягають амністії згідно з Законом про амністію».²²⁶

Перспективні методи

100. Одним із найважливіших чинників гарантування ефективного розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності є те, що потерпілі фактично подають заяви про катування відповідним слідчим органам.²²⁷ Як зазначалося раніше, незалежний доступ до в'язниць для організацій громадянського суспільства, адвокатів сторони захисту та спостережних органів є ключовим способом інформування затриманих про їхні права та надання їм можливості повідомляти про катування чи інші види жорстокого поводження. Зокрема, є приклад перспективного методу з Центральної Азії, де організаціям громадянського суспільства надають незалежний доступ до в'язниць, що дозволяє їм регулярно відвідувати затриманих, інформувати їх про права та надавати письмове приладдя для написання скарг.²²⁸ У багатьох державах-учасницях ОБСЄ організації громадянського суспільства є або частиною національного превентивного механізму, або вони тісно співпрацюють з національними спостережними органами.²²⁹

225 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини з посиланням на правову базу до 1 липня 2015 р: Закон XLIII 1996 р. про статус військовослужбовців збройних сил, стаття 56 (6а); правова база з 1 липня 2015 р: Закон XLII 2015 р. про статус співробітників правоохоронних служб, стаття 86 (10).

226 **Комітет ООН проти катувань**, Заключні зауваження щодо Третього періодичного звіту Таджикистану, CAT/C/TJK/CO/3, червень 2018 р., п.14.

227 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), у вище зазначеній публікації, примітка 13, стор. 84.

228 БДПЛ та правозахисна організація “Fair Trials”, засідання круглого столу щодо спонукальних причин застосування тортур, грудень 2019 р.

229 Для отримання додаткової інформації про країни, які використовують інститут «Омбудсман

101. У західноєвропейській державі-учасниці ОБСЄ адміністрація в'язниць зобов'язана інформувати затриманих про можливість контактування зі службою підтримки потерпілих. Якщо затриманий погоджується контактувати, адміністрація в'язниці повинна повідомити про це службу підтримки потерпілих по телефону та письмово.²³⁰
102. Окрім сприяння затриманим в наданні повідомлень про тортури, деякі країни також спонукають посадових осіб повідомляти про випадки, коли вони підозрюють, що застосовувались катування чи інше жорстоке поводження. В одній із опитаних південно-східних держав-учасниць ОБСЄ посадові особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за те, що вони не повідомили про будь-який злочин. Така кримінальна відповідальність передбачає покарання у вигляді п'яти або більше років позбавлення волі, якщо посадові особи мали підстави підозрювати, що такий злочин стався.²³¹
103. Одне дослідження показало, що правові рамки, що загалом забороняють катування, не обов'язково мають суттєве відношення до фактичних випадків катувань у країні через те, що головним винятком були закони, які вимагають, щоб розслідування заяв про катування проводилося незалежним органом.²³²
104. Багато державних відомств, які здійснюють контроль за затриманими, мають внутрішні адміністративні органи або інспекції для розгляду скарг, які можуть розслідувати та вживати заходів щодо будь-якої протиправної поведінки. Ці органи іноді функціонують у сукупності з кримінальним процесом, а їхні розслідування мають на меті перейти до судового переслідування при наявності достатніх доказів. В інших випадках ці органи діють на додаток до будь-якого кримінального процесу і набувають внутрішнього, дисциплінарного характеру. За умови достатньої незалежності та забезпечення ресурсами такі органи можуть зробити свій внесок у процеси підзвітності та виступати важливими запобіжними засобами проти неправомірних дій.²³³

плюс» в якості своєї моделі Національного превентивного механізму (НПМ), див.: <https://www.apt.ch/en/knowledge-hub/opcat/list-designated-npm-regions-countries>.

230 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 4, стор. 26, стосовно Австрії.

231 БДІПЛ та правозахисна організація "Fair Trials", засідання круглого столу щодо спонукальних причин застосування тортур у Сербії, грудень 2019 р.

232 Річард Карвер та Ліза Хендлі (редактори), у вище зазначеній публікації, примітка 13, стор.83, стосується Угорщини, Норвегії та Великої Британії.

233 Правозахисні організації "Fair Trials" та "REDRESS", у вище зазначеній публікації, примітка 26, стор. 53.

105. Міжнародні стандарти вимагають „окремого слідчого механізму або підрозділу, який здатний проводити дієві кримінальні розслідування та судові переслідування на підставі заяв про катування та інше жорстоке поводження з боку посадових осіб. Такий механізм чи підрозділ функціонує незалежно як від органів влади, які звинувачуються у скоєнні злочинів, так і органів, відповідальних за притягнення до кримінальної відповідальності особи, щодо якої зроблена заява про катування».²³⁴
106. У державі-учасниці ОБСЄ з Західної Європи більшість скарг на поліцію розглядаються відділами з професійних стандартів відповідних підрозділів поліції. Однак ці відділи повинні направляти певні справи до незалежного управління з питань поведінки поліції, яке розслідує найбільш серйозні випадки та скарги. До них відносяться ознаки порушення у поведінці працівників поліції та персоналу або ситуації, коли особа зазнала серйозних травм під час контакту з поліцією. Незалежне управління з питань поведінки поліції може розпочати розслідування самостійно, без необхідності залучення поліції до слідчих дій.²³⁵
107. В якості перспективного методу можна навести приклад, коли кілька держав-учасниць ОБСЄ провели розслідування щодо заяв про тортури, що були вчинені за межами їхньої території, відповідно до принципу універсальної юрисдикції,²³⁶ який визнаний у Женевських конвенціях 1949 року та закріплений в Конвенції проти катувань.²³⁷

234 Комітет ООН проти к катувань, у вище зазначеній публікації, примітка 225.

235 Стосується Великої Британії.

236 Термін «універсальна юрисдикція» стосується ідеї про те, що національний суд може переслідувати осіб за тяжкі злочини проти міжнародного права, такі як злочини проти людства, воєнні злочини, геноцид та тортури, виходячи з принципу, що такі злочини завдають шкоди міжнародному співтовариству або самому міжнародному порядку, на захист якого можуть виступати окремі держави. Як правило, на універсальну юрисдикцію посилаються тоді, коли відсутні інші традиційні підстави для кримінальної юрисдикції, наприклад, коли підсудний не є громадянином держави, або коли він не вчинив злочину на території цієї держави або проти її громадян, або коли не постраждали власні національні інтереси держави.

237 Неурядова організація «TRIAL International», «Річний огляд універсальної юрисдикції 2020», де робиться посилання на Австрію, Бельгію, Фінляндію, Францію, Німеччину, Угорщину, Італію, Нідерланди, Норвегію, Іспанію, Швецію, Швейцарію, Велику Британію та США. / [“Universal Jurisdiction Annual Review 2020”](#).

Рекомендації у сфері політики

Держави повинні переглянути свої правові рамки, а також політику та практику для гарантування дотримання міжнародних стандартів. Державам рекомендується:

1. Включити катування як окреме та конкретне правопорушення в національний кримінальний кодекс;
2. Забезпечити, щоб покарання за злочин у формі тортур відповідало тяжкості злочину, як за законом, так і на практиці. Гарантувати, щоб засудженим за тортури посадовим особам було законодавчо заборонено повертатися на державну службу;
3. Забезпечити, щоб визначення тортур у національному законодавстві відповідало визначенню у Конвенції проти катувань;
4. Забезпечити на рівні законодавства та на практиці, щоб підозрювані або засуджені за скоєння злочину у формі тортур ніколи не могли скористатися амністією, помилуванням та подібними механізмами, що прямо чи опосередковано призводять до відсутності покарання за злочин у формі катувань чи інших видів жорстокого поводження;²³⁸
5. Передбачити в національному законодавстві відсутність строку давності для злочину у формі тортур;
6. Вжити заходи для встановлення юрисдикції щодо злочину у формі катувань та іншого жорстокого поводження, коли винні особи, щодо яких зроблені заяви про катування, перебувають на їхній території;
7. Гарантувати притягнення до кримінальної відповідальності підозрюваних у катуваннях посадових осіб за конкретне правопорушення у формі тортур, а не за менші правопорушення, такі як „зловживання службовим становищем”;
8. Гарантувати, щоб усі суб'єкти кримінального правосуддя мали юридичні повноваження в силу свого службового становища (ex officio) розпочинати розслідування щодо заяв про катування;

238 Див. також Рекомендації державам-учасникам ОБСЄ, Міжнародна конференція на тему «Ефективні багатосторонні відносини у боротьбі з катуванням: тенденції в регіоні ОБСЄ та подальше просування», червень 2019 р., Рекомендація 16.

9. Гарантувати, щоб розслідування заяв про катування чи інше жорстоке поводження проводились оперативно, неупереджено та ефективно незалежним органом відповідно до принципів та стандартів Посібника з ефективного розслідування та документування катувань та інших видів жорстокого поводження (Стамбульський протокол);
10. Гарантувати ефективний нагляд та механізми внутрішніх розслідувань в правоохоронних органах;
11. Гарантувати наявність незалежних, неупереджених та ефективних механізмів подання скарг;
12. Публікувати дані про те, скільки щорічно подається заяв із звинуваченнями посадових осіб у катуваннях, на додаток до даних про притягнення до кримінальної відповідальності та засудження;
13. Встановити кримінальну відповідальність для посадових осіб, у тому числі співробітників правоохоронних, розвідувальних та військових служб, за неповідомлення про злочин у формі тортур, якщо є докази, що свідчать про те, що посадові особи мали б підстави вважати, що сталися або мають статися діяння у формі катувань або іншого жорстокого поводження. Держави також повинні гарантувати для працівників сектору безпеки, потерпілих, медичного персоналу, правозахисників та інших суб'єктів безпечне та сприятливе середовище для повідомлень про випадки катувань та інших видів жорстокого поводження;²³⁹
14. Застосовувати на державному рівні політику про непритягнення до кримінальної відповідальності за звинуваченнями у «неправдивих доносах» осіб, які заявили про тортури з боку посадових осіб;
15. Створити спеціалізовані підрозділи або надати таким підрозділам додаткові ресурси для ефективного розслідування та переслідування у судовому порядку за застосування катувань у межах національної та універсальної юрисдикції;²⁴⁰
16. Гарантувати, щоб у разі відсутності спеціалізованого незалежного органу з розслідування заяв про катування або жорстоке поводження, слідчі мали належні повноваження та ресурси для проведення незалежних та ефективних розслідувань (гарантування функціональної та фінансової незалежності);

239 У тому самому джерелі, Рекомендація 2.

240 У тому самому джерелі, Рекомендація 25.

17. Обмінюватися досвідом застосування перспективних методів національного судового переслідування стосовно катувань та інших видів жорстокого поводження в регіоні ОБСЄ.²⁴¹

Практичні рекомендації

Для належного розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за заявами про катування необхідно надати можливості і права потерпілим від тортур повідомляти про такі випадки, не боячись розправи. Державам рекомендується гарантувати, зокрема, що:

18. Усі фахівці в системі кримінального правосуддя, у тому числі судді, прокурори, слідчі органи та медичний персонал проходять відповідну підготовку (як на початку, так і впродовж професійної діяльності) з питань виявлення, повідомлення та запобігання катуванням та іншим видам жорстокого поводження, у тому числі проходять підготовку з питань Стамбульського протоколу;
19. Затримані можуть подавати скарги конфіденційно, не боячись розправ або інших негативних наслідків, і що для затриманих, які заявляють про катування, є механізми захисту;
20. Після заяви про катування вживаються негайні заходи для уникнення будь-яких контактів можливих причетних осіб зі свідками, потерпілою особою або родиною потерпілої особи, а також вживаються негайні заходи для запобігання будь-якої участі в розслідуванні особи або осіб, які звинувачуються у катуваннях;
21. Передбачені процедури для зменшення ризику скасування та ігнорування скарг;
22. Механізми розгляду скарг є ефективними, прозорими та недискримінаційними;
23. Механізми подання скарг – прості та доступні, в тому числі встановлені телефони гарячої лінії або скриньки для конфіденційних скарг у місцях тримання під вартою;
24. Затриманим надається інформація на мові, яка для них зрозуміла, про права затриманих, підсудних у кримінальних справах та потерпілих від насильства, а також надається інформація про механізми подання скарг та доступ до відповідної допомоги та підтримки, у тому числі про правову допомогу, безкоштовні юридичні консультації та службу підтримки потерпілих;

241 У тому самому джерелі, Рекомендація 3.

25. Інформація про механізми подання скарг та повідомлень про катування чи інші види жорстокого поводження доступна як у письмовій, так і в усній формі, на шрифті Брайля, у легко зрозумілому для читання форматі, а також на жестовій мові для нечуючих або слабочуючих осіб; що ця інформація представлена на видному місці в усіх установах позбавлення волі;
26. На додаток до інформації про те, як подати скаргу, затримані отримують інформацію про те, чого очікувати, коли вони подають скаргу, та про процедури, яких слід дотримуватися після подання скарги, у тому числі про захисні заходи, терміни реагування та процедури подальшого розгляду;
27. Організації громадянського суспільства, адвокати сторони захисту та незалежні спостережні органи мають необмежений доступ до всіх місць тримання під вартою, у тому числі до відділень поліції та приміщень, де проводяться допити.

Б. Чинники, які сприяють тортурам

108. Окрім безпосередніх спонукальних причин до застосування катувань, у системах кримінального правосуддя існують також чинники, що сприяють або заохочують застосування тортур чи інших видів жорстокого поводження. У цьому документі вже було зазначено декілька з цих чинників, зокрема неналежне забезпечення досудових процесуальних прав та відсутність незалежності та неупередженості з боку суб'єктів кримінального правосуддя. Хоча самі ці чинники не призводять безпосередньо до застосування катувань, вони можуть створювати середовище, де можуть безкарно процвітати катування та інші види жорстокого поводження. Незважаючи на те, що аналіз усіх цих чинників виходить за межі даного документу, декілька з них, що будуть викладені нижче, були вибрані з огляду на наявний обсяг відповідного міжнародного права та вказівок, а також з урахуванням спроможності держав щодо їхнього вирішення для досягнення відчутного прогресу у зменшенні ризику катувань або інших видів жорстокого поводження.

Неправомірне використання та умови досудового тримання під вартою

109. Досудове тримання під вартою повинно бути винятковим заходом, який використовуватиметься лише в крайньому випадку, коли альтернативні заходи стримування недостатні для забезпечення цілісності провадження.²⁴² Все ж, в регіоні ОБСЄ існують суттєві відмінності між країнами у застосуванні досудового тримання під вартою, незважаючи на те, що всі вони мають дотримуватися однакових стандартів, таких як принцип законності та визначеності (тобто, тривалість досудового перебування під вартою визначена законом), заборона свавілля, концепція обґрунтованої підозри²⁴³ та право на судовий розгляд протягом розумного строку,²⁴⁴ а також незважаючи на те,

242 Див. наприклад справа «Варга та інші проти Угорщини», №14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13 та 64586/13; 10 березня 2015 р., де суд закликав органи влади Угорщини зменшити кількість ув'язнених та звести до мінімуму обсяг застосування досудового тримання під вартою та заохочувати використання альтернатив тримання під вартою.

243 Європейський суд з прав людини заявив, що для прийняття рішення про досудове тримання під вартою та, щоб вважатися необхідною основою для «обґрунтованої підозри», «неперевірені докази мають бути підкріплені об'єктивними доказами. Зокрема, це стосується прийняття рішення про продовження терміну тримання під вартою під час судового розгляду: хоча підозрюваний може бути правомірно затриманий на початку провадження на підставі заяв непрямих свідків, такі заяви з плином часу обов'язково стають менш актуальними, особливо тоді, коли в ході розслідування не виявлено додаткових доказів», ЄСПЛ, справа «Кавала проти Туреччини», № 28749/18, п. 130.

244 Крім того, судова практика щодо статті 5 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) встановлює п'ять різних підстав для досудового тримання під вартою, а саме: 1) ризик

що у багатьох державах є альтернативи триманню під вартою.²⁴⁵ Найсвіжіші детальні статистичні дані стосовно держав-членів Ради Європи були опубліковані в 2015 році.²⁴⁶

Неправомірне використання чи законність досудового тримання під вартою

110. У 2015 році Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ), до складу якої входять представники 47 держав-учасниць ОБСЄ, відзначила численні негативні наслідки досудового тримання під вартою, у тому числі зазнавання насильства з боку інших ув'язнених та посадових осіб, а також вказала на складні умови тримання під вартою, які часто бувають гіршими для осіб, яких тримають під вартою під час досудового розслідування.²⁴⁷ ПАРЄ також встановила, що закони більшості держав-членів, що регулюють використання досудового тримання під вартою, як правило, відповідають Європейській конвенції з прав людини, проте їхнє застосування органами прокуратури та судами часто їй не відповідає. Серед зафіксованих в регіоні Ради Європи неправомірних підстав для досудового тримання під вартою – здійснення тиску на затриманих з метою примусити їх до зізнання у злочині або іншим чином співпрацювати зі стороною обвинувачення, в тому числі давати свідчення проти третьої особи, або залякування громадянського суспільства та затискання критики.²⁴⁸
111. ПАРЄ визначила, що основні причини неправомірного використання досудового тримання під вартою це – політична та правова культура, яка винагороджує тих, хто сприймається як такий, що проявляє жорстке

переховування від правосуддя; 2) ризик перешкоджання розслідуванню; 3) ризик вчинення подальшого правопорушення; 4) ризик порушення громадського порядку у разі звільнення; 5) необхідність забезпечення захисту затриманого, справа «Бузаджі проти Молдови», № 23755/07, п. 88.

245 Наприклад, у 2016 році 22% від загальної кількості ув'язнених в країнах ЄС були затриманими, які перебували під слідством або очікували остаточного вироку. Правозахисна організація "Fair Trials", «Крайній захід?» Практика прийняття рішень в ЄС щодо досудового тримання під вартою », 2016 р., стор. 3. / "A Measure of Last Resort? The practice of pre-trial detention decision making in the EU".

246 Як засвідчують статистичні дані, найбільша кількість затриманих без остаточного вироку у відсотках до загальної кількості ув'язнених була в Андоррі (59.6), Люксембурзі (41.6), Нідерландах (46.3), Швейцарії (40.6) та Туреччині (49.6).

247 Резолюція ПАРЄ 2077, 2015 р., Зловживання досудовим триманням під вартою у державах-учасниках Європейської конвенції з прав людини.

248 У тому самому джерелі, п. 7; див. також відповідь Комітету Міністрів від 18 квітня 2016 р., док. 14020; для отримання додаткової інформації про факти та цифри щодо досудового тримання під вартою в державах-членах Ради Європи див. також Первинний звіт Комітету з правових питань та прав людини, доповідач Педро Аграмунт, док. 13863, вересень 2015 р.

ставлення до злочину, ігноруючи презумпцію невинуватості; структурний дисбаланс між сторонами обвинувачення та захисту з точки зору елементів влади та наявних ресурсів (доступ до відповідної інформації, час, фінансування тощо); у ряді випадків широко поширена практика формального схвалення суддями запитів прокурорів без урахування обставин окремих справ; можливість «вибору найвигіднішого суду» з боку сторони обвинувачення, яка може мати спокусу до розробки різних стратегій для того, щоб прохання про досудове тримання під вартою у певних справах вирішував суддя, який з різних причин, як очікується, буде «поступливим».²⁴⁹

112. Додатковою причиною зловживання досудовим триманням під вартою у багатьох державах-учасниках ОБСЄ є те, що законодавство передбачає альтернативи взяттю під варту, але насправді нема жодних соціальних чи адміністративних структур, які могли б вмістити або розібратися з такою великою кількістю осіб, які перебувають під судом. Іноді тримання під вартою залишається для судів єдиним реалістичним варіантом вирішення досудових ризиків.²⁵⁰
113. Доступ до незалежної юридичної консультації та можливість оскаржити тримання під вартою є важливими гарантіями захисту затриманих від жорстокого поводження. Незважаючи на це, у деяких національних законодавствах не передбачено процедуру «habeas corpus» (слухання справи про правомірність тримання особи під вартою). Ця відсутність можливості оскаржити законність тримання під вартою є порушенням належного судочинства і робить підозрюваних, обвинувачених або підсудних особливо вразливими до порушень прав людини. Це викликає надзвичайну стурбованість, враховуючи, що перші слухання, на яких переглядається законність тримання під вартою, можуть бути першою можливістю, яка є у підозрюваних, для того, щоб заявити про тортури,²⁵¹ і судді на цих слуханнях можуть – і повинні – зіграти вирішальну та ініціативну роль у визначенні, чи підозрювані або звинувачені особи зазнавали тортур або іншого жорстокого поводження.
114. Особи, які перебувають під вартою під час досудового розслідування, є особливо вразливими до примусу, жорстокого поводження або навіть

249 Резолюція ПАРЕ 2077, 2015 р., Зловживання досудовим триманням під вартою у державах-учасниках Європейської конвенції з прав людини, п. 11, з посиланням на Грузію, Росію та Туреччину.

250 Рада Європи, Європейський комітет з проблем злочинності, Біла книга про переповненість в'язниць, 2016 р., п. 64.

251 Правозахисна організація "Fair Trials" and REDRESS, у вище зазначеній публікації, примітка 26, стор. 51–52.

катувань з метою одержання доказів, зізнання або відмови від процедури судового розгляду. У більшості опитаних країн, є ознаки того, що досудове тримання під вартою в тій чи іншій формі використовується для того, щоб переконати підозрюваних або обвинувачених визнати свою винуватість або зізнатися, що робить тримання під вартою незаконним. Повідомляється, що у державах-учасницях ОБСЄ, де незізнання вважалось неофіційною підставою або підґрунтям для надання запиту чи розпорядження про тримання під вартою на час досудового розслідування, для сприяння примусу до зізнання затримані в ході досудового розслідування трималися під вартою у поліції, а не в слідчих ізоляторах.²⁵²

Типові умови та методи досудового тримання під вартою, які сприяють тортурам та іншим видам жорстокого поводження

115. Навіть у тих випадках, коли застосування тримання під вартою на час досудового розслідування є законним, і коли його застосовують як крайній захід, і рішення про нього приймається індивідуально, в регіоні ОБСЄ можна знайти чинники, які сприяють катуванням та іншому жорстокому поводженню. Сам факт тримання під вартою затриманих робить їх більш вразливими до тортур та інших видів жорстокого поводження, в тому числі з боку поліції, тюремної охорони та інших затриманих.²⁵³ Обмежений контакт із зовнішнім світом у поєднанні з обмеженим доступом для незалежних експертів, організацій громадянського суспільства та адвокатів до місць тримання під вартою призводять до того, що затримані опиняються у надзвичайно вразливому становищі.²⁵⁴ Відсутність контактів із зовнішнім світом може полегшити приховування тортур та інших видів жорстокого поводження в місцях тримання під вартою. До того ж, поліція та тюремна охорона в місцях тримання під вартою можуть суттєво перешкоджати підозрюванним, обвинуваченим або підсудним у спілкуванні зі своїми адвокатами, обмежуючи контакти з зовнішнім світом або перешкоджаючи конфіденційним розмовам з адвокатом, коли в кімнаті для зустрічей перебувають ще поліцейські або охоронці. Перебування в безпосередній близькості або під контролем кривдника може мати серйозний вплив на дієздатність

252 Відповіді на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, "Нота Бене", Таджикистан, 2019 р.; Див. також Програма «Ініціатива з правосуддя Фонду "Відкрите суспільство", «Досудове тримання під вартою та тортури: чому затримані, які перебувають під слідством, стикаються з найбільшим ризиком», 2011 р., стор. 41, з посиланням на Молдову та Казахстан.

253 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 4; Програма «Ініціатива з правосуддя Фонду "Відкрите суспільство", «Досудове тримання під вартою та тортури: чому затримані, які перебувають під слідством, стикаються з найбільшим ризиком», 2011 р., / "Pre-trial Detention and Torture: Why Pre-trial Detainees Face the Greatest Risk".

254 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 4.

затриманого, і може відраджувати його від того, щоб повідомити про катування чи інші види жорстокого поводження. В одній із західноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ органи з питань моніторингу за випадками катувань були занепокоєні судовими обмеженнями щодо контактів затриманих із зовнішнім світом, зокрема, шляхом здійснення контролю за відвідуваннями, затримки або контролю за кореспонденцією, заборони на телефонні дзвінки.²⁵⁵

116. Були висловлені занепокоєння стосовно деяких держав-учасниць ОБСЄ, опитаних в рамках підготовки цієї доповіді, через те, що умови у в'язницях або місцях, де у них тримають осіб під вартою на час досудового розслідування можуть бути рівнозначними жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню.²⁵⁶ Крім того, продовження досудового тримання під вартою може бути рівнозначним жорстокому поводженню.²⁵⁷
117. В іншій західноєвропейській державі-учасниці ОБСЄ для більшості осіб, які тримаються під вартою, встановлені обмеження щодо контактів із зовнішнім світом та іншими ув'язненими. Вплив обмеження полягає в тому, що більшість затриманих «проводять до 23 годин на добу наодинці у своїй камері, не знаючи чим можна себе зайняти».²⁵⁸ Європейський комітет з питань запобігання катуванням неодноразово серйозно критикував цю практику, вказуючи на її надзвичайно негативний вплив на психічне здоров'я затриманих.²⁵⁹ У деяких випадках суворість обмежень рівнозначна одиночному

255 Звіт для уряду Данії про візит до Данії місії Європейського комітету з питань запобігання катуванням у період з 3 по 12 квітня 2019 р., СРТ/Іnf (2019)35, пункти 35–37.

256 Довідковий бюлетень, у вище зазначеній публікації, примітка 5; Відповіді на запитальник, «APADOR-CH» (Асоціація захисту прав людини в Румунії, Гельсінський комітет), Румунія, Фонд "Громадський вердикт", Росія; та "Голос свободи", Киргизстан, 2019 р.

257 Данський інститут проти тортур «DIGNITY», міжнародна правозахисна організація «REDRESS», неурядова організація «ACAT France», незалежна міжнародна професійна медична організація «IRCT», міжнародна неурядова організація «APT», Центр громадянських та політичних прав (CCPR), Центр реалізації прав людини Бристольського університету, «Спільне подання Комітету ООН з прав людини: Зауваження до проєкту Загального зауваження № 35 до статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», 2014 р. /["Joint Submission to the United Nations Human Rights Committee Comments on Draft General Comment No. 35 on Article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights"](#), (2014) ; Юридична клініка з прав людини Сассекського юридичного факультету, "Неправомірне використання досудового тримання під вартою як форма катувань або жорстокого поводження", 2018 р. /["The abusive use of pre-trial detention as a form of torture or ill-treatment"](#).

258 Рада Європи: Комітет з питань запобігання катуванням, Звіт для уряду Швеції про візит до Швеції місії Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню у період з 18 по 28 травня 2015 р., 17 лютого 2016 р., СРТ/Іnf (2016)1, п. 52.

259 У тому самому джерелі.

ув'язненню, яке само собою, якщо перевищує 15 днів без змістовних контактів з людьми, може становити жорстоке, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження і навіть катування.²⁶⁰ Висловлено занепокоєння, що особи, яких тримають під вартою у таких умовах, можуть зізнатися у злочинах, яких вони не вчиняли, тільки заради того, щоб обмеження були скасовані.

118. У третій західноєвропейській державі-учасниці ОБСЄ закон про здійснення правосуддя дозволяє тримати затриманих в одиночному ув'язненні на час досудового розслідування до восьми тижнів, якщо йдеться про дорослих, та чотирьох тижнів, якщо йдеться про неповнолітніх, що було розкритиковано Комітетом ООН проти катувань у його заключних зауваженнях у 2016 році. Висловлено рекомендацію ще більше обмежити умови, за яких дозволяється досудове тримання під вартою в одиночному ув'язненні та обмежити його тривалість до 15 днів.²⁶¹ Нещодавно Європейський комітет із запобігання катуванням встановив, що ця країна докладє зусиль для того, щоб затриманих на час досудового розслідування поміщали в одиночне ув'язнення лише за виняткових обставин. Комітет також рекомендував органам влади продовжувати зусилля для того, щоб «гарантувати, що тримання під вартою на підставі судового припису триває не довше, ніж це абсолютно необхідно, і протидіяти негативним наслідкам цього заходу».²⁶²

Перспективні методи

119. Попри те, що надмірне досудове тримання під вартою використовується скрізь у регіоні ОБСЄ, є декілька прикладів перспективних методів, які допомагають зменшити його надмірне використання та пов'язаний з цим ризик тортур. Декілька держав-учасниць ОБСЄ здійснили суттєві реформи для виконання відповідних рішень ЄСПЛ або вибрали правові реформи, які супроводжуються практичними заходами, що призвели до явного зменшення кількості осіб, які перебувають під вартою, та сприяли значному поліпшенню у поводженні з затриманими, хоча й досі продовжують траплятися випадки зловживання досудовим триманням під вартою.

260 Генеральна Асамблея ООН, Шістдесят шоста сесія, Проміжний звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, A/66/268, серпень 2011 р.

261 Комітет проти катувань, Заключні зауваження щодо зведених шостого та сьомого періодичних звітів Данії, CAT/C/DNK/CO/6–7, 4 лютого 2016 р., пункти 32–33.

262 Звіт для уряду Данії про візит до Данії місії Європейського комітету з питань запобігання катуванням у період з 3 по 12 квітня 2019 р., CPT/Inf (2019)35.

²⁶³ Обнадійливим є те, що в декількох державах-учасницях ОБСЄ кількість затриманих без остаточних вироків становить дуже низький відсоток від загальної кількості ув'язнених.²⁶⁴

a. **Процесуальні права:** В Європейському Союзі було запроваджено шість директив щодо процесуальних прав згідно з Дорожньою картою щодо посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених у кримінальних провадженнях.²⁶⁵ Ці права стосуються доступу до правової допомоги, доступу до адвоката, а також, зокрема, передбачають право на конфіденційну консультацію з адвокатом.²⁶⁶ Доступ до швидкого та неупередженого медичного обстеження також є надзвичайно важливим досудовим правом для запобігання тортурам у місцях тримання під вартою.

b. **Принцип використання досудового тримання під вартою лише як крайній захід, і регулярний судовий перегляд тримання під вартою:** Щоб уникнути надмірного або неправомірного використання досудового тримання під вартою, суди повинні застосовувати принцип використання позбавлення волі лише як крайній захід. Суди не повинні позбавляти людину свободи тільки тому, що це передбачено законом і здійснюється законним чином, але також і тому, що це обґрунтовано та необхідно за будь-яких обставин (оцінюється в кожному конкретному випадку). Це вимагає застосування принципу пропорційності та ретельної оцінки як ризику повторного вчинення правопорушень, так і ризику заподіяння шкоди суспільству. Тривалість досудового тримання під вартою повинна бути закріплена законом та/або регулярно переглядатися²⁶⁷ в ході процесу, який може бути ініційований всіма причетними сторонами (затриманим, судовим органом та прокурором).²⁶⁸ Необхідність

263 Резолюція ПАРЄ 2077, 2015 р., Зловживання досудовим триманням під вартою у державах-учасницях Європейської конвенції з прав людини, пункти 9–10, з посиланням на Польщу, Грузію, Росію та Туреччину.

264 Рада Європи, Щорічна статистика покарань (SPACE I 2013), лютий 2015 р.: Польща (8.3), Ісландія (8.6), Болгарія (8.8) та Румунія (10.9). / *The Council of Europe Annual Penal Statistics (SPACE I 2013)*.

265 Дорожня карта щодо посилення процесуальних прав підозрюваних або обвинувачених осіб у кримінальному провадженні, у вище зазначених публікаціях, примітка 141.

266 Директива Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2013 року (2013/48/ЄС) про право на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та під час розгляду європейських ордерів на арешт, про право інформування третьої сторони про позбавлення волі, а також право спілкуватися з третіми особами та консульськими органами під час позбавлення волі, Офіційний вісник Європейського Союзу, L 294, 6.11.2013, стаття 4.

267 *Справа «Де Вілде, Умз та Версип проти Бельгії»*, заява 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18 червня 1971 р., п. 76.

268 *Справа «Ракевич проти Росії»*, заява 58973/00, 28 жовтня 2003 р., п. 43.

продовження тримання під вартою будь-якого підозрюваного або обвинуваченого повинна переглядатися через регулярні проміжки часу, оскільки нагальна необхідність тримати когось під вартою може з часом зменшитися або навіть зникнути.²⁶⁹ В одній із західноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ перегляд питання про заставу здійснюється в ході усного провадження, що гарантує скрупульозне оцінювання того, чи існують підстави для подальшого тримання під вартою. Такі перегляди питання про тримання під вартою відбуваються у високому суді, який оцінює ситуацію з обвинуваченим з початку, а не просто шляхом перегляду попередніх рішень; це має визначальне значення у нагляді за початковими рішеннями районних судів.²⁷⁰ ЄСПЛ наголосив на необхідності прийняття окремого мотивованого судового рішення про продовження досудового тримання під вартою у справі стосовно неповнолітньої особи.²⁷¹

- c. **Компенсація за незаконне досудове тримання під вартою:** У декількох країнах регіону ОБСЄ підсудні, які незаконно тримаються під вартою, можуть подати заяву про компенсацію, як це встановлено ЄСПЛ.²⁷² Незважаючи на обмежений обсяг доказів того, чи зменшує цей засіб застосування досудового тримання під вартою щодо підозрюваних та обвинувачених, все ж такий метод повинен спонукати суди задуматися про користь альтернатив триманню під вартою для людей та економіки.

- d. **Альтернативи триманню під вартою:** У низці держав-учасниць ОБСЄ можна знайти приклади позитивного досвіду використання альтернативних варіантів. Це, насамперед, значна залежність від умовної та безумовної застави як звичайної альтернативи триманню під вартою. Одна з західноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ також стала першою державою, яка запровадила недорогий метод нагляду за допомогою мобільних телефонів і в останні роки розробила обґрунтовану юриспруденцію щодо пропорційного встановлення грошової застави.²⁷³ В іншій

269 Рада Європи, Європейський комітет з проблем злочинності, Біла книга про переповненість в'язниць, 2016 р., п. 87 / ["White paper on Prison overcrowding"](#).

270 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 245, стор. 30, п. 94, з посиланням на Ірландію.

271 ЄСПЛ, справа «Грабовський проти Польщі», заява No 57722/12, 30 червня 2015 р.

272 «Кожен, хто потерпів від арешту або затримання всупереч положенням цієї статті, має право на компенсацію». Рада Європи, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод із змінами, внесеними Протоколами № 11 та № 14, стаття 5, п. 5.

273 Справа «ДПП проти Бродеріка» [2006] IESC 34. Див. також Фонд реформування пенітенціарної системи Ірландії, "Практика досудового тримання під вартою в Ірландії", квітень 2016 р., стор. 52. / ["The practice of pre-trial detention in Ireland"](#).

державі-учасниці ОБСЄ з цього регіону деякі організації регулярно проводять оцінки ризиків та складають звіти про заставу до початку слухань щодо досудового тримання під вартою, щоб забезпечити незалежну доказову базу, на основі якої можуть прийматися рішення про досудове тримання під вартою.²⁷⁴ Ще один метод був визначений як перспективний в іншій державі-учасниці ОБСЄ, де законом визначено, що якщо суддя вважає, що остаточний вирок у справі буде меншим, ніж три роки, то, за деяким винятком, тримання під вартою не можна призначати.²⁷⁵

Рекомендації у сфері політики

Потрібні подальші зусилля у всіх державах-учасницях ОБСЄ щодо скорочення досудового тримання під вартою. Зокрема, державам рекомендується гарантувати, що:

1. Існує заборона тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування на будь-якій стадії тримання під вартою, у тому числі на досудовому етапі;
2. Тривалість досудового тримання під вартою встановлена законом;
3. Немає автоматичного позбавлення волі на досудовому етапі;
4. Зміцнені процесуальні гарантії для підозрюваних та обвинувачених осіб у кримінальному провадженні, у тому числі право на доступ до правової допомоги;
5. Існує законодавча вимога щодо індивідуальних рішень суддів та прокурорів щодо причин призначення або клопотання про досудове тримання під вартою;
6. Існує зобов'язання щодо регулярного судового перегляду тримання під вартою, у тому числі законодавчої вимоги щодо обґрунтованого рішення про поновлення або продовження досудового тримання під вартою;
7. Національне законодавство передбачає право на компенсацію за незаконне досудове тримання під вартою;

274 Правозахисна організація "Fair Trials", у вище зазначеній публікації, примітка 243, стор. 28, п. 84, з посиланням на Францію.

275 Неурядова організація «Antigone», "Практика досудового тримання під вартою в Італії. Звіт про дослідження", вересень 2015 р., стор.17. / "The practice of pre-trial detention in Italy Research report".

8. В національному законодавстві є положення, які стримують надмірне використання досудового тримання під вартою (наприклад, обмеження підстав, встановлення строків, заборона тримання під вартою за незначні злочини тощо) та передбачають альтернативи триманню під вартою;

Практичні рекомендації

Державам рекомендується вжити практичні заходи для зниження кількості випадків досудового тримання під вартою, у тому числі, шляхом:

9. Підвищення обізнаності суддів та прокурорів про правові обмеження, які висуваються щодо досудового тримання під вартою міжнародним правом та національним законодавством, та про негативні наслідки досудового тримання під вартою для затриманих, їхніх сімей та суспільства в цілому;
10. Утримання від використання досудового тримання під вартою з іншою метою, ніж здійснення правосуддя;
11. Гарантування належного втілення та застосування на практиці передбачених національним законодавством альтернативних заходів триманню під вартою;
12. Заохочення адвокатів сторони захисту пройти навчання щодо альтернативних заходів триманню під вартою, способів подання клопотань про них та оскарження досудового тримання під вартою;
13. Гарантування більшої рівності сторін між стороною обвинувачення та стороною захисту, в тому числі шляхом надання необмеженого доступу адвокатам сторони захисту до затриманих та матеріалів справи перед прийняттям рішення про застосування або продовження досудового тримання під вартою, а також шляхом забезпечення достатнього фінансування для механізмів правової допомоги, в тому числі для проваджень, пов'язаних із досудовим триманням під вартою;
14. Гарантування того, щоб рішення про досудове тримання під вартою приймали старші судді або президії судів, і щоб судді не зазнавали негативних наслідків за відмову в застосуванні досудового тримання під вартою відповідно до закону;

15. Розробки мінімальних стандартів для прокурорів та суддів щодо того, коли і як слід клопотати або призначати досудове тримання під вартою (у тому числі розробки роз'яснень щодо застосування досудового тримання під вартою);
16. Вжиття відповідних заходів для виправлення будь-якого дискримінаційного застосування норм, що регулюють досудове тримання під вартою іноземців, зокрема шляхом роз'яснення того, що перебування в статусі іноземця, як таке, не становить підвищений ризик переховування;
17. Збору даних про рішення щодо досудового тримання під вартою, у тому числі, яка кількість запитів про застосування досудового тримання під вартою подається прокурорами та як часто судді призначають досудове тримання під вартою, шляхом залучення організацій громадянського суспільства для проведення аналізу рентабельності використання досудового тримання під вартою та проведення досліджень щодо ефективності альтернативних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту, та інформування громадськості про їхні результати.

Неналежні медичні обстеження

120. Загалом існують різні категорії медичних обстежень у контексті позбавлення волі. Держава зобов'язана запропонувати особі пройти первинне обстеження після її затримання (після арешту), як правило, в поліцейському ізоляторі.²⁷⁶ Це обстеження відрізняється від судово-медичного обстеження, яке повинне відбутися, як тільки затриманий заявляє про тортури або підозру у тортурі. Держави зобов'язані гарантувати наявність оперативних, незалежних, неупереджених, відповідних та проведених за взаємною згодою медичних обстежень під час арешту та згодом через певні проміжки часу. При кожному переведенні затриманого в інше місце також повинні проводитися медичні обстеження. У деяких країнах вимагається проведення медичних обстежень за певних обставин, незалежно від клопотань затриманого. Наприклад, в одній з центрально-азійських держав-учасниць ОБСЄ затриманий повинен пройти медичне обстеження перед тим, як потрапити до ізолятора тимчасового тримання під вартою.²⁷⁷ В іншій державі того ж регіону затримані повинні проходити медичне обстеження кожного разу, коли їх переводять в інший ізолятор тимчасового тримання під вартою.²⁷⁸ Такі планові медичні обстеження затриманих після прийому до кожного місця тримання під вартою створюють систему «контрольно-пропускних пунктів», яка мінімізує кількість неврахованих випадків тортур і робить неможливим перенесення вини та відповідальності між різними установами тримання під вартою та органами влади.²⁷⁹ У відповідності з міжнародним правом, у разі наявності заяви про тортури або будь-яких ознак того, що, можливо, мали місце тортури або жорстоке поводження, мають проводитися оперативні, незалежні, неупереджені та професійні обстеження відповідно до Керівництва з ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання (Стамбульський протокол).²⁸⁰ Тюремні установи повинні мати службу первинної медичної

276 Див., наприклад, Принцип 24 Збірника принципів захисту всіх осіб, яких тримають в тій чи іншій формі під вартою або в ув'язненні. / [Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment](#).

277 Відповідь на запитальник "Нота Бене", Таджикистан, 2019 р.

278 Відповідь на запитальник, "Голос свободи", Киргизстан, 2019 р.

279 Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, «Дослідження явищ катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижують гідність, поводження чи покарання у світі, у тому числі оцінка умов тримання під вартою», A/HRC/13/39/ Add.5, п. 126. / "[Study on the phenomena of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment in the world, including an assessment of conditions of detention](#)".

280 Стаття 12, Конвенція ООН проти катувань, у вище зазначеній публікації, примітка 19.

допомоги для затриманих, яка може проводити медичні обстеження у разі потреби. Відповідно до Директиви Європейського Союзу про права дітей всі країни ЄС повинні проводити медичне обстеження всіх неповнолітніх, які позбавлені волі.²⁸¹

121. Спеціальний доповідач ООН з питань катувань відзначив, що судово-медичні обстеження відіграють суттєву роль у виявленні тортур, як для формування підстав для розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за тортури, так і для виключення доказів, здобутих під тортуррами. Вони також мають допомагати у провадженні щодо отримання відшкодування за катування.²⁸² Він також зазначив, що уряди часто стверджують, що високий рівень судово-медичних доказів недоступний державам з обмеженими ресурсами. Однак додаткові наукові тести, такі як рентгенологічний аналіз поранених ділянок або аналіз крові, недорогі і доступні майже в кожній країні.²⁸³ Крім того, багато симптомів, які пов'язані з тортурами чи іншими видами жорстокого поводження, не є фізичними. У таких випадках психологічна оцінка використовується як основне джерело інформації замість медичної оцінки. Виявлення психологічного стану вимагає належної підготовки та часу, але для цього потрібно набагато менше інвестицій в інфраструктуру, ніж в судово-медичну експертизу.
122. Стамбульський протокол²⁸⁴ встановлює стандарти для юристів та медичних працівників щодо того, як розпізнавати та документувати випадки катувань, щоб їхні висновки могли бути використані як докази в судочинстві.²⁸⁵ В багатьох країнах, що опитувались в рамках цього дослідження, відсутність підготовлених експертів була зазначена як важлива проблема. В одній із опитаних східно-європейських держав не вимагається навчання щодо Стамбульського протоколу для медичних працівників та інших державних службовців, які працюють із ув'язненими особами.²⁸⁶ Було відзначено, що

281 Директива Європейського Парламенту та Ради (ЄС 2016/800) від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими в кримінальному провадженні, Офіційний вісник Європейського Союзу, L 132, 21.5.2016, стор. 1–20, стаття 8.

282 Проміжний звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Шістдесят дев'ята сесія, Пункт 68 (а) порядку денного (2014)A/69/387, пункти 19–20.

283 У тому самому джерелі, стор.12, п. 41.

284 Офіс Верховного комісара ООН з прав людини, Женева, Серія «Професійне навчання, № 8/ ред.1, (ООН, видання для продажу № E.04.XIV.3.).

285 Проміжний Звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 280, п. 23.

286 Відповідь на запитальник, Фонд "Громадський вердикт", Росія, 2019 р.

у центрально-азійській державі-учасниці ОБСЄ незважаючи на те, що уряд вжив правові заходи для проведення медичних обстежень відповідно до Стамбульського протоколу, для цього все ще існують практичні обмеження, у тому числі брак навченого медичного персоналу, відсутність обладнання та відповідних закладів, де можна проводити медичні обстеження.²⁸⁷

123. На відміну від ситуації з судово-медичними експертами, у більшості опитаних країн не ставиться вимога до медичного персоналу поліцейських відділень або центрів тримання під вартою проходити навчання зі Стамбульського протоколу. Це створює значну проблему, оскільки відсутність навчених лікарів на місці може призвести до затримки доступу затриманих до судово-медичної експертизи, протягом якої докази катувань можуть зникнути. Своєчасні обстеження мають вирішальне значення для збереження та документування доказів тортур. При проведенні окремого обстеження результати можуть бути передані судовому медичному експерту. Незважаючи на це, медичний персонал часто не вживає заходів для збереження доказів. Потерпілі були б у значно кращому становищі, якби працівники поліції, тюремні наглядачі, завідувачі лікарень, прокурори та судді мали правовий обов'язок вимагати належних медичних обстежень як стандартної процедури, коли є підозри або заяви про катування чи інше жорстоке поводження.²⁸⁸ В одній із центрально-азійських держав-учасниць ОБСЄ медичний персонал рідко фотографує поранення затриманого, оскільки вони не зобов'язані це робити за законом, а судово-медичний експерт, як правило, призначається через декілька місяців після подання скарги зі звинуваченням поліцейського у вчиненні злочину, коли вже видимі сліди жорстокого поводження могли зникнути.²⁸⁹ В інших країнах під час медичного обстеження необхідно робити фотографії поранень, що є важливим етапом у належному документуванні випадків катувань, як це описано вище.²⁹⁰

124. Було повідомлено, що в одній із держав-учасниць ОБСЄ снують додаткові правові перешкоди для доступу до судово-медичної експертизи. Наприклад, це стосується ситуації, коли адвокат повинен подати офіційний запит на отримання затриманим результатів судової медичної експертизи. Цей запит повинен бути затвердженим слідчим, прокурором або суддею,

287 Відповідь на запитальник, "Нота Бене", Таджикистан, 2019 р.

288 Проміжний звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 280, п. 60.

289 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, 2019 р.

290 Відповідь на запитальник, Асоціація македонських молодих юристів, Північна Македонія, 2019 р.

який бере участь у справі. На практиці такі запити рідко задовольняються і розглядаються протягом тривалого періоду часу, тобто доступ затримується, і докази не зберігаються.²⁹¹

125. Інституційна незалежність судово-медичних закладів та медичного персоналу – це ключовий елемент для ефективного документування катувань чи інших видів жорстокого поводження та для подальшого розслідування, судового переслідування та покарання винних. Незважаючи на те, що за останні роки було досягнуто значного прогресу з точки зору наукових досягнень, медичних стандартів та встановлення законодавчих норм, вплив судово-медичної науки підривається відсутністю інституційної незалежності, неухильного впровадження та достатньої навчальної підготовки. Як зазначив Спеціальний доповідач ООН з питань катувань, «медичні працівники, яким доручається медико-правова оцінка осіб, які заявляють, що потерпіли від катувань, та розслідування смертей під час перебування під вартою, а також надання судових доказів у кримінальних провадженнях, повинні мати організаційну, інституційну та функціональну незалежність від поліції, судової влади, військових та тюремних відомств. Закон і практика повинні гарантувати повну неупередженість в їхніх діях».²⁹²

126. У Стамбульському протоколі робиться посилання на “слідчий орган”, який має займатися розслідуванням заяв про катування, щоб забезпечувати незалежність, ефективність та результативність розслідувань та залучення спеціалізованих незалежних установ, національних та міжнародних експертів. Однак відсутність створеного незалежного органу для проведення медичних обстежень не слід використовувати як привід для відмови у доступі до медичних обстежень, сприяючи тим самим безкарності за тортури та інші види жорстокого поводження. Незалежність медичного персоналу може бути порушена багатьма способами, наприклад, у випадках, коли вони працюють у тому ж міністерстві, що і поліція, що може створити конфлікт інтересів. У деяких державах-учасницях ОБСЄ медичні обстеження затриманих здійснюються не незалежним органом чи спеціалістом, а медичним персоналом пенітенціарної установи.²⁹³ В інших випадках судово-медичні експертизи проводять фахівці Міністерства охорони здоров’я.²⁹⁴ Однак навіть там, де медичний персонал знаходиться в штаті окремого

291 Відповідь на запитальник, “Нота Бене”, Таджикистан, 2019 р.

292 Проміжний звіт Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, у вище зазначеній публікації, примітка 280, п. 62.

293 Відповідь на запитальник, Гельсінська асоціація Вірменії, 2019 р.

294 Наприклад, в Киргизстані, Румунії та Таджикистані.

міністерства, професійні зв'язки медиків, які працюють поруч зі співробітниками пенітенціарного закладу або поліцейськими, можуть вплинути на їхню незалежність, і в деяких випадках вони можуть брати участь у змові з наглядачами карних установ, щоб приховувати звинувачення у тортурах.²⁹⁵

127. Ще один чинник, який впливає на незалежність медичних обстежень – це присутність співробітників правоохоронних органів. Як було підкреслено Комітетом з питань запобігання катуванням, для того, щоб медичні обстеження були неупередженими, їх слід проводити поза межами видимості і чутності для співробітників правоохоронних органів.²⁹⁶ Незважаючи на це, з усього регіону ОБСЄ надходять повідомлення про те, що співробітники правоохоронних органів постійно присутні під час медичних обстежень.²⁹⁷ Комітет із запобігання катуванням встановив, що в одній із південно-східноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ медичні обстеження проводились у присутності поліцейських, які часто були тими ж самими поліцейськими, що нібито жорстоко поводитись із затриманою особою.²⁹⁸ Це також стосується принаймні ще однієї держави-учасниці ОБСЄ.²⁹⁹ Окрім забезпечення конфіденційності самих обстежень, медичний персонал повинен також гарантувати конфіденційність звітів про медичні обстеження, в тому числі від поліції.
128. У низці країн, якщо потерпілі від тортур можуть дозволити собі незалежне медичне обстеження, то вони можуть вимагати таке обстеження та оплатити

295 Відповідь на запитальник, Фонд "Громадський вердикт", 2019 р.

296 Комітет із запобігання катуванням, "Ситуація щодо стандартів Комітету з запобігання катуванням стосовно перебування під вартою в поліції", Витяг з 12-го загального звіту Комітету із запобігання тортурам, опублікованого в 2002 р., CPT/Inf (2002) 15-частина, стор. 3, п. 42. / ["Developments concerning CPT standards in respect of police custody"](#).

297 Див., наприклад, «Звіт про візит до Азербайджану» місії Європейського комітету з запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню у період з 29 березня по 8 квітня 2016 р., стор. 8; ОБСЄ Бішкек, АМР США, міжнародна правозахисна неурядова організація «Freedom House», «Дотримання права на свободу від тортур у закритих закладах Киргизької Республіки. Моніторинг. Реагування. Реабілітація», 2012 р. / ["OBSERVANCE OF THE RIGHT TO FREEDOM FROM TORTURE IN CLOSED FACILITIES OF THE KYRGYZ REPUBLIC MONITORING. RESPONSE. REHABILITATION"](#); Неурядова організація «Amnesty International», «Іспанія: З тіні – час припинити тримання під вартою з позбавленням права на листування та спілкування», 2009 р., стор. 14 / ["SPAIN: OUT OF THE SHADOWS – TIME TO END INCOMMUNICADO DETENTION"](#); Відповідь на запитальник, Асоціація з прав людини, Туреччина, 2019 р.

298 Комітет із запобігання тортурам, «Звіт для уряду Сербії про візит до Сербії місії Європейського комітету з запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню у період з 31 травня по 7 червня 2017 р.», 21 червня 2018 р., CPT/Inf (2018)21, п. 37.

299 Відповідь на запитальник, Гельсінський комітет Угорщини, 2019 р.

його самостійно. Однак у деяких країнах в суді незалежні обстеження не дозволяються як докази або вважаються менш надійними, ніж державні медичні обстеження. Наприклад, в одній із східноєвропейських держав-учасниць ОБСЄ лише медико-правові звіти, надані посадовими особами влади приймаються як докази в національних судах для доведення факту тортур.³⁰⁰

Перспективні методи

129. Низка країн у регіоні ОБСЄ зробили позитивні кроки у навчанні медичних працівників стандартам, що містяться в Стамбульському протоколі. Протягом 2018 та 2019 років організації громадянського суспільства в одній із держав Південно-Східної Європи сприяли навчанню лікарів із місцевих медичних установ щодо положень Стамбульського протоколу. Лікарі, які пройшли навчання, отримали акредитацію, що стало стимулом для їхньої участі.³⁰¹ *Міністерство охорони здоров'я однієї з центрально-азійських країн-учасниць ОБСЄ співпрацювало з організаціями громадянського суспільства та державними структурами з метою створення клінічних рекомендацій на основі Стамбульського протоколу для медичних працівників, судово-медичних експертів та психіатрів.*³⁰² *На сьогоднішній день підготовку пройшли понад 500 лікарів та медичних працівників, і така підготовка вже включена у навчальну програму медичної академії.*³⁰³
130. Окрім забезпечення достатньо підготовлених судово-медичних фахівців для проведення судово-медичних обстежень, також слід заохочувати держави вжити заходи для забезпечення того, щоб увесь медичний персонал, який контактує з затриманими, а також суб'єкти кримінального правосуддя проходили навчання з питань стандартів Стамбульського протоколу. Такі кроки повинні гарантувати, що медичний персонал зможе зберігати та документувати докази катувань у разі затримки доступу до судово-медичного обстеження. Це також має гарантувати, що суб'єкти кримінального правосуддя мають належну підготовку стосовно виявлення та повідомлення про можливі факти катування. У 2019 році відповідно до рекомендацій

300 Відповідь на запитальник, "Promo Lex", Молдова, 2019 р.

301 Відповідь на запитальник, Белградський центр з прав людини, Сербія, 2019 р.

302 Міжурядова організація «Ініціатива «Конвенція проти катувань»», «Процедури і механізми роботи зі скаргами та розслідування фактів тортур та іншого жорстокого поводження», Інструмент реалізації Конвенції проти тортур, 7/2019, з посиланням на Киргизстан. / 'PROCEDURES AND MECHANISMS TO HANDLE COMPLAINTS OF AND INVESTIGATIONS INTO TORTURE OR OTHER ILL-TREATMENT'.

303 Відповідь на запитальник, "Голос свободи", Киргизстан, 2019 р..

Комітету ООН проти катувань, ОБСЄ проведено навчання щодо положень Стамбульського протоколу для 150 суддів, прокурорів та співробітників правоохоронних органів з Центральної Азії.³⁰⁴

Рекомендації у сфері політики

Загалом, державам рекомендується:

1. Гарантувати, щоб основоположні принципи розслідування, такі як компетентність, неупередженість, незалежність, оперативність та ретельність були закріплені в законодавстві та щоб вони офіційно визнавалися у відповідних відомствах та серед працівників цих відомств, у тому числі серед прокурорів, адвокатів сторони захисту, суддів, співробітників правоохоронних органів, пенітенціарних та військових установ, судово-медичних експертів та медичних працівників, а також персоналу, який забезпечує медичне обслуговування затриманих;
2. Запровадити та застосувати ефективний процес збору доказів у відповідності зі Стамбульським протоколом для виконання свого обов'язку розслідувати заяви про тортури та інше жорстоке поводження;
3. Прийняти та запровадити Стамбульський протокол як інструмент та стандарт розслідування.

Щодо медичного обстеження під час тримання під вартою, державам рекомендується:

4. Впровадити систему обов'язкового медичного обстеження як фізичного, так і психологічного стану затриманих за умови їхньої свідомої згоди, що забезпечує можливість виявляти фізичні та психологічні ознаки тортур та інших видів жорстокого поводження при прибутті, переведенні та відбутті з місць тримання під вартою, у тому числі при поверненні під варту під час суду, а також періодично під час ув'язнення та за запитом;

304 ОБСЄ, «ОБСЄ проводить навчання таджицької поліції, прокурорів та суддів з питань Стамбульського протоколу», липень 2019 р., з посиланням на Таджикистан / "OSCE trains Tajik police, prosecutors and judges on Istanbul Protocol".

5. Забезпечити незалежність медичних працівників, які проводять такі обстеження, та дозволити проведення медичних обстежень медичними працівниками за вибором затриманої особи;
6. Зробити обов'язковим, щоб, якщо медичний працівник має підстави робити припущення про факт тортур чи іншого жорстокого поводження, він був повинен повідомити про це компетентні органи за згодою потерпілого та направити справу на повне розслідування, включно з судово-медичною оцінкою відповідно до статті 12 Конвенції проти катувань;
7. Зокрема, забезпечити, щоб, виходячи з принципів міркувань, медичні обстеження були конфіденційними та не проводились у присутності співробітників правоохоронних органів;
8. Гарантувати, щоб фактичний доступ до судово-медичної експертизи не залежав від отримання попереднього дозволу слідчого органу, у тому числі забезпечити доступ до медичного працівника за вибором затриманого для медичного обстеження в будь-який час під час тримання під вартою;
9. Гарантувати, щоб весь відповідний персонал (співробітники правоохоронних органів, працівники тюремних установ, державні судово-медичні експерти та інші медичні працівники, прокурори, адвокати сторони захисту та судді) пройшли навчання з ефективного юридичного й клінічного розслідування та документування тортур та іншого жорстокого поводження.

Щодо судово-медичної експертизи заяв про катування, державам рекомендується: 305

10. Гарантувати, щоб фінансування та керівництво такими медичними працівниками були окремими від системи кримінального правосуддя, а також щоб медичні працівники мали достатні гарантії їхнього статусу та зайнятості для забезпечення їхньої незалежності;

305 Детальніше про вимоги до судово-медичної експертизи щодо заяв про катування див. Вінсент Якопіно, Рохіні Дж. Хаар, Мішель Хайслер, Русудан Беріашвілі, "Реалізація Стамбульського протоколу в Центральній Азії: Згинання дуги морального всесвіту", *Журнал судово-медичної та юридичної медицини*, випуск 69, січень 2020 р. / ["Istanbul Protocol implementation in Central Asia: Bending the arc of the moral universe"](#).

11. Створити незалежні судово-медичні установи або передати обов'язки підрозділам, існуючим поза межами міністерства внутрішніх справ або міністерства юстиції, таким як міністерство охорони здоров'я;
12. Зробити навчання стосовно Стамбульського протоколу обов'язковим компонентом судово-медичної підготовки;
13. Скасувати будь-які вимоги, що поліція або прокурори мають схвалювати клопотання про проведення судово-медичних обстежень;
14. Гарантувати, щоб національне законодавство та практика передбачали, що суди мають приймати та приділяти однакову увагу судово-медичним доказам, представленим як державними, так і незалежними судово-медичними або медичними експертами, у тому числі міжнародними судовими експертами;
15. Створити слідчий орган із гарантіями незалежності, ефективності та результативності та повноваженнями самостійно розслідувати заяви про катування за власною ініціативою, без офіційного спонукання з боку іншої сторони, відповідно до Стамбульського протоколу;
16. Гарантувати, щоб повноваження "слідчого органу" були закріплені в законодавстві.

Практичні рекомендації

Щодо гарантій для ефективної медичної оцінки заяв про тортури та інші види жорстокого поводження в місцях тримання під вартою, державам рекомендується:

17. Гарантувати, щоб усі медичні обстеження та опитування затриманих у місцях тримання під вартою проводились із використанням аудіо- та фотоапаратури;
18. Заборонити передачу медичних висновків співробітникам правоохоронних органів, за винятком, коли це робиться за приписом або під керівництвом судді та за згодою потерпілого.

Щодо ефективного розслідування заяв про тортури чи інші види жорстокого поводження, державам рекомендується:

19. Гарантувати, щоб всі підозри та звинувачення у тортурах та інших видах жорстокого поводження розслідувалися і документувалися оперативно, незалежно і прозоро кваліфікованими урядовими і неурядовими експертами, а також щоб розслідування на всіх етапах проводилися за участю потерпілих, у тому числі з доступом до таких розслідувань;
20. Гарантувати, щоб потерпілі особи, які роблять заяви про тортури та інші види жорстокого поводження, їхні адвокати та/або сім'ї мали можливість клопотати про доступ до швидкого незалежного судово-медичного обстеження;
21. Гарантувати, щоб судово-медичні та медичні звіти були належної якості, що вимагає використання стандартизованих форм медико-правових звітів у відповідності з настановами Стамбульського протоколу;
22. Гарантувати, щоб недержавні юридичні та клінічні суб'єкти мали доступ до усієї відповідної інформації, такої як матеріали справи та матеріали розслідування з судово-медичними висновками щодо заяв про тортури чи інше жорстоке поводження, а також відомості про смерті під час перебування під вартою;
23. Гарантувати, щоб прокурори використовували та аналізували медичні докази відповідно до національних стандартів та процедур, і щоб, де це доречно, прокурори та судді видавали приписи про проведення незалежної судово-медичної експертизи;
24. Заохочувати незалежних медичних експертів переглядати висновки державних обстежень та проводити свої власні незалежні оцінки.

Щодо медичної етики, державам рекомендується:

25. Гарантувати, щоб всі медичні фахівці, які працюють із затриманими, були поінформовані про їхні моральні обов'язки, у тому числі про необхідність повідомляти про тортури та інше жорстоке поводження, дотримуватися конфіденційності, отримувати згоду потерпілих перед проведенням обстеження, а також гарантувати, щоб у національному законодавстві було чітко зазначено, що медичні працівники повинні завжди виконувати свої моральні обов'язки.

Щодо розвитку інституційної спроможності та навчання, державам рекомендується:

26. Гарантувати наявність достатньої кількості судово-медичних експертів, які пройшли підготовку з документування тортур (Стамбульський протокол) та готові проводити обстеження відповідно до вимог;
27. Об'єднати ключових фахівців із залученням як офіційних представників, так і суб'єктів громадянського суспільства, що мають досвід проведення судово-медичної експертизи, для сприяння розвитку інституційної спроможності судово-медичної сфери та для розробки стратегій та методів найкращого документування та розслідування справ про тортури з метою забезпечення відповідальності та відшкодування шкоди;
28. Покращити навички медичних та юридичних фахівців щодо результативного медичного документування тортур та інших видів жорстокого поводження шляхом проведення навчання щодо використання Стамбульського протоколу та інших відповідних матеріалів для судово-медичних патологоанатомів, судово-медичних працівників, лікарів загальної практики, психіатрів, психологів, представників міністерства охорони здоров'я, соціальних працівників, юристів, державних слідчих, прокурорів, суддів, співробітників пенітенціарних установ, поліцейських, співробітників міграційної служби, активістів організацій громадянського суспільства, членів національних комісій з прав людини та подібних органів, а також представників міністерства юстиції, міністерства оборони та міністерства внутрішніх справ;
29. Гарантувати проведення підготовки суддів стосовно тлумачення судово-медичних висновків;
30. Взаємодіяти з медичними асоціаціями у проведенні заходів проти тортур;
31. Заохочувати та підтримувати національну мережу неурядових судово-медичних експертів для проведення клінічних оцінок заяв про тортури, перевірки якості та точності державних оцінок, участі у реформі політики, розбудові інституційної спроможності та просвітньої діяльності;
32. Працювати з національними превентивними механізмами для здійснення моніторингу за доступом до регулярних медичних обстежень під час тримання під вартою та доступу до незалежних судово-медичних обстежень.

